TJUSTBYGDENS KULTURHISTORISKA FÖRENING

ÅRSBOK

1945

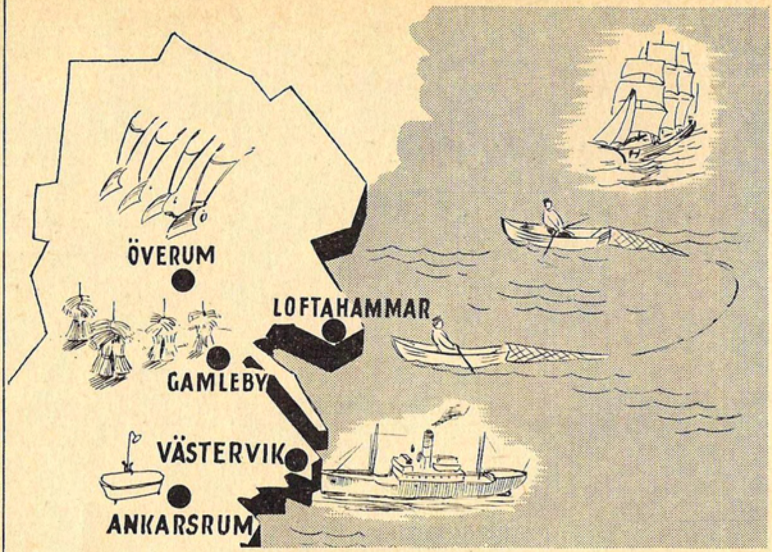

En

TJUSTBYGDENS

BANK

till allmänhetens tjänst i allt

som rör bankangelägenheter

SKANDINAVISKA BANKEN

TJUSTBYGDENS KULTURHISTORISKA FÖRENING

MEDDELANDE Nr 3

1945

VÄSTERVIK 1945
AB C. O. EKBLAD & C:o BOKTRYCKERI

F15

Här är vår första sockenbok. Det är vår stolta plan att fortsätta med bygd efter bygd häruppe i norr, allteftersom materialet samlats. Årsbokens red. kan nu i utgivningsögonblicket våga deklarera som sin bestämda mening, att ett gott verk blivit tryckt med Jon Villskogs beskrivning av Törnsfalls socken. Därmed har föreningen, med stöd av intresserade ekonomiska garanter, kunnat fylla en så viktig uppgift som att göra en bygdeforskares arbete känt för allmänheten. Hur mycket möda och hängivenhet historisk forskning kräver av sin man, vet nog bara producenten. Vad resultatet har för värde för konsumenten, det får läsarna själva avgöra.

TÖRNSFALL

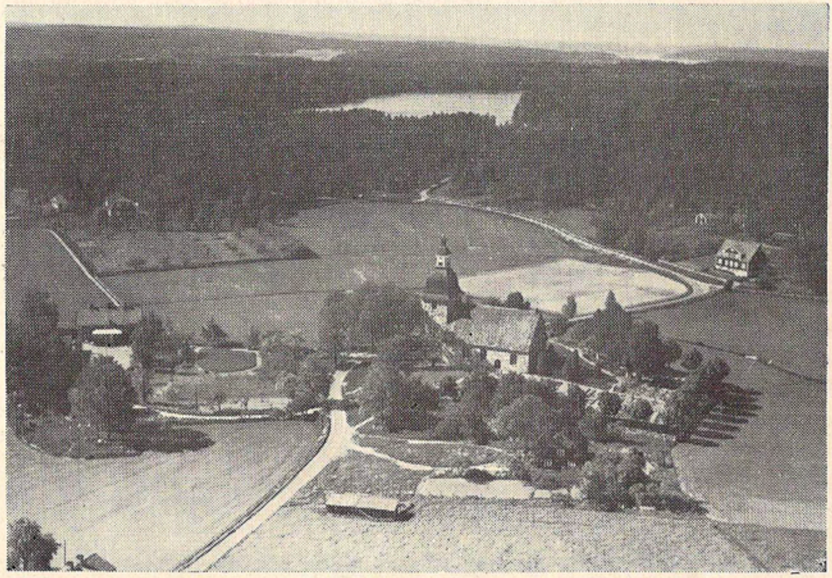

En sockenbeskrivning

av JON VILLSKOG

ETT FÖRORD

Den beskrivning av Törnsfalls socken som här föreligger grundar sig på av mig utförda arkivforskningar och sammanställningar av uppgifter ur tillgänglig litteratur, varjämte jag kunnat använda mig av min egen intima kännedom om socknen, min födelsebygd, samt av sådant som jag vid samtal med äldre sockenbor kunnat inhämta. Då jag är amatör på historieskrivningens område och dessutom icke haft annan tid till förfogande för forskningsarbetet än några semesterveckor åren 1937—39, framlägges resultatet med största anspråkslöshet och även med reservation för de felaktigheter som vid noggrannare granskning möjligen kunna upptäckas. Arbetet torde dock, trots bristerna, kunna ge en samlad bild av Törnsfall och dess historia.

Bland de källskrifter, som ligga till grund för arbetet, äro främst Törnsfalls bevarade stämmoprotokoll och andra arkivhandlingar, som av mig genomgåtts. Därvid har jag dock haft stor nytta av utdrag ur en del av dessa protokoll som på sin tid gjordes av dåvarande vice pastorn i Törnsfall, numera kontraktsprosten i Norrköping Gunnar Lindgren, som välvilligt tillåtit desammas användande. Vid de direkta arkivforskningarna har värdefullt tillmötesgående lämnats av kyrkoherden i Törnsfall David Björkhagen. Vidare har en del stoff hämtats ur Västerviks år 1933 utgivna historia, speciellt kapitlet ”Översikt över Sydbalticums och Gamlebybygdens geografiska utveckling efter istiden” av professor Henr. Munthe, på vilken avhandling min skildring av Törnsfalls förhistoriska tid är byggd. Denna skildring har benäget granskats av fil. d:r Harald Stale, Gamleby. Sveriges Geologiska Undersöknings kartblad Ankarsrum, Gamleby och Västervik med tillhörande beskrivningar, utarbetade av fil. d:r Fredrik Svenonius, äro en annan källa. Kapitlet om Blekhem är till stora delar byggt på uppgifter i ”Boken om Tjust” av Ada Rydström.

I övrigt ha uppgifter hämtats ur all av mig känd litteratur, äldre och yngre, som berör Törnsfall eller Tjustbygden. Rörande fornminnena i Törnsfall har överbanmästaren Hjalmar Johansson i Västervik lämnat värdefulla kompletterande upplysningar.

Till alla, vilkas kunskaper och arbete jag sålunda med eller utan direkt tillstånd använt mig av, riktas ett vördsamt tack. Likaså tackar jag min vän tegelmästare Johan Johansson i Almvik, vars gästfrihet jag njutit under forskningsarbetet.

Då Tjustbygdens Kulturhistoriska Förening nu möjliggjort arbetets utgivande i tryck, riktas till sist ett tack till denna med en tillönskan om fortsatt framgångsrikt arbete för Tjust, hembygden.

Nyköping den 1 mars 1945.

JON VILLSKOG.

NATUR, GEOGRAFISK UTVECKLING OCH FÖRHISTORIA

Törnsfalls socken har en nästan kvadratformig geografisk utsträckning med kyrkan nästan exakt i mittpunkten. Socknen gränsar i söder till Gladhammars socken, i väster till Hallingebergs, i norr och nordost till Gamleby och Lofta socknar (till Lofta blott vattengräns) och i öster till Västerviks stad, vars område före stadens anläggning på nuvarande plats tydligen till större eller mindre del tillhört Törnsfall. Större delen av gränsen mot Gamleby och Lofta går i Gamlebyviken. Socknen har en areal av 10,017 har, därav 1,569 har åker och 5,518 har skogsmark. Invånareantalet är nu 1,222, men har tidigare varit större, på 1860-talet omkring 1,500.

Törnsfalls gräns är blott på ett håll, nordost, naturligt markerad: där Gamlebyvikens vågor smeka Törnsfallslandet. På de andra sidorna går man från denna socken till grannsocknarna utan att märka någon skillnad, ty gränsen löper genom skogsmarker, där gränsrösena stå väl gömda. Detta förhållande framhäver än mera, att socknen är en del av Tjust och den större enheten, Småland.

Skogsmarken är starkt dominerande i socknen. Betydande områden utgöras också av berg, som i stort sett äro ofruktbara, ehuru de envisa bergtallarna ständigt kämpa för näring och sol. Stora fält synas icke på många ställen, utan mest är det typiskt småländska tegar, som slingra mellan löv- och barrskogsklädda backar. Jorden är av skiftande karaktär: än mager och stenbunden, än mera bördig.

Blandningen av skog och sjö ger socknen sin personlighet. Särskilt den långa stranden av Gamlebyviken bjuder storslagna skönhetssyner, men även inne i socknen mötes blicken av glittrande

vattenytor, i vilka de lummiga stränderna spegla sig. En mängd sjöar, såsom Hjorten, Ödingen, Vågnaren, Bleken, Färgaren m. fl., äro betagande vackra. Av rinnande vatten finnes dock blott ett av nämnvärd betydelse, Almviksån, som når Östersjöviken på den plats, där socknens naturskönhet står högst — Almvik.

Geografisk utveckling

Vetenskapen har mycket att säga om varje bygds förhistoria, d. v. s. bygdens daning och utveckling fram till den tid, då människorna började skapa dess verkliga historia. I detta sammanhang kan dock endast göras en kort sammanfattning av kända vetenskapliga fakta och antaganden rörande Tjustbygden med särskild tillämpning på det stycke land, som nu utgör Törnsfalls socken.

Sverige liksom hela norra Europa stod under många årtusenden under inflytande av den väldiga landisen, som från norr sköt ned söderut och pressade ner landet under havets nivå samt sedan efter lång tidrymd åter drog sig tillbaka, varvid landet på nytt höjde sig ur ishavets vågor. Tiden efter landisens försvinnande är vetenskapligt delad i flera perioder, som räknas efter de förändringar landet och havet i förhållande till varandra undergingo. Det vatten som först efter isens tillbakaträngande fyllde nuvarande Östersjöns bäcken kallades Baltiska issjön, vilken helt täckte nuvarande Törnsfall. Ännu under Yoldia-havets period, som kom därefter, stod vattnet 75—50 m. över nuvarande havsnivå. Några människor eller landdjur kunde alltså ej då leva här. Först under följande period, Ancylus-tiden, för 8 à 9,000 år sedan, invandrade till de delar av landet som då befunno sig över havets yta en rik flora och fauna, och enligt gjorda fynd började då även människan att uppträda i vårt land. Dylika fynd ha dock icke gjorts i Tjustbygden, som f. ö. då till stor del stod under vatten. Ancylussjöns högsta gräns stod i denna del av det nuvarande Sverige ett 50-tal m. över havets nuvarande nivå, vilket betyder, att endast de allra högsta delarna av nuvarande Törnsfall då utgjorde bergöar eller bergiga uddar i havet. Landet steg, och genom nivåförändringen förvandlades Ancylus-

sjön, som var ett innanhav, till Litorinahavet, vilket stod i förbindelse med Västerhavet. Därmed sänktes också havsgränsen till en nivå, som var endast 30 m. över den nuvarande. För det stycke land vi nu kalla Törnsfall innebar detta, att de tidigare holmarna och uddarna förenades till betydande landområden, och det kan tänkas, att de första människorna nu nådde denna trakt, där de jagade i skogen och fiskade i sjöarna.

Sedan steg landet ytterligare — landhöjningen pågår svagt ännu i vår tid — och det beräknas, att strandlinjen i mitten av den s. k. bronsåldern (omkring 1,800 — omkring 600 f. Kr.) låg i genomsnitt 8 à 9 m. högre än nu samt att den under vikingatiden (omkring 800 — omkring 1050 e. Kr.) var 2 à 3 m. över den nuvarande på denna del av kusten. Dessa uppgifter om landets och havets (nuvarande Gamlebyvikens) förhållande till varandra äro sålunda av den största betydelse för att förstå vår sockens äldre bebyggelsehistoria och kulturutveckling, om vilka en mängd fasta fornminnen och massor av lösa fynd i anslutning till gamla strandlinjer bära vittne. Det framgår också härav, att Törnsfall redan vid den historiska tidens början haft i stort sett samma utsträckning och naturbeskaffenhet som nu.

Land hade skapats och väntade att bli bygd.

Bygdens naturbeskaffenhet

Hurudant är då det stycke land, som under årtusendena rest sig ur havet och slutligen blivit Törnsfalls socken, vår hembygd?

Berggrunden utgöres av dels en kvartsitformation, dels graniter och diorit.

Den kvartsit som är huvudbergarten inom Törnsfalls socken är småkornig till stundom nästan tät och ständigt fullt kristallinisk. F. ö. kan den vara ganska växlande både till färg och sammansättning. Den uppvisar här i socknen en del mycket ljusa till mjölkvita variteter, och mellan sjöarna Hjorten och Ödingen på sina ställen en nästan glasklar varitet. Liknande kvartsit finnes även i närheten av Kålåker. På Almviksnäset samt nordost om sjön Gagnarn ingår i kvarsitformationen glimmerskiffer, som bildar lager av intill en meters tjocklek.

Den andra bergart som förekommer i myckenhet inom socknen är granit, mest basisk ögongranit, men även sur kornig granit. Dioriten förekommer blott i mindre fält, men är däremot den enda bergart inom socknen som blivit föremål för industriell exploatering. Sålunda förekommer diorit omkring Gagnarn och Kvarnsjön, där den under benämningen svart granit brutits och bearbetats till gravmonument o. d., samt i närheten av Ängsjön och Svinnarn och i obetydliga kvantiteter vid Duvekulla och Mommehål. Den i Gagnarnområdet brutna dioriten är tämligen glimmerrik och har ett ganska jämnt, i regeln småkornigt gry samt vacker, mörk färg.

En mera sällsynt bergart, fläckig felsitoid, finnes på tre ställen i socknen, nämligen nordväst om Klockartorpet, nordost om Källsåker och ett par hundra m. öster om Stora Svinnarns nordände.

Socknen är så gott som alldeles fri från malmförekomster. Vid Svinnersbo har dock konstaterats en ringa kvantitet svavelkis med någon inblandning av kopparkis, och väster om Stolphagen har vid undersökning iakttagits ett svagt kompassdrag, ehuru dock den blottade berghällen endast visar en obetydlig strimma av magnetit.

Bergen visa ofta refflor, uppkomna genom landisens nötning, samt s. k. böljeslagsmärken, varav några mycket tydliga förekomma på Almviksnäset.

Mellan bergen har den geologiska utvecklingen avsatt jordlager, som bestå av olika slags grus, sand, leror, svämbildningar, mossjordarter och gyttja, och dessa marker äro bevuxna med skog eller utgöra odlade fält eller ängar. Jordens bördighet växlar med dess sammansättning: sand- och lerjordar samt blandningar av båda. Ishavsleran har på flera ställen betydande mäktighet och har kommit till användning för tegeltillverkning vid Almvik, Gäddeglo och, tidigare, vid Gagersrum. På sina ställen, såsom på de s. k. malmerna nära Almvik, förekomma stora anhopningar av sand.

Strandrasen vid Almvik

En händelse, som gav genljud vida omkring, ett strandras, inträffade vid Almvik 1886, föregånget av ett ras på en annan plats i trakten redan 1824. Den redogörelse för dessa ras som här lämnas — enär den utgör en intressant komplettering till vad som redan sagts om traktens naturbeskaffenhet — grundar sig på vad statsgeologen doktor Fredrik Svenonius anfört i beskrivningen till geologiska kartbladet Gamleby efter geologiska fältarbeten omkring 1900. Hans skildring är i sin tur delvis baserad på referat i ortstidningarna, uppgifter av gamla personer samt slutligen hans egna iakttagelser och slutsatser.

Det första kända raset inträffade 1824, antagligen natten till söndagen den 2 maj, i den lilla Tärnviken, som sträcker sig mellan Gagersrum och Almviksnäsets bas. Raset ägde rum i vikens sydvästra hörn och längs dess västra sida. Det uppgives ha omfattat en areal av omkring en hektar samt medfört en ändring av strandkonturen omkring 300 m. Denna del av viken är öppen för nordostliga och nordliga vindar, som bryta kraftigt mot de företrädesvis av morängrus bildade, ställvis ganska höga stränderna. Vattnet är vid dessa vindar och t. o. m. vid lindrig blåst mycket grumligt, men vid lugnt väder kan man ännu på bottnen varsna slamhöljda trädstammar. Sådana ha setts ända till 300 m. från den nuvarande stranden.

Före raset var invid vikens sydvästra del en något sank, skogbeväxt beteshage, Ekhagen, som sammanhängde med bergmarken i sydväst och sannolikt även med den mot Vassviken i nordväst gående skogsdungen. Enligt uppgift 1903 till doktor Svenonius av en mycket gammal person i trakten, hade raset inträffat natten till söndagen, så att, då en flicka på morgonen infann sig för att mjölka, hon till sin förskräckelse knappt såg några spår av hela Ekhagen. De flesta korna hade räddat sig i land, men ännu då folket frampå dagen återkom från Törnsfalls kyrka, hade ett par kor setts vadande långt ute på ett nybildat grund, varifrån de omsider hämtades eller summo i land. Detta grund — som ock kallades ö — sjönk sedan så småningom och lär nu vara ersatt med normalt djup.

Doktor Svenonius besökte 1903 området och berättar, att man då ännu kunde iakttaga åtskilliga mer eller mindre säkra märken efter raset. Då man kommer från Vassviksudden, säger han, möter man några branta avskärningar av grusstranden, vilka göra intryck av ännu ej utjämnade avslitningsbrinkar. De tilltaga i styrka mot söder och utgöras ofta av en stundom ända till 3 à 4 m. hög, svart, lodrät kant av sten och mull. Huruvida alla dessa brinkar tillhöra den ur-

sprungliga raskanten eller möjligen bildats i senare tid genom vågsvallet, låter sig dock ej nu avgöras. På en sträcka ligger berget så nära stranden, att man knappt kommer fram mellan den höga raskanten och berget. Den rasade delen av bergets kant utgöres mest av svart, sandig glimmerskiffer, medan den branta bergväggen bildas av sådan skiffer samt skiffrig kvartsit, vilken just här stupar brant mot nordost, men blott i ett en meter brett lager, för att omedelbart väster om detta återtaga den normala stupningen mot sydväst. En utpräglad, nära lodrät förklyftning visar sig även. Samma zon av mörk oren skiffer anstår ungefär i strykningsriktningen från bergets nordöstra del uti en häll innanför Tärnvikens mitt med en skenbar mäktighet av högst 20 m. Den stupar 70 till 80 grader mot sydväst, strykningen växlar mellan nordlig 45 eller 60 grader västlig.

Rasets orsak, fortsätter Svenonius, är givetvis omöjlig att nu utreda, men kan ha varit någon rörelse — förkastning — i själva berggrunden. (Det uppgives ock, säger Svenonius i en not, att alldeles samtidigt med Tärnviksraset ett ras inträffat invid sjön Ödingen, så att de kyrkofarande endast med svårighet kunde komma fram. Enligt en i orten gängse sägen skulle man vid flera tillfällen före Tärnviksraset ha iakttagit, att vattnet i viken "sprutat upp till flera alnars höjd och att därvid en gemen stank utvecklats". Samma företeelse uppgavs ofta ha inträffat före raset vid Almvik 1886.) För en förkastning i berggrunden tala — fortsätter Svenonius — åtskilliga omständigheter. Den på land synliga brottlinjen går alldeles parallellt med en kraftig förklyftningsriktning inom kvartsitformationen, vilken just här innehåller åtskilliga, ofta vresiga skifferzoner. Likaså framgår här en mycket stark tektonisk antiklinal, vars östra del tycks representera ett kort och skarpt veck inom skifferlagret. Att raset berott på någon strandens underminering genom vågsvallet, synes föga sannolikt, då resultatet av ett dylikt arbete torde ha blivit mera successivt, men icke en våldsam katastrof. Antagandet av en tillfällig extraordinär belastning är här alldeles uteslutet. — Om någon verklig utrutschning av jordmassorna ägt rum, kan ej avgöras men synes föga sannolikt, då en massa träd ännu står upprätt, och man kan väl antaga, att de nu liggande avbrutits av senare stormvågor.

Så långt dr Svenonius om Tärnviksraset. Platsen visar ännu i dag vissa spår efter den beskrivna katastrofen.

Raset vid Almvik inträffade utan några förut märkbara tecken strax efter kl. 5 e. m. den 20 sept. 1886, då de flesta arbetare som varit sysselsatta i brädgården, magasinen m. m. nyss avlägsnat sig. Två män följde dock med i djupet, och en yngling fördes långt ut i viken, men fördes sedan av vattenvirvlarna åter till land och räd-

dades. Av stranden avslets med skarp brink — här följes åter i huvudsak skildringen av Svenonius — mot landsidan ett nästan triangulärt stycke på ömse sidor av Almviksåns utflöde. Kartor över området upprättades senare av majorerna O. Zander och V. Gagner, och enligt den sistnämndes karta var yttersidan av triangeln ungefär 250 m., maximibredden 70 m. och ytinnehållet 8,400 kvm. Raset utgick från en tegellada, vari omkring 50,000 tegel voro upplagda, och gick i svagt bågformig riktning mot nordväst och nord. Det uppgives ha skett under ett öronbedövande dån, som hördes flera km. mot öster, hela hamnen invärvdes i ett moln av damm och stänk från de våldsamt upprörda vattenmassorna, och, då detta skingrats, syntes brädstaplar, ramponerade byggnader m. m. simma omkring i fantastisk oreda. Förutom ansenliga upplag av tegel, ved och ett 50-tal brädstaplar förstördes allt pålvirke och alla lastbryggor samt ett par ansenliga magasinsbyggnader. Därvid blev ett spannmålsmagasin, vari 800 tunnor säd förvarades, avslitet på mitten, och den ena halvan av den väldiga vågrörelsen bortforslad omkring 90 m. mot norr samt nästan kringvriden. Somliga plankstaplar drevos långt ut i Gamlebyviken mot Casimirsborgslandet, egendomligt nog utan att sönderfalla. Den materiella skadan uppskattades till lågt c:a 25,000 kr. På landsidan sågs endast en brottkant. Vid den gamla stranden, där djupet förr var omkring en halv m., lodades det ett par dagar senare till 15 m. Av sjöbottnen utanför den gamla stranden beräknades, att ett område, omfattande allraminst 25,000 kvm. sänkts. Ingenstädes ute i viken märktes någon uppskjutning av jord.

Varken magasinen eller brädgården voro mera belastade än mången gång förut.

Av ortstidningarna före och efter raset framgår, att en exceptionell torka rått under sommaren, den svåraste i mannaminne. Ett plötsligt omslag hade inträffat natten mellan den 14 och 15 sept., då temperaturen under nordostlig storm sjönk 15 à 16 grader och hageldrivor kvarlågo långt fram på dagen. Den kyligare väderleken fortsatte ett par veckor, men efterträddes åter av envis torka. Svår vattenbrist rådde, alla brunnar och vattendrag voro uttorkade, och vattenståndet i sjöarna var ovanligt lågt. På många ställen var jorden för hårt hoptorkad för att kunna plöjas.

Redan kort efter katastrofen framkastades den tanken att olyckan orsakats genom någon plötslig sänkning i grunden och icke genom ett jordskred, då bl. a. ingen uppskjuten bank kunde varsnas i viken. Professor A. G. Nathorst, som i en tidskriftartikel behandlade raset, var dock böjd att uppfatta företeelsen som ett verkligt skred. Doktor Svenonius däremot ville icke tro på ett sådant skred, då han ansåg, att om en uppslamning ute i viken ägt rum denna ovillkorligen skulle ha upptäckts. I verkligheten blev vattnet utanför det rasade området avsevärt djupare än förut.

Doktor Svenonius redogör i sin berättelse för sina iakttagelser 1903 på platsen, vilka här förbigås, och övergår därefter till en redogörelse för de tektoniska förhållandena (grundens byggnad) och skriver därom följande:

De starkt utpräglade och i vissa fall mycket säregna geotektoniska förhållandena äro emellertid en faktor, som ej får förbises vid diskussionen av jämviktsrubbningen i denna trakt. Medan tektoniken på ömse sidor om Gamlebyvikens övriga partier i allmänhet är synnerligen regelbunden, inträder omkring Almviken en plötslig och stark avvikelse i avseende på såväl strykningsförhållandena som övriga tektoniska linjer. På Almviksnäset är strykningen ofta nära nord—syd med branta antiklinaler, och på sjön Blekens östra strand går den i nordost, medan uddarna vid Segelrum, Granöns nordvästända och bergssträckan närmast järnvägen nordväst om Almvik bibehålla den normala strykningsriktningen mot nordväst eller västnordväst. Synnerligen kraftigt framträder i topografien även den höga granitväggen väster om Blekens rätt vidsträckta depression. Med de likriktade begränsningslinjerna för Granfjärden och det horstliknande Almviksnäset bildas därigenom ett iögonenfallande topografiskt linjesystem. Det synes ock rätt tydligt att en nordvästlig linje med utpräglad karaktär skär en liknande med mera nordlig riktning mellan Granön och fastlandet. Då hela Gamlebyvikens största djup träffas just i Almviksnäsets förlängning mot nordväst, är det ock sannolikt, att starka förkastningar spelat in på ett bestämmande sätt vid dessa depressioners uppkomst.

På grund av nu antydda förhållanden synes det mig, fortsätter Svenonius, att de exceptionella meteorologiska förhållandena, som rått hela sommaren, kunnat inverka och möjligen varit den närmaste anledningen till katastrofen. Den långvariga intensiva hettan har utan tvivel inverkat kraftigt på utvidgningen och spänningen inom de närmare dagytan befintliga kvartsitbergen, och den starka temperatursänkningen den 15 kan efter några dagar hava meddelat sig till berggrunden och orsakat en minskad spänning samt öppnandet av dess latenta förklyftningar. En naturlig verkan av den föregående uppvärmningen vore ock, att fyllnadsmaterialet i dessa bergs många skölar blivit starkt krossat genom sidostenens utvidgning och de svaga partierna sålunda ytterligare försvagade. Även torde grundvattnets nedträngande till sådana skölar hava underlättats genom jordarternas av torkan ökade sprickighet. Slutligen kan även den abnormt långvariga minskningen i det hydrostatiska mottrycket från havsviken hava underlättat såväl utvidgning av de vertikala sprickorna som ock rörligheten längs de mera horisontella klyftplanen i själva bergbäckenets sidor.

Förutsatt att i denna trakt en sådan tilldragelse som Almviksraset ytterst beror på tektoniska bristningar, inträder dock givetvis efter

varje bristning jämvikt för en längre tid, till dess spänningen åter når närheten av ett maximum, vilket slutligen av någon anledning — t. ex. efter intensiv och långvarig hetta samt plötsligt avkylning — överskrides. Är nu den givna förklaringen riktig, skulle — slutar dr Svenonius — faran för ras av denna typ förefinnas endast om jämte abnorma väderleksförhållanden även en längre tid förflutit, sedan sista raset i trakten ägde rum.

Törnsfallsbygdens befolkande

Det är bygdens utveckling som i korta drag tecknats i det föregående, medan folket endast ringa berörts. Men utan folk ingen bygd. Människans historia är dock det viktigaste.

Det var, såsom förut nämnts, först under Ancylus-tiden, för 8 à 9,000 år tillbaka, som en människa första gången *kunde* ha satt sin fot på något stycke av den mark, som nu utgör Törnsfalls socken. Havsgränsen stod då omkring 50 m. över den nuvarande, och vid ett studium av nuvarande landnivåer finner man, att socknens högsta bergtoppar då trängde upp ur havet som öar, varjämte en enda landtunga stack ut i sjön, nämligen det område väster om Dröpshult som gränsar i söder till Färgaren och i norr till Kårby—Överby-dalen. Några som helst spår av människor från denna tid, den s. k. benåldern, ha dock icke upptäckts någonstädes i Tjust. Detta utesluter dock icke, att människor tillfälligt kunna ha hittat hit.

Vattnet sjönk emellertid ytterligare, och under Litorinatiden, för 6,000 à 6,500 år sedan, stod det, som förut nämnts, blott omkring 30 m. över sin nuvarande nivå. Under denna tid torde även bygderna kring nuvarande Gamlebyviken ha fått sina första bebyggare, och det kan antagas, att Törnsfallsbygden då började bli till, ehuru socknen saknar fynd från denna tid. Stenålderns sträckning framåt i tiden beräknas till omkring 2,000 år f. Kr., och den avlöstes av bronsåldern, som sedan ungefär ett halvt årtusende f. Kr. övergick i järnåldern. Någon bestämd gräns mellan de olika tidsperioderna kan emellertid icke dragas, och mycket av stenålderns kultur levde kvar fram i bronsåldern, liksom brons- och järnåldrarna blandades in i varandra i början. De lösa fynd av stensaker som gjorts i Törnsfall kunna följaktligen

icke giva något bestämt besked om befolkningsförhållandena här i detta tidiga skede, utan visa endast, att människor funnos här redan under den tid, då vapen och redskap av sten brukades. Måhända kommer forskningen framdeles dock att sprida mera ljus över dessa gamla tider.

Däremot behöva vi ej sväva i tvivelsmål om att Törnsfallstrakten var befolkad under bronsåldern, tiden 2,000 — 500 f. Kr. Tjustbygden, och icke minst Törnsfall, är synnerligen rik på fasta fornminnen från denna tid, nämligen gravar. Stenkummel kröna berg och åsryggar. På hela sträckan från trakten av Västervik till Almvik och särdeles mellan Hjortkullen och Skvagerfall förekomma massor av dylika kummel eller rösen, vilka åtminstone i många fall kunna dateras till bronsåldern. Ett par särdeles vackra sådana kummel ligga även vid Kålåker, och mindre sådana finnas på ett flertal platser. Tyvärr äro de nästan alltid mer eller mindre skadade av s. k. skattsökare eller husbyggare och odlare, som i äldre tider på grund av okunnighet och bristande pietet förgripit sig på dem. Att det inom dessa av gravarna utmärkta boplatser även funnits kultplatser, torde vara säkert. Såsom minnen av kulten i dessa gamla tider räknas de skålgropar eller "älvkvarnar" som finnas på hällar vid Almvik, Skvagerfall och Blekhem. Socknen har också en hällristning med två skepp på en häll 600 m. söder om Almviksnäs gård samt en med olika rituella figurer på ett block en km. sydost om Blekhem. Båda finnas i närheten av kummel. Även dessa hällristningar anses ha tjänat sol- och fruktbarhetskulten under bronsåldern. Medan alltså många fasta fornlämningar berätta om denna tidiga kultur i Törnsfall, äro däremot de lösa fynden från densamma mycket få här som i det övriga Tjust. Trots detta vågar man dock fastslå, att redan före vår tidräknings början Törnsfall var relativt rikt befolkat och att en ganska högtstående kultur blomstrade här.

För hela Tjust och stora delar av vårt land gäller som en egendomlighet, att från tiden för järnålderns inträde och till tiden omkring Kr. f. blott få fornfynd finnas. Detta behöver ju icke innebära, att en fullständig avfolkning då ägt rum, men det antages dock, att en viss utvandring skett. Det göres också gällande, att

under denna tid en folkvandring från vårt land gått söderut till Weichels mynning. Utvandrarna voro goter, vilkas urhem Öster- och Västergötland anses ha varit. Då Tjust tidigare liksom nu haft mycket gemensamt med Östergötland och utan tvivel tillhört dess folk- och kulturområde, kan det antagas, att dessa trakter berörts av nämnda utvandring.

Efter tiden för Kr. f. började Tjust tydligen att framträda som en politisk enhet, ett härad. Historieskrivaren Jordanes på 500-talet e. Kr. talar nämligen om ett folk, theustes, varmed han anses ha avsett Tjustborna. I detta härad ingick förvisso redan då Törnsfall som en del, ehuru socknen som den mindre bygdeenheten ännu ej var utformad. Under denna tid förekommo även överallt vittomfattande bygdefejder, från vilka de s. k. fornborgarna anses vara minnen, och en sådan fornborg finnes på Borgberget vid Blekhem.

Den sista tiden (800—1050) före den kristna epokens början i vårt land var vikingatiden, så kallad på grund av nordmännens bekanta härfärder till andra länder. Medan somliga av befolkningen voro ute på sådana, sutto andra hemma under ”sotad ås”. Det var då de flesta av våra ännu bestående gårdar och byar skapades genom odling och bebyggelse samt en fast bygdesamhörighet började framträda, vilken sedan vid kristendomens inträngande tog form i sockenbildningen kring kyrkan, som blev medelpunkt i församlingens liv, därvid mångenstädes tagande arv från de äldre offerplatserna. Att odalmän då bodde på gårdarna i Törnsfall är visst, att vikingar härifrån foro vida omkring är troligt. Och de små gravarna av sten och jord i anslutning till gårdar och byar i socknen gömma kvarlevor av vikingatidens människor.

Just vid denna tid börja bygden och dess folk emellertid att svagt framskymta i den förhistoriens natt brytande morgongryningen. Kristendomen nådde hit, kyrkan byggdes, socknen tog fastare former, en kristen församling bildades och en utveckling, som lett fram till nutida samhällsorganisation och nutida kultur, började. Om denna utveckling skall i fortsättningen berättas.

Socknens fasta fornlämningar

En systematisk och fullständig inventering av socknens fasta fornlämningar har skett genom Riksantikvarieämbetet sommaren 1943, men resultatet är ännu ej klart att publicera, då eftersyn och bearbetning kräver tid och arbete. Nästa år ämnar emellertid Tjustbygdens kulturhistoriska förening i samarbete med Riksantikvarieämbetet trycka såväl Törnsfalls som ett par andra socknars fornminnesinventering. Emellertid må redan nu i denna bok om Törnsfall publiceras en preliminär förteckning av fornminnen i socknen, gjord under årens lopp av en del olika personer.

På 1800-talet genomströvades Södra Tjust av lektor Fabian Bærendtz i Kalmar, som därvid upptecknade dess fornlämningar, och resultatet av detta arbete, det fullständigaste i sitt slag hittills, publicerades år 1902 i ”Meddelande från Kalmar läns fornminnesförening”. På 1900-talet har emellertid banmästaren Hjalmar Johansson i Västervik företagit terrängundersökningar, vilka icke minst inom Törnsfall bringat i dagen många förut okända fornminnen. I det följande återges nu lektor Bærendtz' förteckning över de fasta fornlämningarna i Törnsfall samt inom parentes kompletteringar och kommentarer, gjorda av författaren till detta arbete huvudsakligen på grundval av banmästare Johanssons upplysningar i ämnet.

På en höjd vid stranden av sjön Hjortens södra förlängning strax sydost om Falla: fem runda rösen, två runda, fyllda stenläggningar, en rest sten. Ett av rösena har tydlig fotkedja; det är 7 m. i diameter, 1,5 m. i höjd; genom stenars borttagande har mitti blottats en stor klumpsten. Ett annat röse är 11 m. i diameter och har mitt i tre stora klumpstenar.

På en höjd nordväst om lägenheten Fallhagen: tvenne runda, fyllda stenläggningar.

På ett berg nordost om samma lägenhet: tre rösen; det ena, som är 10 m. i diameter och 2—3 m. i höjd, ligger på bergets högsta punkt.

På ett berg nordost om Mörtvik: två rösen, det ena med fotkedja av långa flata stenar.

På en låg ås i Mörtviks skog norr om föregående: åtta runda rösen, två fyllda stenläggningar, den ena avlångt fyrsidig, den andra båtformig. Rösena växla från 4 till 10 m. i diameter och från 1 till 3

m. i höjd; ett av dem har tydlig fotkedja av stora stenar. Den båtformiga stenläggningen mäter 9 m. i längd (sydost—nordväst) och 3 m. i bredd; den har en större klumpsten i ena spetsen (nordväst).

I en hage vid grenadjärtorpet nordost om Mörtvik: elva runda rösen, en rund stenläggning. Flera av rösena mäta 9—12 m. i diameter och 2—3 m. i höjd.

I en hage sydost om Lilla Mommehål ligga på höjderna en mängd fornlämningar; ännu flera ha funnits där. Bland de ännu bevarade märkas åtta stenläggningar och över trettio rösen, av vilka några äro jordblandade. Av stenläggningarna äro fyra båtformiga, 14—15 m. i längd; de övriga runda, 4—6 m. i diameter. Rösena äro i allmänhet 7—9 m. i diameter samt mycket växlande till höjden (1—4 m.); ofta ha de tydlig fotkedja. Här och var förekommer även en och annan rest sten, ehuru de icke bilda någon sammanhängande stensättning. — "Ofta har man sett det lysa i rösena."

På höjden nordväst om Källsåker: femton rösen, tre stenläggningar, två runda och en avlångt fyrsidig. De flesta rösena äro jämförelsevis små, 4—6 m. i diameter och omkring 1 m. i höjd. Ett, som ligger högst, mäter dock 13 m. i diameter och 4 m. i höjd.

(I skogskanten 300 m. öster om Källsåker har Johansson konstaterat befintligheten av ett 20-tal gravar från vikingatid bestående av en med jord fylld stenkrans. Ett par hundra m. öster därom har J. funnit några rösen jämte gravar och nära intill en sten med älvkvarnar.)

På lägre åsar mellan Kråkebo och Skvagerfall: bortåt fyrtio runda rösen, ett fyrsidigt röse, omkring tio fyllda stenläggningar, en båtformig, de andra runda. Rösena växla från 6 till 12 m. i diameter och från 1 till 4 m. i höjd; flera äro tämligen väl bevarade och försedda med vackra fotkedjor. Stenläggningarna ha i allmänhet stora randstenar och ofta en större klumpsten i mitten. I övrigt förekomma här och var oregelbundna stensamlingar, som möjligen kunna vara fornlämningar.

(Antalet gravar av olika typ är på denna plats mycket stort, och B. har tydligen endast räknat de mera iögonenfallande. Det stora grustaget vid Hjortekrog har emellertid redan spolierat några av gravarna och flera hotas med förstörelse. Några av gravarna ha på 1930-talet undersökts av dr Harald Stale och konstaterats vara från bronsåldern.)

På gränsen mellan Kråkebo och Skvagerfall, sydväst om strängen: en sättning av fem resta stenar.

På bergåsen nordost om Skvagerfall, sydväst om vägen till Gagersrum: två runda rösen. Det ena, 10 m. i diameter och 2 m. i höjd, intager åsens högsta del.

Längre åt öster på högsta toppen av berget vid sjön Gagern: lämningar av två rösen.

(Här finnas, enligt Johansson, flera rösen. Vidare har J. här upptäckt en kluven sten, vars båda ändar äro försedda med älvkvarnar.)

Vid landsvägen väster och sydväst om Skvagerfall: fem rösen, 8—12 m. i diameter och 2—4 m. i höjd.

(Antalet rösen är här enligt Johansson större än det av Bærendtz angivna.)

På bergen mellan Skvagerfall och Törnsfall: flera rösen, därav tre vid det s. k. Klockaretorpet i närheten av sjön Hjorten; ett av dessa, det högst belägna, är 10 m. i diameter och 3 m. i höjd, toppen är plan, då andra rösen vanligen ha den urgröpt.

I en hage nordost om Törnsfalls kyrka ligga några stenbundna kullar, om vilka sägnen påstår att de skola vara lämningar av ett kloster. På höjderna i närheten ligga flera medelstora rösen, delvis ganska väl bevarade.

(Uppgiften om klostret får hänvisas helt till folksägnens område, ty det finns ingenting som ger stöd för att något kloster funnits i Törnsfall.)

I en hage strax sydost om Aveslätt: ett runt röse, en treuddig, fylld stenläggning, denna mäter 3,5 m. från mitten till spetsarna.

På höjder i hagarna öster om byn Vångsunda: två runda rösen, fyra runda stenläggningar. Det ena röset är 15 m. i diameter och 4—5 m. i höjd.

På en höjd i ett gärde norr om samma by, där byvägen tager av från landsvägen: ett runt röse, 10 m. i diameter, en liten rund, fylld stenläggning med stora kantstenar.

På höjder i Överby fårhage, väster om byn: fem runda rösen. — "I ett av dem har man sett det lysa."

I en hage väster om Kårby och norr om landsvägen: tre rösen, en rund stenläggning. Två av rösena mäta 11 m. i diameter och 3—4 m. i höjd.

På höjder i en annan hage väster om föregående: åtta medelstora runda rösen. I ett av dem ligger mitti ett flera m. högt stenblock.

I en hage söder om föregående och nära sockengränsen: tre rösen, två runda och ett fyrsidigt.

I det s. k. Lindfallshultet, en skog nära Lindfallsgölen, sydväst om Blekhem, ligga flera stenrösen, delvis övervuxna av ris och mossa. Det är ovisst om de äro fornlämningar.

Närmare Blekhems gård, sydväst om densamma, på höjder i den s. k. Bertilshagen: 15 medelstora rösen, 12 runda och 3 fyrsidiga.

På ett högt berg vid sjön Blekens västra strand: ett stort runt röse.

(I Blekhemstrakten finnas flera andra fornminnen än de av Bærendtz upptagna. Borgberget har på sin topp tydliga lämningar efter en gammal bygdeborg, den enda kända i Törnsfall. I närheten av gårdens vedbacke finnes en stenhäll med skålgropar. Ett stort stenblock med skålgropar, möjligen även ristningar i form av ett solhjul

och fotstegsmärken finnes i skogsbrynet 300 m. nordost Grindstugan. En sten med skålgropar finnes i en backe vid vägskälet 800 m. sydost Blekhem. Dessa fornminnen ha upptäckts av Johansson. I skogen nordost Grindstugan finnas även flera rösen.)

Norr om södra vägen från Blekhem till landsvägen märkes nära en utflyttning från Almvik en 16 m. lång och 7 m. bred skeppsformig stensättning av några och tjugo stenar, de flesta kullfallna; riktning öster—väster. I västra ändan en låg rund kulle av jord och sten.

(Bærendtz har på ett mycket svårtydbart sätt angivit platsen. Det torde dock gälla Kungsholm vid landsvägen Vimmerby—Västervik, där en stensättning är belägen nära den västligaste av bostadslägenheterna. Stensättningen har enligt en i början av 1900-talet till författaren lämnad uppgift av en då gammal man delvis spolierats genom att stenar ur den togos och lades i stenfoten till den här belägna, Almviks by tillhöriga gården. Ett par hundra m. norr stensättningen vid ett starkt stup i terrängen finnas många rösen, vilka svårligen kunna förklaras som annat än forngravar. I närheten finns även en dösliknande stenbyggnad, från vilken taket borttagits.)

Inne i Almviks by vid en av gårdarna: två runda rösen, en avlång stenläggning. Det ena röset är planerat, emedan det skymde utsikten från boningshuset; i det andra röset liksom i stenläggningen synas stora stenblock.

(Bærendtz avser härmed rösena vid Enbacken. I det intill byggningen belägna röset ligger, sade man i författarens barndom, ”en riddare med svärd vid sidan”, och man påstod sig även ha sett det lysa från detsamma i mörka nätter.)

På en ås, som strax öster om Almviks by går sydost—nordväst genom åkrarna, ligga bland en del åkerrör åtminstone tre runda rösen, som måste betraktas såsom fornlämningar; diametern 10—11 m., höjden 2—3 m.

På en bergås nordost om föregående: två runda rösen.

(På olika kullar i närheten av Almviks by och i terrängen mot Gagersrum finnas många rösen utöver de här angivna. På sju berghällar inom detta område har Johansson upptäckt älvkvarnar.)

På den s. k. Näsbacken, strax öster om Granfjärden: ett runt röse, 16 m. i diameter, 4—5 m. i höjd, sex runda, fyllda stenläggningar, delvis med stora kantstenar, 4—5 m. i diameter, två fotangelformiga, fyllda stenläggningar, en skeppsformig stensättning. Skeppssättningen har 28 m. i längd och 12 m. bredd, riktning västnordväst—ostsydost; många stenar äro kullfallna och flyttade; längst i västnordväst en liten rund stensamling med två låga resta stenar. Av fotangelformerna mäter den ena från mitten till spetsarna 5 m., den andra 3 m.

(Även här finnas flera liknande fynd. Intressantast är emellertid

en hällristning, bestående av två skepp, som upptäckts på en låg berghäll av Johansson, den hittills enda kända hällristningen i Törnsfall. På udden av Almviks näs finnes även ett röse.)

Vid Kålåker på skilda ställen nära gårdarna: fyra runda rösen, 14—15 m. i diameter och 4—5 m. i höjd, två runda fyllda stenläggningar, den ena 7 m. i diameter med vacker randkedja, en oregelbunden stensättning.

(I närheten av gårdarna i Kålåker finnes dessutom ett fält med smärre gravar, tydligen från järnåldern.

Slutligen kan nämnas, att vid Rödsle på en backe i närheten finnes ett antal små jordgravar samt på en backe ett stycke därifrån ett röse.)

Denna förteckning är, som förut framhållits, säkerligen ofullständig. Möjligt är också att några av de angivna fornminnena sedan de upptecknades kunna ha blivit raserade. Dessa fasta fornlämningar äro emellertid lagligt skyddade, och dessutom böra de av pietet för våra förfäder och vårt lands förgångna väl vårdas. Hembygdsvännen bör därjämte ständigt ha ett vaket öga på dylika företeelser, enär nya fynd av stort intresse för bygdens äldre historia utan tvivel torde kunna göras, icke minst i anslutning till de gamla strandlinjerna om vilka talats förut sid. 10—11.

FÖRSAMLINGEN OCH KYRKAN

Under det första årtusendet e. Kr. förekom en betydelsefull politisk och kulturell utveckling i vårt land. Blodiga bygdefejder sammansvetsade bygderna och smårikena, så att större enheter skapades. Genom vikingafärderna och andra förbindelser med utlandet trängde kulturströmmar in även i vårt nordliga land. Men den starkaste kraften i denna omdaning var kristendomen, som genom sin etik så småningom skulle omdana de hårda nordmännen till ett fredligare folk. Missionärer sändes redan i senare delen av detta första årtusende hit för att vinna svenskarna — götar och svear — för kristendomen, och ehuru de hade växlande framgång, vann dock den nya läran mark steg för steg. De sydligaste delarna av nuvarande Sverige, vilka då sammanhörde med danaväldet, blevo först genomträngda av det nya, och detta drog sedan vidare upp genom Småland, Väster- och Östergötland, samtidigt med att andra missionshärdar uppstodo i Mälartrakterna och verkade såväl norr- som söderut.

Törnsfall var förvisso icke en av de trakter som allra tidigast mottogo kristendomen. Tjusts medelpunkt var Västervik vid den stora vikens innersta del, alltså det nuvarande Gamleby, där redan under ett mycket tidigt skede uppstått en tings- och hednisk kultplats för denna bygd. Till denna kulturhärd ledde utan tvivel stigarna även från Törnsfall, och över gamla Västervik torde kristendomen ha nått denna bygd.

Det är nämligen mest sannolikt att kristendomen kom till Tjust norr ifrån, ehuru inflytanden möjligen kommo även från söder och väster. Smålands missionär var den engelske predikaren Sigfrid, men hans och hans medhjälpares verksamhet torde icke ha nått så långt österut som till Tjust. Kalmarbygden kristnades — åtminstone till namnet — genom Sigurd Jorsalafars korståg (Kalmar leding), men detsamma synes icke ha ut-

sträckts till Tjust. Därför har man anledning antaga, att kristendomen från trakten av Linköping, där den tidigare blivit rotfast, sökte sig söderut, närmast till det dåtida Västervik, den gamla hedniska kultplatsen. Sedan var det ej långt till Törnsfall. Detta antagande stärkes av kännedomen av det starka andliga inflytande biskopssätet i Linköping redan tidigt utövade över vår bygd. Linköpings biskopssäte, som upprättades i slutet av 1000-talet, härskade redan på 1100-talet över Östergötland, Småland, Gotland och Öland. Tjust har som bekant sedan förblivit under detsamma till den dag som är.

Det är möjligt, att redan före denna tid en offerplats, kanske försedd med ett litet gudahus, legat på den kulle där Törnsfalls kyrka nu ligger. Här var det naturliga läget för en samlingsplats inom denna bygd. Hit hade folket antagligen redan tidigt börjat att — för att använda ett gammalsvenskt ord — sokna (söka) sig för att vinna gemenskap med varandra och med gudarna. Kanhända höllos också i anslutning till kultplatsen smärre bygdeting eller stämmor för avhandlande av bygdens angelägenheter. En socken var sålunda — antaga vi — i sitt vardande redan då kristendomen kom, ehuru dess gränser voro obestämda.

Törnsfall kristnas. Utvecklingen till 1653

Så kom en dag en kristen lärare till bygden...

Prosten J. H. Sievers berättar i sin beskrivning över Västervik (tryckt 1758), förmodligen på grundval av någon upptecknad eller då ännu kvarlevande sägen, att den förste kristne läraren i Törnsfall skulle ha hetat Tyrne. Liksom många andra kristna predikare blev han martyr, i det att han ihjälslogs av hedningarna här. Det är efter honom, säger Sievers, socknen skulle ha fått sitt namn, Tyrnisfall, sedermera ändrat på olika sätt tills det nu lyder Törnsfall. [1]) Sievers säger i detta sammanhang, att Törnsfall "är en utaf de äldsta Christeliga församlingar i Thenna Landsänden".

---

[1]) Enligt upplysningar från Svenska Ortsnamnsarkivet finnas följande äldre belägg för sockennamnet: Törnfalla 8/11 1382; Thørnefalla

Huruvida sägnen om Tyrne har någon verklighetsgrund eller ej, vet man icke. Ännu vid tiden kring år 1900 levde den dock, om också i förvanskad form, kvar i socknen. En då gammal man berättade, att den man som byggt kyrkan i Törnsfall hetat Törne och att han fallit ned vid tornets resande och slagit ihjäl sig, varefter socknen fått namnet Törnesfall. Samme man berättade dock även en annan sägen om sockennamnets uppkomst, nämligen att man för att finna den lämpliga platsen för kyrkan spänt ett par stutar för en stock och låtit dem gå som de ville. Då skulle de ha gått tills de fastnat i ett törnesfall (alltså en röjning med snår av törne), och så skulle socknen ha fått sitt namn. Man gör dock säkrast att hänvisa dessa sägner till den diktande folkfantasiens område, även om de kunna rymma vissa sanningskorn.

Förvisso är sägnen om Tyrne i varje fall sann såtillvida, att den förste kristne förkunnaren icke mottogs uteslutande vänligt av bygdens hedniska folk. Men här som annorstädes dröjde det dock icke någon längre tidrymd förrän en kristen församling bildades och en kyrka blev byggd.

Törnsfalls kyrka är en av dessa trakters äldsta och märkligaste, och bland de ännu i bruk varande kyrkorna i Tjust är den

---

1412; tørnefalla 26/6 1494; Tørnefalla 1480-talet; Tornesfalla 1502; Törnsual 1634; senare Törnesfalla, Törnsfalla, Törnsvalla, Tårefalla m. fl.

Ortnamnsarkivet har på förfrågan förklarat sig icke kunna med säkerhet yttra sig om namnets härledning. Det är möjligt, förklaras det, att som första led ingår det fornsvenska substantivet thörne, neutr. i betydelsen törne, törnbusksnår, törnbuskar. I senare leden skulle kunna ingå en form av det från olika svenska dialekter, bl. a. i Törnsfall, kända ordet fall i betydelsen svedjeland, avröjd och avsvedd skogsmark. En annan möjlighet vore att förklara namnets förra led som ett fornsvenskt mansnamn Thyrni. Även med denna tolkning av förra leden bör man räkna fall i betydelsen röjning e. d. Vid ombildningen Törnefalla till Törnesfalla i början av 1500-talet har man troligen uppfattat ortsnamnet som innehållande ett mansnamn, Thörne e. d. i förra leden.

Sedan kommunen och församlingen gjort framställning om att namnet Törnesfalla, som använts i officiella skrivelser, finge ändras till Törnsfall, medgav regeringen genom beslut 1944 att detta fick ske.

utan tvivel den intressantaste. Dess ålder är obestämd, men man har dock vissa hållpunkter för densammas bedömande. En av de säkraste är en uppgift i ett brev av år 1248 från den påvlige legaten Vilhelm av Sabina, som konstaterar, att alla församlingar i Linköpings stift då voro försedda med kyrkor. Även Törnsfall måste alltså vid denna tidpunkt ha ägt en kyrka. Denna var förmodligen ej heller alldeles ny. En annan stödjepunkt för

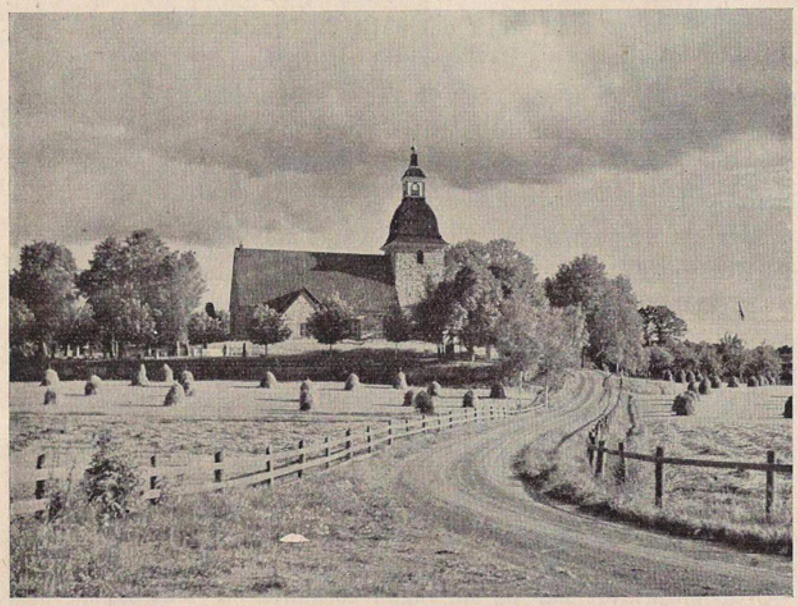

Fädernas kyrka — det enda bevarade medeltidstemplet på Tjusts landsbygd

bedömande av kyrkans ålder har man i en jämförelse med Västerviks (Gamleby) äldsta kyrkas ruin. Vid en sakkunnig undersökning av densamma har man nämligen trott sig kunna datera uppförandet av denna kyrka till tiden 1200—1280. Det är knappast troligt, att den nuvarande stenkyrkan i Törnsfall är äldre.

Men i både gamla Västervik och Törnsfall kan det mycket väl ha funnits träkyrkor före dessa stenkyrkor. Vad Törnsfall beträffar finns det en omständighet som direkt pekar på att så

varit förhållandet. Vid sakkunnig undersökning i samband med restaureringen i början av 1900-talet visade det sig, att tornet har ett gammalt märke efter en äldre kyrka, ehuru detsamma numera är dolt, samt att tornet tydligen byggts tidigare än den nuvarande kyrkan. Detsamma är nämligen byggt av letad gråsten utan användning av murbruk, medan murbruk däremot använts vid uppförandet av själva kyrkohuset. När man vet, att det var munkarna som lärde svenskarna att använda murbruk, kan man följaktligen antaga, att tornet byggdes så tidigt att denna kunskap ej ännu hunnit tränga ut till denna relativt avlägsna och undangömda bygd. Men ett torn byggdes i denna glesbebyggda landsända förmodligen icke fristående, utan i anslutning till en kyrka, vilken då sannolikt varit av trä. Kanske var denna kyrka ingenting annat än ett gammalt hedniskt gudahus, som efter kristendomens ankomst blivit taget i bruk för den kristna gudstjänsten. Det var f. ö. mycket vanligt, att man, särskilt i kusttrakter och andra för fientliga anfall utsatta trakter, till kyrkan fogade ett torn av sten, en s. k. kastal, som skulle tjäna till försvarsändamål. Sålunda torde också Törnsfalls mäktiga kyrktorn av gråsten ha ägt en dylik försvarsuppgift, möjligen föranledd av esternas på denna tid vanliga härjningståg mot Sveriges kuster. Tornets uppförande har man ansett sig kunna datera till 1100-talet.

Men så förföll — man måste i brist på säkra uppgifter fortsätta att göra antaganden — med tiden den gamla träkyrkan, eller kanske blev den för trång för den växande församlingen. När det då gällde att bygga en ny kyrka, ville icke Törnsfallsborna vara sämre än sina grannförsamlingar, varför de letade gråsten — sägnen uppger att den tagits på Dunhällarna mellan kyrkan och Skvagerfall — och av den byggde de en kyrka. Nu hade man också lärt sig att tillreda murbruk, varför kyrkan till skillnad från tornet blev murad med sådant. Denna kyrka blev alltså färdig på 1200- eller senast 1300-talet.

Historiens ljus faller fortfarande mycket svagt över Törnsfall, varför det icke går att få fram några klara drag från denna tid. Först i ett pergamentsbrev av år 1382 möter man socknens namn.

Men även sedan äro upplysningarna om socknen obetydliga, vilket icke ger anledning till förvåning, då man vet, att själva Västervik, som var Tjusts huvudort, äger få dokumentariska uppgifter om sina förhållanden under medeltiden. En särskild anledning till dunklet över Törnsfalls äldre historia är en eldsvåda i prästgården år 1665, då de gamla kyrkoböckerna och andra eventuellt då befintliga dokument förstördes.

Utom de uppgifter som röra hela Tjust och därför beröra även Törnsfall, på vilka här ej kan närmare ingås, finns det emellertid några meddelanden om församlingens präster under den äldre perioden, vilken må anses avslutad med år 1653, då församlingen, från att förut ha varit självständigt pastorat, blev förenad med Västervik. Några av dessa uppgifter återges efter biskopen och krönikeförfattaren Anders Olofsson Rhyzelius (1677—1761) och några ha sammanförts ur andra källor.

Den förste kände prästen i Törnsfall eller missionären i Törnsfall skulle enligt förut omtalade sägen ha varit Tyrne. Samtida med Tyrne (Tyrnir) skall enligt en numera bortnött men i ett visitationsprotokoll av den 30 juli 1696 upptecknad inskription på presbytern Ivars gravsten (se nedan) ha varit en annan martyr vid namn Skvagir. Historiskt verklig får man däremot betrakta Ivar, en presbyter, vilket torde få anses i detta sammanhang betyda, att han var av biskopen invigd till präst. Ivar dog, enligt en uppgift, i digerdöden 1342, och en gravsten över honom finnes i kyrkans vapenhus. Dess latinska inskription lyder: ”Presbiterum clarum fac vivere in pace Ivarum inter Sanctarum sacras sedes animarum. Anno Dom. MCCCXLII Sabbato pt.” (Låt den ryktbare presbytern Ivar leva i frid bland de heliga själarnas heliga boningar. Han dog år 1342.)

Efter hundra år dyker ett nytt prästnamn upp, Hans. Denne präst är känd endast genom att han 1443 underskrev ett köpebrev. Vidare anges i Linköpings stifts herdaminne Nicolaus ha varit kyrkoherde i Törnsfall 1555 och dött 1599.

Innan vi nämna näste kände präst, skall här beröras ett märkligt förhållande. Under den tid som gått hade inträffat, att Västerviks stad på befallning av konung Erik av Pommern 1433

blivit flyttad från sin gamla plats till en ny invid fästet Stäkeholm. Härigenom hade åtskilliga förvecklingar uppstått, och en av dessa medförde, att gamla Västervik eller Gamleby av Gustaf Vasa år 1554 berövades dispositionsrätten till sin dåvarande prästgård, Åby. Eftersom Gamleby församling alltså saknade prästgård, blev denna socken vid dåvarande kyrkoherdens, herr Måns', död, som inträffade senast 1560, lagd som annex till Törnsfall. Kyrkoherden i Törnsfall blev alltså kyrkoherde även i Gamleby, men bodde i Törnsfall. Detta tillstånd rådde dock blott till 1570. Då utvidgades nämligen "Stegeholms och Västerviks grevskap", vars innehavarinna var grevinnan Märta Sture, änka efter Svante Sture, och efter utvidgningen tog grevinnan en kaplan i sin tjänst, vilken skulle uppehålla gudstjänsten i Gamla Västerviks socken. Denna fick därmed åter egen präst, och samtidigt skildes den från Törnsfall.

Den förste prästen under föreningen av Törnsfall och Gamleby var Sven Månsson (nämnd 1560—63), och efter honom kom Nicolaus Elai, under vilkens tid skilsmässan skedde, varför han efter 1570 till sin död var kyrkoherde i endast Törnsfall. Han efterföljdes av Jonas Erici, denne i sin tur av Johannes Johannis, och den siste kyrkoherden i det gamla självständiga Törnsfalls pastorat var Nicolaus Petri Westerlander, som vid Törnsfalls förening med Västervik 1653 fick transport till Gamleby, men avled i sin gamla församling och blev begravd där innan han hunnit flytta.

Törnsfalls kyrka var sannolikt i likhet med andra landskyrkor under dessa äldre tider enkel och torftig till sin inredning. Sittbänkar funnos säkerligen ej, och golvet bestod troligen av tilltrampad jord utom där gravstenar utlagts. Men den saknade icke utsmyckning. Väggarna voro försedda med målningar, av vilka fragment upptäcktes vid restaureringen 1910, ett flertal träskulpturer funnos och bland kyrkans övriga inventarier räknades dessutom åtskilliga saker av värde.

Av ett år 1657 upprättat inventarium framgår, vilka kyrkliga inventarier församlingen i sin egenskap av nyblivet annex till Västervik då tagit i arv från den äldre perioden. Enligt det-

samma funnos en förgylld kalk med paten, en vit kalk med paten, en gammal mässhake av rött sammet, en ny mässhake av taft och en tredje mässhake, som var "aldeles förslijten", en korkåpa som var oduglig, tre mässesärkar, ett nytt antependium med sammets-

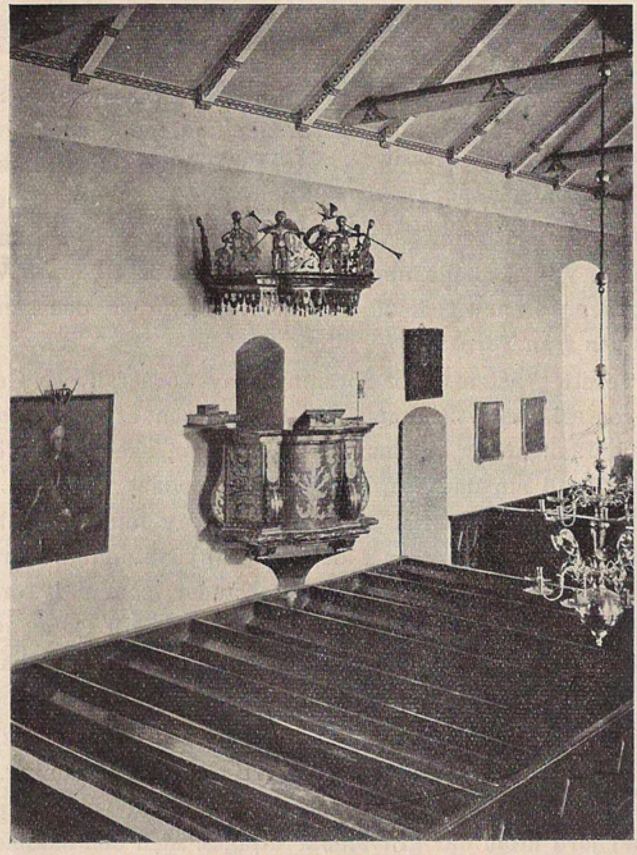

En sockenbo skänkte för 200 år sedan sin kyrka dess nuvarande predikstol

kappa, två andra antependier, av vilka ett var förslitet, en altarduk, ett handkläde, en diskduk, två förslitna psalmböcker och en ny sådan, en handbok, två klockor, en primklocka (i koret), en dopfunt med kittel av koppar, en tjärkittel, ett par tranflaskor, två nya ljusstakar av mässing, ett tennstop, en sammetspung, två

kalkdukar ("upätne av frat"), ett rökelsekar, en järnstång, två yxor, två spadar, en kista, ett oblatjärn, en timmesten (förmodligen solvisare) m. m.

År 1653 avslutades, som sagt, Törnsfalls första tid som eget pastorat.

Den kyrkliga samhörigheten med Västervik

Från 1653 till 1911 var Törnsfall annex till Västervik, och pastoratet hade en huvudsakligen i staden tjänstgörande kyrkoherde (senare även stadskomminister) och en i Törnsfall bosatt och tjänstgörande komminister.

Hur sammanslagningen av Västerviks och Törnsfalls församlingar kom till är en särskild historia. Det var så att Västervik och Gamleby ännu in på 1600-talet hade vissa oklara mellanhavanden, och dessutom hade det lilla och fattiga Västervik redan på 1500-talet börjat kasta begärliga blickar på Törnsfall. Så hade den 28 juni 1546 borgmästare och råd i Västervik begärt, att Törnsfalls församling måtte ("efter Kongl. Maj:ts brefs lydelse"; detta brev numera ej känt) förläggas under Västervik. Den gången förklarade emellertid konsistorium, att då det icke fanns någon tjänst, till vilken dåvarande pastor i Törnsfall kunde förflyttas, denna sak måste bero. Staden lyckades nu i stället att i 1620 års av Gustaf II Adolf utfärdade privilegier få med en bestämmelse, att "Gamleby kyrka med all kyrkoherderänta och rättighet så härefter som härtill må ligga till Västerviks kyrka". Gamleby församling, som alltså åter fick sitta emellan, måste nu lösa sin prästavlöningsfråga genom inköp av skattehemmanet Erneberg och kungligt tillstånd att få använda detta som stomhemman.

Emellertid fick Gamleby nu till präst Herman Johannis, en kraftkarl, som lyckades få Västerviks nämnda privilegier med avseende på Gamleby upphävda. Därigenom kom staden åter i ekonomiskt trångmål vad beträffar kyrkoherdens avlöning och gjorde nya framställningar om hjälp. Då kom regeringen på den idén att, beaktande Västerviks svårigheter, 1645 uppdraga åt konsistoriet i Linköping att tilldela Västervikskyrkoherden Törns-

fall eller annan lägenhet som vederlag för det som fråntagits honom. Konsistorium valde Törnsfall. Det kungliga brevet i detta ärende finns icke i behåll, och ej heller blev beslutet omedelbart satt i verkställighet. Men i drottning Kristinas brev av den 20 dec. 1652, i vilket hon bekräftar Västerviks stads privilegier, heter det bl. a.:

"Til thet Femte: Såsom Wij för thetta hafwe förmedelst Wårt serdeles Breff och gifna Resolution förundt och benådat Staden Törneswalla emot Annexan i Gamblebyn: alltså wele Wij samma Wårt förra Breff härmed hafwa bekräftat i så motto, at bemälta Törneswalla skall nu och framgent lyda och ligga under Staden Wästerwijk utan någons förfång och hinder."

Det dröjde alltså till påföljande år eller 1653 innan Törnsfall blev annex till Västervik. Att detta blev av torde f. ö. ytterligare ha berott på att pfalzgreven Karl Gustaf (sedermera Karl X Gustaf) ville placera sin hovpredikant Arvid Rydelius som kyrkoherde i Västervik, där han tidigare varit skolmästare, och samtidigt var angelägen om att förbättra dennes ekonomiska villkor som kyrkoherde.

Västervik gjorde sedan vid riksdagen 1678 ett försök att få utbyta Törnsfall mot Gamleby, men detta ledde ej till positivt resultat.

Törnsfall förblev alltså i sin förening med stadsförsamlingen, och de båda församlingarna utgjorde i mer än 250 år ett regalt pastorat. Det var alltså kungl. majestät som tillsatte kyrkoherden, men vid uppsättandet av förslag hade även Törnsfall redan från början rätt att nämna två kandidater till detta, en förmån som dock torde ha saknat reelt värde.

När föreningen av Västervik och Törnsfall trädde i kraft 1653, blev förutnämnde Arvid Rydelius utnämnd till kyrkoherde i pastoratet, medan Magnus Axelii blev komminister i Törnsfall (angående dessa och övriga präster i pastoratet hänvisas till en i det följande införd förteckning med personalia). Den gamla prästgården i Törnsfall blev därvid anslagen till kyrkoherdens underhåll — alltså praktiskt taget fråntagen Törnsfall — och församlingen måste skaffa ny bostad åt komministern. Till sådan anvisades då Averum, en utjord, som kort förut donerats till för-

samlingen (enligt en uppgift i byte mot annan jord) av fru Anna Skytte på Blekhem. Senare, på 1690-talet, anskaffades en gård ¼ mantal Gagersrum till löneboställe för komministern.

Man har för övrigt även undrat, om icke Törnsfalls kyrka i detta sammanhang frånhändes egendom i pengar, och en undersökning har företagits, som dock icke givit annat positivt resultat än att det konstaterats, att kyrkans kassa vid visitation 1696 befunnits utgöra 562 daler 21 öre kopparmynt.

Fördelen av sammanslagningen av Västerviks och Törnsfalls församlingar var emellertid uppenbarligen på Västerviks sida, vilket ju också av myndigheterna avsetts. Törnsfall fick för sin del ökad ekonomisk tunga utan motsvarande förbättringar i kyrkligt avseende. Det var den i församlingen bosatte komministern som hade att svara för den kyrkliga verksamheten och själavården. Kyrkoherden lyfte sina inkomster från församlingen, men hans kontakt med denna inskränkte sig annars, åtminstone under vissa perioder, huvudsakligen till två besök om året för hållande av Valborgsmässe och Andersmässe sockenstämmor samt predikningar i kyrkan vid åtminstone en del av dessa tillfällen.

Komministern i Törnsfall synes däremot icke ha varit särdeles gynnad. En liten inblick i förhållandena ger ett visitationsprotokoll från år 1763, där par. 21 lyder:

"Comministern önskade at Soknestugan kunde blifva reparerad, och han finge bo der, hvilket utlofvades. Hvad hans lön beträffar påminte H. H. Biskopen at han bör årligen njuta 3 Collecter Jul, Påsk och Pingst, såsom alla Capellaner i Riket, och undrade på at sådant ej hade skedt, såsom ock i Spannmål, för 1762 och sedan alt framgent, så mycket som 1681 års förordning, och Kongl. Förordningar vid senaste Riksdag d. 16 Sept. 1782 förmår, utan at andra vanliga inkomster derföre minskades eller i någon måtto afkortas."

Vid visitation i Västervik vid samma tillfälle fick par. 40 i visitationsprotokollet följande lydelse:

"Fr. Om Comminister i Tornsfall als ingen vedergällning njuter för det han reser så lång wäg av 3½ mil fram och åter at förrätta högmässogudstjänsterna i staden hwar 3:dje predikodag, när ombyte göres? Svar: Så länge man icke vet, om det är hans wärkliga skyldighet at här tillika förrätta gudstjenst, har församlingen icke funnit sig vid at göra honom någon upmuntran. H. H. Biskopen sade, at denna Frågan är i Consistorie redan anhängig och lärer den snart

blifva afgjord m. m. men önskade, at ifall han skall contiunera med predikande i staden, han då kunde blifva hugnad med Collect på vissa helgdagar, som beqvämligast kunde uphämtas med en 3:dje håf, hvarigenom ingen minskning skedde uti de ordinarie eller anbefalta Collecterne."

Frampå 1800-talet började Törnsfallsborna emellertid att ge ett stigande missnöje med sitt förhållande till Västervik fritt utlopp, i det att man klagade över styvmoderlig behandling. Nu började en lång dragkamp mellan Törnsfall och Västervik. Sedan Törnsfall år 1851 gjort framställning till domkapitlet om delning av pastoratet, hölls den 22 april 1852 pastoratsstämma, som hade att yttra sig över framställningen. Därvid svarade samtliga närvarande Västerviksbor nej och alla närvarande Törnsfallsbor ja till frågan, om delning borde ske. Genom hemmansägaren Carl Johan Holm i Dröpshult inlämnades till stämman en längre skrivelse, undertecknad av en mängd Törnsfallsbor, i vilken hävdades behovet av en delning och krävdes att vid en sådans genomförande den blivande kyrkoherden i Törnsfall skulle disponera både pastorsbostället och komministergården Gagersrum. Till protokollet anförde häradshövding L. A. Fries på Rödsle, att den rättighet att ha egen kyrkoherde Törnsfall tidigare haft ingalunda upphört genom att Törnsfall blivit annex till Västervik, som då ej kunde självt underhålla en kyrkoherde, ett skäl som numera bortfallit.

Domkapitlet infordrade yttrande från Törnsfalls församling och på sockenstämma den 21 febr. 1853 uttalade sig församlingen för delning av pastoratet. I en av förutnämnde Holm ingiven skrivelse hävdades, att båda prästgårdarna hörde till Törnsfall. Fries meddelade vid samma tillfälle, att han av kammarkollegiets arkivarie erhållit den upplysningen, att 1691 års jordebok är den första, vari prästbordet Törnsfall finnes infört och detta med en bifogad annotation, att det varit av kungl. majestät donerat till ändamålet, dock utan omförmälande av när detta skett. Emellertid gäller samma förhållande alla prästbord i Kalmar län, att de införts i jordeboken först 1691, varför det ansågs troligt, att de långt förut varit anslagna. Enligt samma källa har komministerbostället Gagersrum först på 1690-talet blivit till sådant bo-

ställe upplåtet, men i avseende på villkoren därför hade ingen upplysning kunnat erhållas.

Resultatet av detta Törnsfalls försök att få en delning av pastoratet till stånd blev dock negativt, i det att domkapitlet i utslag den 11 maj 1853 avslog framställningen. Detta väckte bitterhet i församlingen, och på sockenstämma den 21 september samma år beslöts att hos kungl. majestät söka ändring i utslaget. Stämman menade, "att ärendet ej behandlats under tillbörligt beaktande av församlingens intresse". En kommitté valdes för anförandet av besvären, sedan man på grund av rådande koleraepidemi i huvudstaden måst avstå från en plan att sända en deputation till konungen för framläggande av församlingens synpunkter. Vid tillfället anmäldes emellertid avvikande mening av en stämmodeltagare, handlanden C. E. Embring i Västervik, vilken i egenskap av delägare i Källsåkers egendom hade rösträtt inom församlingen.

Församlingens önskan blev emellertid ej tillgodosedd förrän på 1860-talet, då frågan om lönereglering för Västervik—Törnsfalls pastorats prästerskap förelåg till behandling. Nu hade Västerviksborna mjuknat och motsatte sig ej delning, ehuru de höllo på att Törnsfall skulle göra eftergifter rörande dispositionen av pastorsbostället. Genom ett kungligt brev den 20 april 1866 bestämdes, att vid dåvarande komministerns i Törnsfall avgång skulle delning av pastoratet ske, så att varje församling skulle bli ett regalt gäll. På samma gång fastställde kungl. majestät lönereglering att träda i kraft den 1 maj 1867 och gälla i 50 år. För Västerviks stad skulle till prästerskapet utgöras 650 kbft råg av den tiondeskyldiga stadsjorden, 540 kbfot råg och 1,400 riksdaler av dem, som erlade bevillning för fast egendom samt för inkomst av kapital eller arbete, och av dem, som ej erlade bevillning, 310 riksdaler efter kyrkostämmas fördelning. För Törnsfalls församling skulle av all taxerad tiondeskyldig jord utgå 386 kbfot råg och sex centner smör årligen. För övrigt skulle i Törnsfall erläggas till prästerskapet 120 riksdaler att fördelas efter fyrktal mellan dem, som erlade bevillning, 200 riksdaler som ersättning för extra inkomster att delas på hela för-

samlingens fyrktal och 100 riksdaler efter fördelning av församlingen att utgå av torpare, gärningsmän (hantverkare) m. fl. som ersättning för dagsverken o. d.

De prästlönemedel som på detta sätt inflöto skulle fördelas mellan de dåvarande tjänsteinnehavarna på följande sätt. Stadskomministern, som hade fri bostad och över 30 tunnland löningsjord på stadsmarken, skulle ha 310 kbfot råg och 725 riksdaler. Komministern i Törnsfall, som innehade pastorsbostället Gagersrum och utjorden Averum, erhöll 300 kbfot råg, 3 centner smör och 350 riksdaler. Kyrkoherden, som utom boställshus i staden njöt inkomsten av över 42 tunnland löningsjord och pastorsbostället Törnsfall, skulle erhålla resten. Efter pastoratsdelningens verkställighet skulle kyrkoherden i Västervik erhålla Gagersrum och sex proc. årlig ränta å 5,000 kr., varmed Törnsfalls församling skulle lösa stadens andel i kyrkoherdebostället i Törnsfall, vilket skulle tillfalla denna församlings nye kyrkoherde jämte lägenheten Averum.

Delningen skulle ske och komministertjänsten i Törnsfall indragas vid första lägenhet. Komminister i Törnsfall var då E. J. Segerstedt, som var född 1818 och hade tillträtt tjänsten redan 1857. Han blev emellertid mycket gammal och avled såsom Sveriges då äldste prästman först den 16 juli 1909. Först därefter kunde alltså pastoratsdelningen efter ovannämnda grunder äga rum, och med kyrkoherde Henning Lidbergs tillträde av kyrkoherdetjänsten i Törnsfall den 1 maj 1911 inträdde de kyrkliga förhållandena i ett nytt skede.

Törnsfalls kyrka genom tiderna

Den medeltida kyrkan, byggd av gråsten, är vad dess yttre beträffar föga förändrad under tidernas lopp, och vid ingången av den tid, från vilken sparsamma uppgifter börja föreligga i stämmoprotokoll o. d. (1636), hade den utan tvivel i allt väsentligt sin ursprungliga karaktär. Vad som sedan dess förändrats är, frånsett en del detaljförändringar vid senaste restaureringen, att tornets överbyggnad omgjorts, att taket täckts med tegel i stället för spån, att en ny stensakristia ersatt en äldre av trä

samt att kyrkan under kyrkoherde Rydelii tid (1653—1752) blev "hvijt gjord och rappat både innan och utan", vilken utvändiga rappning dock senare åter avlägsnats.

Huru det gamla tornets övre del i äldre tider såg ut, är icke känt. Den reparerades flera gånger, men i början av 1780-talet var den så förfallen att nybyggnad av densamma måste företagas, varvid tornet fick sitt nuvarande utseende (typisk barockstil) med en gyllene kula och gyllene kors överst. På detta kors brukade varje års konfirmander ännu in på 1900-talet till konfirmationsdagen uppsätta en granriskrans — ett våghalsigt företag, som verkställdes genom att den djärvaste pojken klev ut på i tornets ytterbeklädnad inslagna spikar och med hjälp av en båtshake hängde kransen över korsarmen.

Den nuvarande sakristian, vars stil så helt sammansmälter med kyrkans att den antagits vara av samma ålder som denna, ersatte en tidigare av trä och blev färdig först 1766. Den uppfördes liksom kyrkan av gråsten, och golvet täcktes av täljsten, skänkt av handlanden Christian Dahlman i Västervik, vilken höll bod även i Almviks köping. När sakristian skulle byggas, lämnade sockenstämman bifall till en framställning av kapten Fredrik Lagercrantz på Blekhem om att få bygga en stengrav intill sakristian och kyrkoväggen, men av någon anledning kom detta bygge icke till stånd. Frågan om sakristians nybyggnad hade f. ö. uppkommit så tidigt som 1688, då landshövding Mauritz Posse, måg hos fru Anna Skytte på Blekhem, i sällskap med sin fru besökte kyrkan och gjorde en del anmärkningar mot densamma.

Kyrkans tak täcktes första gången med tegel 1850.

Även det inre av kyrkan har så småningom förändrats. Golvet bestod antagligen från början av tilltrampad jord, varpå under tidernas lopp en del gravstenar placerades. När golv av trä första gången inlades är ej känt, men möjligen skedde det vid en reparation 1731, då enligt en anteckning källargropen i kyrkan igenlades. Bänkar funnos naturligtvis ej från början, och det är ej känt, när sådana första gången insattes. De nuvarande byggdes emellertid i samband med reparation av kyrkan samtidigt med uppförandet av nya sakristian. Då omgjordes även den ännu bevarade predik-

stolen, som skänkts av överste de Frumerie på Dröpshult till kyrkan omkring 1740. På grund av denna donation kunde församlingen stolt avvisa ett anbud 1743 från Västerviks församling att få köpa Västerviks kyrkas då kasserade predikstol. Förut hade Törnsfalls kyrka haft en äldre predikstol, som enligt inventarium 1724 var av "slätt snickararbete och gemen målning". Den stod på södra väggen, medan den nya sattes på norra väggen.

En del reparationer följde sedan gång efter annan. Nytt golv inlades 1807, då också ny läktare byggdes och tornluckor uppsattes. Golv och tak omsågos 1823, då golvet i koret "till kyrkans bättre prydnad" höjdes fyra tum över kyrkgolvet i övrigt. Möjligen var det också vid det tillfället som altaret flyttades intill väggen efter att tidigare, enligt vad som finnes anmärkt, ha stått så långt ut på golvet att man kunde gå mellan detsamma och väggen. I varje fall blev altardisken förnyad året därpå. Kyrkan vitmenades invändigt 1859, då det även första gången inrättades en eldstad, ehuru blott i sakristian. Den förut vintertid fullkomligt ouppvärmda kyrkan erhöll först 1878 en kamin, och vid samma tillfälle insattes också de självstängande dörrarna mellan vapenhuset och kyrkan. En ny reparation verkställdes 1880, då kyrkan fick det utseende den bevarade in på 1900-talet. Planen för denna resturering hade uppgjorts av arkitekten, senare statsrådet Hugo Hammarskjöld.

Kyrkans fönster, som från början säkerligen varit mycket små, torde ha upphuggits i samband med någon större reparation, möjligen vid byggandet av sakristian på 1760-talet eller först 1807.

En grundlig restaurering av kyrkan, vilken därigenom erhöll sitt nuvarande utseende, verkställdes 1909—10 på huvudsaklig bekostnad av godsägaren Albert Pålsson, tidigare bosatt i Almviks köping. Bland då utförda arbeten, vilkas ledare var den framstående arkitekten Ragnar Östberg, må nämnas, att den yttre putsen avlägsnades från kyrkans väggar (tornet har aldrig varit rappat), östra gavelpartiet och fönsternischerna ommurades, södra portalen av tegel renhöggs, västra portalen ävensom däröver uppförda koppelfönster inkläddes med granit, lufttrummor upptogos i stenfoten, det platta innertaket av trä borttogs, fyra samman-

hållande kronbjälkar av trä uppsattes och takstolarna inkläddes med bräder, nytt golv inlades delvis, bänkarna ombyggdes, nya portar insattes, en altaruppsats anbringades omkring det av Pålsson redan 1892 donerade korfönstret samt kyrkans inre ommålades och dekorerades.

Kyrkan har av gammalt ägt två klockor, storklockan och lillklockan. Deras ålder är ej känd, men om lillklockan har (enligt Havton) gått en gammal sägen, att den tillhört ett kloster, "varav rester skola finnas i prästgårdens hage". Storklockan omgöts 1785, sedan den spruckit, och lillklockan måste av samma anledning omgjutas 1866. En ny klocka skänktes till kyrkan 1929 — "Ansgarsminnets och katekesjubileets år", som det står i dess inskription — av syskonen Carl och Charlotta Andersson i Almvik. Vid detta tillfälle skulle lillklockan ha lämnats i utbyte till klockgjutaren, men den räddades genom inlösen av grevinnan Sophie Nordenfalk på Blekhem och återskänktes till kyrkan, där den är förvarad. En ringmaskin till klockorna anskaffades också år 1929. Förut hade ringningen utförts med kroppskraft. Tidigare utfördes den i tur och ordning av socknens bönder, som brukade sända sina drängar att utföra detta arbete, varvid storklockan stundom av vårdslöshet överringdes, men 1843 anställdes ringkarl, som skulle ansvara för ringningen.

Menighetens sång i kyrkan leddes i äldre tider utan musikbeledsagning av klockaren. Så småningom började emellertid orglar byggas överallt även i landskyrkorna, och i Törnsfall togs denna fråga upp 1823, varvid man beslöt att försöka realisera orgelbygge genom frivillig insamling. Emellertid dröjde det till 1833 innan orgelverket stod färdigt. Det hade då uppförts av P. Z. Strand från Stockholm och kostnaden var 1600 riksdaler jämte utgifter för frakt samt underhåll av orgeluppsättaren under arbetstiden. Den förste organisten var klockaren Gustaf Dahlgren. Denna orgel tjänstgjorde med en del reparationer i nära hundra år, men 1928 måste den ersättas med en ny, varvid dock den gamla orgelns fasad bibehölls.

Utanför kyrkan ligger sedan dess tillkomst kyrkogården, där generation efter generation av Törnfallsbor lagts till vila efter

sin jordevandring. Kyrkogården nyplanerades 1811 och utvidgades 1864, 1898 och 1908. På 1830-talet förskönades den genom införande av en mera enhetlig, modern gravstil. Nordenfalkska familjegraven vid kyrkans östra gavel är dess förnämsta prydnad.

Kyrkans inventarier och konstföremål m. m.

Kyrkan har, såsom redan av det föregående framgår, förbättrats och blivit rikare genom dels församlingsbornas samfällda insatser vid olika tillfällen och dels gåvor av enskilda personer. Detta gäller även inventarierna, och nästan varje liten sak har sin historia.

Tre ljuskronor av mässing och malm hänga i kyrkan. Dessa liksom andra saker av metall samt textilier m. m. ha under 1900-talet blivit renoverade. Den vackra kronan i koret, som är för sex ljus, hade enligt en äldre inventarieförteckning följande, vid senaste reparationen utplånade inskription: ”Skänkt af Köpm. i W:w Johan Nilsson Wikman och H: Chirstin Trana 1701”. På den mellersta kronan, för sexton ljus, står att läsa: ”Af vördnad för Gud och kärlek till hans tempel gjuten till Törnesfalla kyrka utaf Anders Larsson, rusthållare och jordägare i Momhål och Almvik samt dess käro Hustro Brita Jonsdotter Törnqvist år 1813.” Även den tredje kronan är för sexton ljus. I koret hängde före 1910 en krona av brons och slipat glas, nu flyttad till sakristian. Den skänktes 1855 av rusthållare P. M. Hansson i Mommehål och hans hustru Anna Chat. Larsdotter. Kyrkan äger även tre gamla träkronor, varav en skänktes 1760 av mjölnaren Anders Dahlström i Almvik. En av dessa hänger nu i vapenhuset, medan två äro uppsatta på läktaren. Dessutom finnes ett vackert och sällsynt fragment av en gammal järnkrona från medeltiden, upphängt i sakristian.

Vidare har kyrkan ett flertal ljusstakar. Av tre par malmstakar har ett par inskriptionen ”I. M. S. A. C. S. 1651”, och ett annat par är skänkt 1798 av Per Ericsson i Mommehål. Det finnes även tre par tennstakar, av vilka ett par är skänkt av komministern L. J. Törnmark (i Törnsfall 1786—1801) och ett par av frälsefogden på Rödsle Johan Bastinansson 1690. Två stora kan-

delabrar av silver äro en gåva av inspektoren J. G. Hjertström på Blekhem 1876. Ett par ljusarmar sitta på båda sidor om altaret; den ena, hittad söndrig på kyrkvinden, är av okänd ålder, och den andra är nygjord i samma stil och skänkt 1904 av grevinnan Anna Brahe, f. Nordenfalk, som även bekostade reparationen av den gamla. Två altarvaser av tenn skänktes 1938 av föreningen Syringen.

Bland textilierna märkas fyra mässhakar, av vilka endast den yngsta, skänkt 1826 av lagmanskan Maria Risellschöld till minne av makens dödsdag, är användbar. Den är av svart sammet med guldgaloner, guldkors och guldbroderier. Den äldsta mässhaken, av rött karmosinstaft med gulddekorationer, skänktes av fru Anna Skytte på Blekhem 1651, den därnäst äldsta, av rött sidensammet med vitt kors och silverspetsar, inköptes av församlingen 1672, och den tredje, av svart bomullssammet med silvergaloner, skänktes 1784 av jungfru Anna Cajsa Scarin. Altarbeklädnad jämte bokpall skänktes 1892 av godsägare Albert Pålsson. En altarduk är gåva av fröken Clary Wahlsten 1919, en annan av fru D. Nordenfalk 1938. Ett kalkkläde av silkebrokad skänktes 1772 av en fru Jansson i Västervik, och ett annat sådant är en gåva 1919 av grevinnan Sophie Nordenfalk. En duk på sakristibordet skänktes 1929 av major Erland Nordenfalk och hans fru. Slutligen finnas två kollekthåvar av svart sammet med silverdekorationer; de anskaffades 1879, enär de gamla då voro förslitna, men de gamla skaften torde ha använts till de nya, ty det ena är märkt: "I. I. S. A. M. D. 1777.". På de gamla håvarna funnos klockor, den ena av silver, vilken på 1800-talet blev bortstulen.

På predikstolen finnes ett timglas, antagligen det som 1697 skänktes av Mattes Ekelin i Hörtingerum och då uppsattes på predikstolen.

Kyrkans nattvardskalk är av förgyllt silver med förgylld paten. Åldern är obestämd, men kalken fanns redan 1657. På dess fot finnes ett krucifix samt S:ta Mariae, S:t Johannis och S:t Laurentii bilder. Kalken omgjordes 1732. Dessutom finnes en sockenbudskalk med paten, förvarad i ett träfodral, svarvat av komminister Philip Utterbom. Till densamma hör även en sockenbuds-

flaska av tenn. Oblatasken, av förgyllt silver, är antagligen den som skänktes av församlingens förste komminister Magnus Axelii 1662. Två kommunionkannor finnas. Den ena, av gammalt silver, är av 1673, då arbetslönen för densamma bekostades av kyrkoherde Rydelius, samt blev förnyad 1798, då den tillökades med bl. a. ett silvermoment till ett antependium, skänkt 1739 av överste de Frumerie på Dröpshult, samt en liten silverplåt och det gyllenstjernska vapnet på den av fru Anna Skytte skänkta mässhaken. Den andra kannan är av yngre datum.

En dopskål av tenn, som finnes i kyrkan, skänktes av rektor Olaus Brandt i Västervik 1673. Brudkronan, av förgyllt silver, med färgade stenar, inköptes 1659. I sakristian finnas två kassakistor, av vilka den ena förvärvades 1683 genom att den togs i betalning för ”sal. Johan Ingemarssons skuld à 12 daler”. Den andra är yngre. En samling medaljonger av gjutjärn över Kristus och apostlarna skänktes 1920 av kyrkoherde Henning Lidberg. Vidare kunna nämnas några märkliga gamla böcker i kyrkans förvar. Utom en Karl XII:s bibel (1703) må nämnas följande: Heinrich Brüning: Itenerarium sacrae scripturae. En Reesebok offver Gamla och Nya Testamentet. Utg. på svenska af Laurentius Johan Laelius 1595. Fol. skinnband med knäppen. — H. Bünting: Harmonia evangelistarum, thet är: een ganska skön och endräcktig the fyra helga evangelisters tilsammansstemmelse. Een mechta herlig och hugnelig Historia om vårs Herres Jesu Christi Barndom och upväxt. Översatt av Hans Påvelsson Lon 1615—17. Pergamentband, 3 delar i samma volym med egna titlar och tryckår 1615.

Många inventarier ha emellertid under tidernas lopp försvunnit. Under 1600-talet skänktes flera ljusarmar av mässing, ett par av rektorn i Västervik Johannes Törning, son till kyrkoherden Johannis i Törnsfall, vilka försvunnit. Ytterligare ett timglas har funnits, skänkt 1681 av Oluff Månsson, mjölnare i Hörtingerum och Almvik. En dopfunt med fot har försvunnit, likaledes en därtill hörande kopparskål, som enligt en 1724 upptecknad sägen ”tagits från troll i Hults gård”. Det gamla rökelsekaret har spårlöst försvunnit, och primklockan såldes på 1740-talet

till överste de Frumerie på Dröpshult. En mindre primklocka i koret fanns dock ännu vid inventering 1804, men finnes nu icke kvar. En timsten på kyrkogården, skänkt av ”Besökaren i Vestervik” Carl Larsson 1682, är borta, likaså en brudpäll, skänkt på 1720-talet av rusthållaren Håkan Lundberg i Falla och hans hustru. Till kyrkan hörde också tidigare en kyrkovaktareuniform, bestående av ”vadmalsrock och skinncollett” med tillhörande bamburör med bjällra av mässing, som användes för väckning av sovande kyrkobesökare.

En gammal bibel gick på 1700-talet runt socknen som lån till bönderna, vilka för lånet erlade en liten avgift till kyrkokassan; Anders Svensson i Vångsunda t. ex. betalade 1776 1 skilling 16 runstycken. Bibeln befanns 1808 vara mycket försliten och såldes då till den högstbjudande för 1 riksdaler 24 skilling banco.

Följande äldre kyrkliga träskulpturer, ur konsthistorisk synpunkt av betydande värde, finnas i kyrkan: ett större krucifix, sannolikt från 1300-talet (i kyrkan); ett mindre krucifix, från övergången mellan äldre och yngre medeltiden (på altaret); Kristus, smärtornas man, troligen från 1500-talet (i vapenhuset); Maria med Kristusbarnet, troligen från 1450—1500 efter gammal förebild (i en nisch på orgelläktaren); kvinnligt helgon, S:ta Maria, S:ta Barbara, S:ta Gertrud eller S:ta Catarina av Alexandria, från omkring 1400; S:ta Anna med Maria och Kristusbarnet, troligen från 1250—1300; manligt helgon, antagligen S:t Olof, från omkring 1300; S:t Erasmus, biskop av Alexandria, från 1345 (de fyra sistnämnda i vapenhuset). Dessa bilder stodo vid 1700-talets början i bakre delen av kyrkan, men flyttades sedan till kyrkans vind, där de lågo tills de på bekostnad av grevinnan Sophie Nordenfalk blevo sakkunnigt renoverade och uppsatta på nuvarande platser.

Kyrkan äger även några tavlor. Vid altaret finnes en, som föreställer instiftandet av nattvarden; den skänktes av prosten M. Hedenius. En bild av Kristus är skänkt av ynglingen Karl Jede 1890 vid hans konfirmation och en annan sådan av — att döma av den något oklara inskriften — Maja Stina Iggström. Vidare finnas porträtt av Martin Luther, Gustaf II Adolf, Carl XI,

Ulrika Eleonora, Karl XII (enligt inskription skänkt av fru Catarina Charlotta Grenzelius, född Apiaria), Ulrika Eleonora d. y., Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Dessa tavlor sutto tidigare upphängda i kyrkans kor, men borttogos på 1860-talet och förvarades dels i sakristian och dels på kyrkvinden. Landshövding Carl Nordenfalk och grevinnan Sophie Nordenfalk läto 1895 renovera dem, varefter de återupphängdes i kyrkan. Några andra tavlor, nämnda i tidigare inventarieförteckningar, ha försvunnit.

Den kyrkliga bänkordningen

Antalet sittplatser i kyrkan är 260 jämte 45 på läktaren eller tillsammans 305.

I äldre tider, sedan bänkar tillkommit, fanns det en noga tillämpad bänkordning, mot vilken ingen fick bryta. Den äldsta som finnes protokollförd är av år 1820, då på ett sammanträde det ansågs "lämpligast at bibehålla nu varande äldre indelning deraf", likväl med vissa ändringar. Då det kan vara av intresse att känna den gamla bänkordningen, återges här det ifrågavarande protokollet ordagrant:

"År 1820 d. 29 Sept. sammanträdde efter slutadt aftal på flera och sednast detta års Walborgsmässo socknstämma, angående jämkning af Stolsrummen i Törnsfalls kyrka, både de därtill valda Committerade, Herr Lagman C. Risellschöld, Herr Lieutnanten C. Schmiterlöw, Herr C. P. Lind och undertecknad A. Wiström, samt Rusthållarne P. Sundberg i Vångsunda, Lars Andersson i Almvik, Lars Jaensson i Gagersrum och Kyrkovärden Per Jonsson i Svinnersbo, tillika med kallade och valda Ombud ifrån alla hemman i denna Sockn för att värkställa samma stolsrums Jämkning, då de flesta funno lämpeligast at bibehålla nu varande äldre indelning däraf, likväl med de ändringar, som nödigt utrymme och flera skäl föranlåta, i följande Ordning:

Främsta och längst nedan i kyrkan belägna stol i Choret tillhörer nu som förr Blekhems gård, som för flera år tillbaka lämnat Kjellsåckers ägare för Herrar och Fruntimmer deri inrymme, hvilket äfven nu bibehålles, och upgaf Herr Lagman Risellschiöld nu, at enligt skrifteligt betyg utaf afledne Herrskapet Ehrenmark framledne Herr Riksrådet Baron Hamilton på Blekhem samt afledne Herr Capitainen J. P. Ehrenmark på Dröpshult låtit bygga både detta bänkpar och näst bakom dem varande, hvilket sednare par anslås för nu i Mommeholl, Almvik och Almviksköping boende ståndspersoner, med förbehållen rätt för framtida sådana på Dröpshult till inrymme däruti. Tvär-

stolsparet därnäst anslås åt Socknens och främmande Präster, och Gärningsmännen som hittills suttit där, förbjudas nu dessa rum, som på läktaren till dem ersättas. Sista tvärparet vid väggen tillhörer Klockaren och Kyrkovärdarna samt deras hustrur.

Stolsparen

Numro 1 och 2 vid stora gången tillhöra Blekhems hela sambruk samt Sylltorp och folket vid Almviksköping och vatnvärk. Stolsparet

Numro 3 Svinnersbo och Kråkebo.

Numro 4 Kåreby 2:ne Hemman.

Numro 5 Öfverby 2 oförmedlade Hemman.

Numro 6 Wångsunda och Rössle frälse 2 hemman.

Numro 7 Afslätt samt Gagersrums Rusthåll och Boställe.

Numro 8 och 9 Kålåcker 2¾ hemman samt Törnsfalls Pastors Boställe.

Numro 10 Dufvekulla 1 Hemman, Errenäs ⅛, Hamrössle ⅛, Jaensbo ⅛, Tegeltorpet ⅛, Måssbo ¼ och Stora Mörtvik ¼ tillhopa 2 hemman.

Numro 11 Kjellsåcker och Kusketorp, 2 hemman.

Numro 12 Falla 1, Gäddeglo ½ och Rössle Rusthåll ½, tillhopa 2 hemman.

Numro 13 Sqvagerfalls By 1½ hem. Dröpshult ½, Sömstad ¼, tillhopa 2 Hem.

Numro 14 Mommeholls Frälse och Rusthåll 2 hem.

Numro 15 Almvik, 2 fulla hemman.

Numro 16 Socknens torpare, som icke kunna få stolsrum m. sina hufvudgårdar.

Numro 17 Nu som tillförne Socknens Båtsmän.

Numro 18 Socknens fattighjon.

De 4 små stolarna under Tornet för sent kommande och där rum behöfvande.

På läcktaren främst Klåckarens stol i midten.

Mansstolen Numro 1 för socknens Grenadierer.

Numro 2 och 3 samt Qvinnsstolarna Numro 1 och 2 åt Kyrkoherdens fru och Almviks By.

Numro 4 och Qvinnsstolen Numro 3 för Gagersrum och Kåreby.

Numro 5 och dito Numro 4 Dufvekulla och Mommeholl.

Numro 6 och dito Numro 5 Sqvagerfall och Svinnersbo.

Långa mellanstolen vid väggen och qvinstolen Numro 6 anslås åt socknens Gärningsmän och deras hustrur.

Mellanstolarna på Läcktaren anslås tills vidare åt dem behöfvande och tillfälligtvis kommande."

Detta protokoll är även intressant därigenom att det i koncentrerad form ger oss en bild av den gradering av stånd och klasser

i socknen som gällde under 1700- och 1800-talen, innan demokratiseringen börjat.

En reglering av bänkordningen verkställdes även 1834, då grenadjärerna fingo byta bänk, varöver de anförde klagomål hos konungens befallningshavande. Prosten S. Ullander avgav över dessa besvär ett yttrande, att "hufvudsaken i en kyrka håller jag före icke vara den, — att sitta främst, utan blott sitta så, att man hör prästen och kan se och sjunga". Klagomålen ledde icke heller till någon åtgärd.

Slutligen tillsattes 1881 en kommitté för att uppgöra förslag till ny bänkordning. Denna kommitté meddelade emellertid 1882 kyrkostämman sin önskan, "att någon ny bänkreglering ej skulle företagas, utan att varje kyrkobesökande ägde frihet att intaga plats, han själv önskade; dock att de s. k. korbänkarna hädanefter som hittills skulle få begagnas av de personer, som f. n. bruka dem". Kapten Otto Nordenfalk på Blekhem förklarade emellertid på stämman, att han för sin del icke önskade något undantag för korbänkarna. Ehuru den gamla bänkordningen tydligen aldrig blivit formellt upphävd, hade den dock därmed på visst sätt blivit försatt ur gällande kraft, vilket icke hindrat, att man i vissa fall ända in på 1900-talet höll på sina gamla rättigheter. Och ännu i dag gäller delvis den gamla ordningen, att männen skola sitta till höger och kvinnorna till vänster om gången.

De s. k. läsbarnen, som förberedas för konfirmationen, ha sina platser på de s. k. pallarna framför bänkarna i koret, gossarna till höger och flickorna till vänster.

Prästgårdarna, klockarebostället och sockenstugan

Prästgården i Törnsfall — förr kallad prostgården till skillnad från komministerbostället och komministerbostaden Averum — torde ha tjänat som boställe för kyrkoherden ända sedan medeltiden. Den blev, som förut nämnts, vid föreningen med Västervik tagen till löneboställe för pastoratets kyrkoherde, som dock icke bodde där, och efter pastoratsdelningen återfick den sin gamla karaktär, ehuru på grund av genomförda reformer på de ecklesiastika löneförhållandenas område under andra former än förut.

Om prästgårdsförhållandena före 1665, då den dåvarande prästgården brann ned, är föga känt. Man vet dock, att år 1636 besvärade sig kyrkoherde Nils Peter Westerlander ”över sin prästgårds ringa belägenhet, att han icke hafver till utsäde mera än till sex tunnor över allt och ringa till äng, sedan kyrkojordarna Mommehål och Gagersrum, som hans antecessorer förut haft, blivit tagna därifrån”. Och år 1642 vittnade kyrkoherden Olof i Ljung, som var son till en kyrkoherde i Törnsfall, ”att halva Storö lytt och legat under prästgården i Törnsfall”, varför häradsrätten då dömde, att så skulle ”härefter förbliva, herr Nils och hans efterkommande till nytta”.

Kort efter föreningen med Västervik nedbrann, som nämnt, prästgården genom vådeld. Denna olycka var så mycket beklagligare, som därvid förstördes församlingens äldre kyrkböcker och sannolikt en del andra dokument. Emellertid hade komministern tydligen den då löpande kyrkboken (innehållande stämmoprotokoll m. m.), började 1636, förvarad på annan plats, ty den undgick vådelden och finns bevarad.

Efter eldsvådan nybyggdes naturligtvis prästgården, men stämmoprotokollen berätta ingenting därom. Dåvarande kyrkoherden Arvid Rydelius har emellertid efterlämnat en anteckning om utförda arbeten under hans tid. Den lyder:

”Ny logelada med 2 rum och stall. I Mangården sätesstufva med bakugn och spijsel. Bygt kiökestufva med kiökespijsel. En sidokammare bygt med egen bekostnad så till väggar som inrede. Låtit bygga ett Torp på Prästgårds ägor, Dunhall benämbdt, af hvilket pastor kan hafva ett godt gagn.”

Hur det nu var så stod prästgårdsbygge på dagordningen även 1694, då det heter i ett stämmoprotokoll:

”Om Prästgårds Byggnad resolverades thet i vinter framkiöres timber till en stufva med framkamrar och kiök en half Tolft av hvar fullgårdh, 14 alnar långt. Sedan Accorderas medh vijssa timbermän för hvar knut.”

Det synes dock ha dröjt något med detta bygge, ty det finnes en anteckning, att ”anno 1701 nedrefs den gamla byggningen i Prästgården och församblingen upsatte en ny byggning, en stufva, med två framkamrar, ett kök och förstuga”.

Kyrkoherden Johannes Petrelius (1723—1745), som gör intryck

av att ha varit något påstridig, har gjort en del anteckningar, av vilka framgår, att han själv låtit bygga och reparera vad som behövdes för att sedan, enligt överenskommelse, bli ersatt av församlingen. Han säger litet spetsigt, att hans företrädare "Probsten Hedenius från år 1718 till 1724 ej hafver till prästgårdens prydnad och nödtorft något det ringaste byggt" och uppräknar sedan en del nybyggnader och reparationer som han själv utfört. Dessutom berättar han, att "1731, 1732 & 1733 in Martio & Aprili & Majo lät jag med mycken bekåstnad, möda och besvär å Törnsfalla Prästgårds ägor uptaga et stycke land til åker, nedanför berget, på hvilket prästgården är bygd, väster ut" samt att "Af den myckna sten som uhr samma Land är upptagen hafver jag låtit göra å Norra Sidan en stengård, hög 8 à 10 quarter, bred i foten 5 à 6 quarter".

Enligt sockenstämmoprotokollens uppgifter skulle en ny prästgårdsbyggnad ha uppförts även 1761, varefter gamla byggnaden såldes på auktion.

Prästgården härjades ytterligare en gång av vådeld, nämligen den 29 maj 1790, "natten innan Fäldtprosten och Pastor Ecclesiarum J. M. Cederblom gjorde sitt inträde". Redan år 1792 hade emellertid prästgården återuppbyggts. Av allt att döma är det den då uppförda byggningen som alltjämt står kvar och tjänar som arrendatorbostad.

Sedan Törnsfall åter blivit självständigt pastorat, uppfördes en ny kyrkoherdebostad på boställets mark och icke långt från detta. Denna byggning blev färdig 1913, och sedan dess tjänar den som bostad för kyrkoherden.

Under alla de år Törnsfall var annex till Västervik hade emellertid den egentliga prästgården ingen annan betydelse för församlingen än såsom en tunga. Komministern fick icke bo där, utan för honom måste ordnas på annat sätt.

När den förste komministern, Magnus Axelii, tillträdde sin tjänst, blev han anvisad att bo i klockaregården Averum. Denna var emellertid i dåligt skick, varför socknen sedan byggde en ny stuga på densamma. När Axelii lämnade Törnsfall 1674, nedskrev han i en kyrkbok sina öden i följande formulering:

”Anno 1653 Den 3 Dec bleff jagh undertecknat efter föregången Examen, ordinerader til Präst aff Biskopen S. M. Anders Prytz, och förskickader til Törnisvalla at blijfva der ordinarius primus Comminister, sedan socknen förmedelst Kungl. Privilegier, bleff lagd till Annexa, under staden Wästerwijk, och som klåckaregården bleff migh deputerader at bo uppå, som klåckare alltid tilförne hade innehaft, och var helt i grund ruinerader, måste jagh denne aff nyo reparera, på sätt och vijs som föllier.

1) Bygde Socken sin Klåckarestugo med sina 6 Knutar och framkamrar, murade Spijss och bakugn i stugan. Men jagh på egen bekåstnat en spijss i framkammaren med 400 tegel. Sedan bygde jagh en bood, kiök och förstugo der gentemoot. Murade en bryggespijss i g. Klåckarestugan, groff en Kiällare der emoot, och reparerade den g. Booden med Tak och Tolde. I Fägården bygde jagh en ny Logeladha, och boodh, och reparerade Fähuset, med rösto och Taak, gjorde 3 st. portar och plank kring gården. Hägnade sedan kringh om Klåckaregårdslyckorne en ny skigiärdesgård, och dijkade, at Klåckaregården kom i sitt rätta esse til alt sit behöör, så at en prästman medh heder kunde sig dermedh behielpa, och boo.

Inventarium i Klåckaregården är allenast 2 st. fönster i Klåckarestugan, kiöpta aff Socken för 3 Rr kmt. Noch har jagh lemnat der efter mig till inventarium 1 st. gement Bordh och stol til. Noch en plancka til Bänck på gafvelväggen. Actum Törnevalla 3 Decemb. Anno 1673. Magnus Axelii. Designatus Pastor in Krigsbärgh.”

Ett ur många synpunkter värdefullt och belysande kulturdokument!

Troligen som en följd av klockarebostället upplåtande åt komministern blev församlingen en tid utan klockare. När den 7 nov. 1694 hölls ”ordinarie Probstetingh och Socknestämbna”, fick nämligen en paragraf i protokollet följande lydelse:

”Som här en rundan tidh eij hafver varit någon Klåckare, hvar öfver klagades, låfvade Probsten att när någon finnes, som till thet Embetet blifver antagen, skall han få Klåckare torpet på Prästgårds ägor till boställe, som tilförene varit lofvat och vanligt.”

Det sista uttrycket tyder dock på, att nämnda torp redan förut varit bostad för klockaren.

Averum förblev sedan boställe för komministern så länge sådan fanns i Törnsfall, ehuru, såsom tidigare nämnts, en gård i Gagersrum var löneboställe. Denna gård hade tydligen tidigare varit utjord till pastorsbostället, men tagits därifrån. Enligt vad kammarkollegiet upplyst, blev Gagersrum på 1690-talet upplåtet till komministerboställe, men komministern synes dock aldrig ha bott där.

Enär församlingen icke hade byggnadsskyldighet för Averum, som skulle underhållas av komministern själv, finns det icke i äldre stämmoprotokoll något att hämta om denna prästbostads öden utöver ovan anförda anteckningar av Axelii. På en sockenstämma 1724 frågade emellertid kyrkoherde Petrelius om ”Cappelans Bohlet” och dess tillstånd, varvid upplystes, att det fanns en brukare på bostället i Gagersrum, men att komministern, Sven Hedelius, bodde i Vångsunda, där han ägde en gård. Det uppgavs vidare, att kaplansbostället då var nedruttet.

Det är möjligt att även ovanämnde komministers son, Sveno Svenonis Hedelius, som fick tjänsten efter sin fader och innehade den till sin död 1785, bodde på fädernegården Vångsunda. Men omkring 1786, då ny tjänsteinnehavare tillträdde, torde dock Averum åter ha tagits i bruk, varvid den nedruttna byggningen, får man tro, hade ersatts med en ny. Det är troligt, att den byggnad som då uppfördes är den som alltjämt kvarstår och nu tjänar för vissa andra församlingsändamål.

När komminister Segerstedt avled 1909 och pastoratsdelningen verkställdes, hade nämligen Averum tjänat ut som prästbostad. Stället, som ju var ecklesiastik egendom, inlöstes 1915 av Törnsfalls kommun, som — sedan en anhållan av Tjustbygdens kulturhistoriska förening om att få övertaga byggnaden och flytta den till Kulbacken vid Västervik som museibyggnad avslagits — lät ombygga den, så att den nu inrymmer församlingssal, skolkök och bostad för vaktmästare.

Vid Västerviks stads 500-årsjubileum 1933 var anordnat ett Tjustkvinnornas tåg, vari ett flertal unga kvinnor även från Törnsfall deltogo. I samband därmed planterades inom var och en av de deltagande socknarna ett vårdträd, en ek, och Törnsfalls vårdträd fick sin plats på gårdsplanen vid Averum, tätt utanför kyrkogårdsmuren.

Av det föregående framgår, att dels Averum, dels Klockaretorpet tjänat som klockarebostad under äldre tider. När det senare stället upphörde därmed är icke känt, men vid en biskopsvisitation år 1805 meddelades, att klockaren icke haft något boställe utan bodde i sockenstugan. Klockareinstitutionen förändrades sedan

under 1800-talets första hälft genom att kombinationen klockare-organist-skollärare uppkom. Den förste innehavaren av alla dessa tjänster, C. J. Johansson, flyttade 1852 in i den då till skolhus omändrade sockenstugan. Sedan nytt skolhus 1880 byggts och tagits i bruk vid kyrkan, har tjänsteinnehavaren bott där.

När socknen fick sin första sockenstuga är ej känt, men 1726 blev det antecknat i ett protokoll, att sockenstugan och klockaregården sedan länge stodo under byggnad. Det förefaller av detta uttryck att döma, att man redan då avsåg sockenstugan som även klockarebostad. Men redan 1768 beslöts att bygga ny sockenstuga på den gamlas plats. Denna nya sockenstuga, som innehöll kammare och kök samt förstuga, nedbrann genom vådeld hösten 1788, varefter en ny byggdes påföljande år. Det finnes antecknat, att den gamla sockenstugan stod ”tvärt över vägen vid gamla Luckhuset och således för nära intill kyrkan och likaså nära intill comm. ladugårdshus”. Det beslöts då att bygga på en liten ”kulle i ängen, som hörer till kyrkans donerade jord.” Den sockenstuga som då uppfördes blev 1847 påbyggd med en våning för att tjänstgöra som skolhus, tjänade sedan i denna egenskap till 1880 och var sedan fattigstuga tills det nya ålderdomshemmet blev färdigt 1932. Den kvarstår alltjämt på sin plats och användes nu som bostadshus.

Törnsfalls präster genom tiderna

Dessa anteckningar om Törnsfalls församling och kyrka må fullständigas med några korta uppgifter om de kända prästerna. Från mitten av 1500-talet är prästlängden fullständig med avseende på de ordinarie prästerna. Före denna tid finnas endast några spridda uppgifter.

Under den sista komministerns tid, då han på grund av hög ålder ej kunde sköta sin tjänst, voro många präster förordnade som pastorsadjunkter. Även tidigare ha naturligtvis prästmän mera tillfälligt tjänstgjort i församlingen. Dessa ha emellertid icke medtagits, enär det skulle vara omöjligt att få en sådan förteckning fullständig.

Kyrkoherdar

från kristendomens införande till tidpunkten för Törnsfalls förening med Västervik ha varit bl. a. följande (flertalet äro okända):

Tyrnir och Skvagir. Sägengestalter. Skulle enligt en sägen ha blivit martyrer här under kristendomens första tid.

Ivar. Var presbyter (av biskopen invigd präst). Dog för digerdöden 1342 enligt hans liksten, som finnes i kyrkans vapenhus.

Hans. Känd endast genom att han 1443 undertecknat ett köpebrev.

Nicolaus. Anges av Linköpings stifts herdaminne ha varit kyrkoherde här 1555 och dött 1599. (Möjligt är att han är densamme som nedan nämnes Nils Eloffsson.)

Sven Månsson. Är nämnd 1560—1563. Var kyrkoherde i Törnsfall, då Gamleby församling omkring 1560 blev lagd som annex till Törnsfall, varvid han blev kyrkoherde i båda församlingarna.

Nils Eloffsson (Nicolaus Elai). Nämnd först 1568. Kyrkoherde i Törnsfalls och Gamleby pastorat efter föregående. Var efter 1570, då Gamleby åter blev eget pastorat, kyrkoherde endast i Törnsfall. Han ("Nic. i Tornisfal") underskrev Uppsala mötes beslut. Död 1599.

Jonas Magnusson (Jonas Magni). Kallas i Linköpings stifts herdaminne Jonas Erici. Blev kyrkoherde i Törnsfall 1599. Död enligt olika uppgifter 1624 eller 1619, möjligen redan tidigare, då hans efterträdare undertecknat redan 1618 års längd över socknens ödeshemman. Möjligen var dock denne prästman då endast adjunkt. Jonas Magnusson hade litet prästebord, och då det låg i "stor gestningswegh", lades därtill ett djäknehemman, Sultetorp, till hjälp för de tunga utskyldernas fullgörande.

Johannes Johannis. Kyrkoherde i Törnsfall 1625. Död 1632. Hustrun var dotter till Joh. Cristernin. Hans son Johannes Törning blev kyrkoherde i Västervik och Törnsfall.

Nils Peter (Nicolaus Petri) Westerlander. Född i Ås by, Västerlövsta socken i Uppland. Blev studiosus 1625. Ordinerad till präst 1632. Blev transporterad till Gamleby, sedan han varit kyrkoherde i Törnsfall från 1633, men hann ej flytta, utan avled i Törnsfall och blev begravd här 1654. Transporten till Gamleby sammanhängde med att Törnsfall 1653 blivit lagt som annex till Västervik.

Kyrkoherdar i Västervik och Törnsfall

under dessa församlingars förening till ett pastorat ha varit följande:

Arvid Rydelius. Född 1629 i Västra Ryd, Östergötland. Student i Uppsala 1639 och i Leipzig 1647. Magisterexamen i Wittenberg 1648. Skolmästare i Västervik 1650. Senare kallad till hovpredikant

hos pfalzgreven Carl Gustaf. Kyrkoherde och prost i Västervik och Törnsfall 1653—1672, då han förflyttades till Norrköping. Riksdagsman 1654, 1660, 1672. Död 1692.

Olaus Bodinus. Född 1625 i Ringarum, Östergötland. Student i Uppsala 1650. Sacellan först i Söderköping och senare i Norrköping. Kyrkoherde och prost i Västervik och Törnsfall 1657 till sin död 1691. Riksdagsman 1678 och 1686.

Nicolaus Rolsson. Född i Åtvid, Östergötland, 1654. Magister i Uppsala 1691. Kyrkoherde och prost i Västervik och Törnsfall 1692. Död samma år.

Johannes Lothigius. Utnämnd till kyrkoherde och prost i Västervik 1692. Dog dock 1693 innan han hunnit tillträda tjänsten.

Johannes Törning. Son till kyrkoherden i Törnsfall Johannes Johannis. Student i Uppsala 1650, magister i Greifswald 1661. Kyrkoherde i Hult i Södra Vedbo 1669—1694. Kyrkoherde i Västervik och Törnsfall från 1694 till sin död 1695.

Johannes Hargelius. Född i Östra Harg, Östergötland, 1660. Amiralitetspastor i Karlskrona 1691. Magister i Uppsala 1694. Kyrkoherde och prost i Västervik och Törnsfall från 1696 till sin död 1716.

Karl Sternel. Erhöll fullmakt på kyrkoherdetjänsten i Västervik och Törnsfall 1716, men förflyttades följande år och kom aldrig att tillträda tjänsten.

Johannes Hedenius. Född i Sundborn, Dalarna, 1679. Magister i Wittenberg 1707. Medföljde som regementspredikant den svenska hären i Polen och Ryssland samt tillhörde under flera år Karl XII:s omgivning i Turkiet. Fick efter hemkomsten 1717 fullmakt på Västerviks och Törnsfalls pastorat, som han innehade till sin död 1723.

Johannes Petrelius. Född i Kalmar 1685. Student i Uppsala 1704 och magister där 1716, prästvigd 1717. Kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1723—1745. Prost 1724. Riksdagsman 1740. Död den 23 jan. 1745.

Olof Grentzelius. Född på Gränsö i Jonsberg, Östergötland, 1712. Student i Uppsala 1731, magister 1743, prästvigd 1742. Kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1746—1788. Död den 16 mars 1788.

Johan Magnus Björn (sedan Cederblom). Född i Södra Vi, Östergötland, 1747. Student i Uppsala 1768, prästvigd 1775. Regementspastor 1779 och var med om Gustaf III:s krig i Finland 1788. Kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1789—1815. Död den 15 nov. 1815.

Sven Ulander. Född i Linköping den 25 nov. 1763. Student i Uppsala 1785, prästvigd 1789. Adjunkt i Borg och Kristberg. Huspredikant hos greve Jöran Gyllenstierna på Thorönsborg 1797 och adjunkt i Södra Vi 1798. Komminister i Västervik 1798, vice pastor där 1811, kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1816. Prost 1819. Vice kontraktsprost 1829. Död den 14 jan. 1843.

Anders Wästensson. Född i Sidkälla, Styrestads socken i Östergötland, den 7 aug. 1802. Student i Uppsala 1820, prästvigd 1830. Vice komminister i Östra Husby 1830, adj. i Wallerstad 1833 och i Västervik samma år. Vice pastor i Västervik 1841, kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1843. Död 1864.

Magnus Nennes. Född i Nennesmo, Refteled i Jönköpings län, 11 dec. 1842. Student i Uppsala 1844, prästvigd 1854, fil. dr 1854, pastoralexamen 1855. Kyrkoherde i Barnarp 1860 och kyrkoherde i Västervik och Törnsfall 1867. Kontraktsprost 1874. Död den 30 aug. 1888.

Samuel Gustaf Palén. Född i Östersund 9 aug. 1848. Kyrkoherde först i Garpenberg, sedan i Västervik och Törnsfall 1891. Under hans tid skedde skilsmässan mellan Västervik och Törnsfall. Död 1928.

Kyrkoherdar i Törnsfall

efter dess skiljande från Västervik ha varit följande:

Henning Lidberg. Född i Hagebyhöga, Östergötland, 14 dec. 1860. Fadern präst. Studerade i Linköping och Uppsala. Student 1879. Prästvigd 1885. Komminister i Västra Ed 1892. Kyrkoherde i Törnsfall (den förste efter skilsmässan från Västervik) 1910, tillträdde 1911. Död den 13 jan. 1923.

David Björkhagen. Född den 20 nov. 1886 i Brännkyrka församling, Strängnäs stift. Studentexamen i Stockholm 1907, teol. kand. vid Uppsala universitet 1916, prästvigd för Linköpings stift samma år. Pastorsadjunkt i Linköpings domkyrkoförsamling 1916—18, komminister i Hallingebergs pastorat 1918—20, komminister i Mjölby pastorat 1921—1925, utnämnd till kyrkoherde i Törnsfalls pastorat 1923, tillträdde 1 maj 1925.

Komministrar i Törnsfall

under tiden för föreningen med Västervik ha varit följande:

Magnus Axelii. Född i Törnsfall 1622. Förordnad till komminister i Törnsfall den 3 dec. 1653. Pastor i Kristberg 1674. Var gift med Rachel Jons dotter Planander. Död 1687.

Elias Nicholai Cnattingius. Född 1635. Ordinerad till adjunkt i Mörlunda 1670, komminister i Törnsfall 1674, pastor i Mörlunda 1693, men dog i Törnsfall samma år. Var gift med en prostdotter från Mörlunda, magister Joels dotter Laurbeckia.

Philip Utterbom. Född 1660. Student 1682. Prästvigd 1688. Komminister i Törnsfall 1693. Pastor i Kristberg 1704, men dog i Törnsfall och begravdes här innan han hunnit avflytta. Var gift med Helena Christina Frumerie, som sedan gifte sig med efterträdaren.

Ericus Johannes Ryding. Född 1674. Prästvigd 1704. Vikarierande komminister i Törnsfall samma år, ordinarie komminister 1705. Blev

1706 komminister i Västervik. Gift med företrädarens änka. Blev pastor i Rappstad 1706. Avsade sig ämbetet 1720. Död 1724.

Sveno Hedelius. Född i Heda, Gamleby socken, 1670. Student i Lund 1700, prästvigd 1704. Adjunkt i Misterhult samma år. Komminister i Törnsfall 1706. Avsade sig ämbetet 1748, då sonen, som redan förut varit hans adjunkt, tillträdde tjänsten. Död 1758. Var gift med Catarina Constantina Kåhre.

Sveno Svenonis Hedelius. Född 1720 i Vångsunda, Törnsfall, där fadern ägde och bebodde halva rusthållet. Student 1742 i Uppsala. Prästvigd 1745 och därefter faderns adjunkt i Törnsfall. Komminister i Törnsfall vid faderns frånträde av ämbetet 1748. Död den 10 sept. 1785. Gift med Cristina Scarin, död den 14 nov. 1789.

Laurentius Joh. Törnmarck. Född 1752 i Åsbo kaplansgård, Pålsbo, där fadern (född i Klockaretorpet, Törnsfall) var komminister. Student i Uppsala 1773. Prästvigd 1788. Därefter adjunkt i Säby, vikarierande pastor i Gistad 1780, adjunkt i Tryserum 1784, komministeradjunkt i Norrköping 1785, komminister i Törnsfall 1786, där han gjorde sitt inträde på Bönsöndagen. Död i lungsot den 12 juni 1801. Gift först med Maria Charlotta Kindstedt, länsmansdotter från Stratomta i Törnevalla, som dog den 3 april 1796, sedan med pigan Maria Johans Dotter från Slättfall i Törnsfall, vilken efter hans död gifte om sig med komministern Sam. Pet. Presser i Horn och Hycklinge.

Petrus Magni Westercrantz. Född i Betingtorpet, Hagebyhöga socken, den 31 juli 1763 (fadern salpetersjudare). Student i Uppsala 1787, prästvigd 1789. Adjunkt i Östra Harg 1789, i Stora Åby 1792, i Söderköping samma år, i Östra Eneby 1793, i Regna 1794, i Horn och Hycklinge 1789. Komminister i Törnsfall 1802. Gift 28 aug. 1802 med Agneta Elisabeth Boraen, inspektorsdotter från Stora Åby församling. Död den 8 jan. 1823.

Johan Henrik Engstrand. Född i Skälvik 25 juni 1789 (fadern var komministern i Skälvik, sedermera kyrkoherden och prosten i Västrum Jon Engstrand). Genomgick Västerviks skola och Linköpings gymnasium. Student i Uppsala 1808 och i Lund 1812. Prästvigd 1812 och blev då adjunkt hos fadern i Västrum. Komminister i Törnsfall 1824. Död den 26 aug. 1853. Gift med Mariane Leijel 1818.

Carl Otto Rosin. Född i Ed den 26 dec. 1814 (fadern kapten Carl Fredrik Rosin). Student i Uppsala 1832, prästvigd 1838, då han blev adjunkt i Törnsfall. Komminister i Tryserum 1849 och i Törnsfall 1854. Utnämndes 1857 till pastor i Tryserum och Hannäs pastorat samt tillträdde denna tjänst 1 maj 1858. Kontraktsprost 1865. Kyrkoherde i Ed samma år, tillträdde 1867. Död den 20 april 1885.

Erik Johan Segerstedt. Född i Dalhem 13 aug. 1818 (fadern var adjunkten där, sedermera komministern i Locknevi och Blackstad Joh.

Albrekt Segerstedt). Genomgick Västerviks skola och Linköpings gymnasium. Student i Uppsala 1840. Prästvigd 1843. Blev samma år pastorsadjunkt i Frödinge, detsamma i Lommaryd 1843. Komminister i Törnsfall 1857 och samma år vice pastor i Vireda, tillträdde tjänsten i Törnsfall 1858. Död den 16 juli 1909.

* * *

Denna skildring av Törnsfalls församling, dess kyrkliga förhållanden och dess präster berör egentligen blott det yttre, formerna, personerna och det materiella underlaget, medan föga är nämnt om det andliga innehållet. Detta framskymtar dock, i den mån det kan gripas och återges, i andra här följande skildringar, som gälla det sedliga livet, folkundervisningen, den sociala vården m. m., på vilka områden kyrkan och prästen utövat stort inflytande. Dessutom är det för alla väl känt, att den kristna kyrkan varit den fasta punkt kring vilken samhällsbildningen skett och utvecklats samt den andliga kulturen växt och blommat.

Kristendomen skärpte i viss mån gamla sedebegrepp och införde även nya, varefter Kyrkan, representerad av prästen och kyrkorådet, ute i församlingarna under många århundraden varit en vägledande och straffande auktoritet på området. Men även så långt tillbaka som Törnsfalls bevarade sockenstämmoprotokoll sträcka sig, ser man bevis på, att kyrkoherden på sockenstämmor och prosteting rannsakade om tillståndet i församlingen. De på stämman församlade tillspordes sålunda vid varje sådant tillfälle, om gudstjänsten rätt uppehölls, varpå i regel svarades ja, varpå nästa fråga gällde, om någon "gudlös" fanns i församlingen.

Med "gudlös" avsågs sådan person som icke i rätt ordning besökte kyrkan och gick till nattvarden eller på annat sätt visade förakt för Kyrkan och dess ordning samt bröt mot lag och sedebegrepp. Då brukade pastor, d. v. s. komministern, någon ledamot av kyrkorådet eller annan person framdraga sina eventuella klagomål. Det fanns ofta anledning till sådana: än hade någon icke infunnit sig till "chatechismi förhör" (alltså förhör i kristendomskunskap), än var det någon som icke begagnade sig av nattvarden, än försummade någon att besöka kyrkan, än hade det förekommit fall av dryckenskap och störande uppträden under gudstjänsten, än fördes i någon gård ett okristligt leverne med dryc-

kenskap, liderlighet och svärjande, än var det äkta makar som levde oense och misshandlade varandra. Det förekom varningar och stränga strafftal inför det församlade kyrkorådet, dit de skyldiga kallades, samt, när intet annat hjälpte, böter och andra straff. Även Törnsfall hade liksom andra socknar utanför kyrkan en pliktstock — den sista tillverkades av klockaren på uppdrag av sockenstämman så sent som 1819 — och i den fingo syndare om söndagarna sitta fastlåsta, "sig till straff och androm till varnagel".

Kyrkan ingrep emellertid icke blott straffande, den stiftade också bud för ordningen och det sedliga livet. Redan på den första sockenstämman efter Törnsfalls förening med Västervik, 1653, antogos sålunda stadgar med förbud mot arbete på söndagar samt mot betande av oxar och hästar på helgdagar, mot att sätta skötar på söndagsnatten, mot att föra oljud i kyrkan och att tugga tobak under gudstjänsten m. m.

FOLKUNDERVISNINGEN

Någon ordnad allmän folkundervisning förekom förvisso ej i Törnsfall förrän på 1800-talet. Här som annorstädes på landsbygden bestod som regel all undervisning som bjöds menige man av den nödiga religionskunskap prästerna förmedlade, varjämte därutöver en och annan vetgirig person naturligtvis av prästen eller annanboklärd kunde inhämta någon kunskap i läsning, skrivning, räkning m. m. De läs- och skrivkunniga hörde emellertid länge till undantagen.

Allmogens ungdom var dock icke alldeles avstängd från vetandets brunnar. Redan tidigt funnos i vårt land exempel på bönders söner, som studerade och vunno en högre samhällsposition. De hade emellertid då att använda sig av städernas skolor.

De första ansatserna till skolundervisning

För Törnsfalls ungdom låg ju Västerviks skola nära till och torde väl i någon mån ha haft betydelse för enskilda individer från Törnsfall. Denna skola fanns redan på 1500-talet samt hade då och in på 1600-talet en enda lärare. Genom 1694 års skolordning förändrades den till s. k. trivialskola (äldre benämning på allmänt läroverk) med en rektor och tre andra lärare, men blev 1652 förvandlad till s. k. pedagogium (allmänt läroverk med endast en eller två av de lägre klasserna) och hade sedan rektor och två lärare under den närmast följande tiden. De flesta av skolans lärjungar tillhörde naturligtvis Västerviks stad, men en del voro söner till herremän, präster eller bönder på landsbygden kring staden. Skolan hade också rätt till s. k. socknegång för sina lärare, och det finnes angivet, att apologista (läraren i lägsta klassen) år 1688 hade rätt till socknegång i Törnsfall, och enligt en resolution av år 1768 lades till Västerviks-rektorns löne-

förmåner fyra tunnor spannmål att utgå från Törnsfall i stället för sockengången. Ännu i början av 1800-talet hade i Törnsfall, Lofta och Gamleby socknar varje helt mantal att utgöra 1/6 tunna eller 6 kappar spannmål till Collega Scholae i Västervik, varför de voro befriade från s. k. djäknepenning. När denna avgift blivit dessa socknar först pålagd är icke känt. Vid 1810 års riksdag försökte de ifrågavarande socknarna genom riksdagsfullmäktigen från Tjusts härad, Jonas Jaensson, att bli fria från denna utskyld, men deras underdåniga anhållan blev avslagen. Härav framgår således, att Törnsfalls socken uppbar sin del av ansvaret för denna undervisningsanstalt, som den utan tvivel också hade rätt att använda sig av i viss utsträckning.

Ordnad barnaundervisning på landsbygden förekom i några enstaka fall redan i slutet av 1500-talet, men det dröjde länge innan den fick någon allmännare utbredning. Skolstadgar utfärdades ett flertal gånger under 1600- och 1700-talen, den första 1611, men berörde egentligen icke nämnda form av undervisning. I 1686 års kyrkolag blevo emellertid prästerna ålagda att öva tillsyn däröver, att ungdomen lärde sig läsa i bok och förstod sina kristendomsstycken. I Törnsfall hade dock redan tidigare någon ansats gjorts till befrämjande av undervisningen. Denna skulle enligt dåtida bestämmelser utövas av klockaren — om han kunde det — eller kaplanen, sålunda i denna socken komministern, och på en sockenstämma 1675 förmanades, enligt protokollet, sockenmännen att hålla sina barn i skola för att lära läsa. Härav framgår sålunda, att någon form av skola redan då fanns i socknen.

Att detta skolväsende icke var av någon större betydelse synes emellertid av det förhållandet, att det under nära hundra år efter nämnda tillfälle icke på nytt nämnes något i protokollen om barnaundervisningen. Ett undantag var dock att det vid ett prosteting år 1685 beslutades, att ungdomen om söndagarna skulle komma till kyrkan efter sammanringningen för att förhöras i sin kristendomskunskap. I ett protokoll, fört vid visitation som biskop Petrus Frilenius år 1763 höll i Törnsfall, heter det: ”Föräldrarna lära sjelfva sina barn läsa. H. H. Biskopen tillstyrkte,

at äfven klåckaren och andra skickeliga personer måtte härom anlitas, på det barnen, sedan de lärt att först och främst stafva rätt, som är högst angeläget, och at läsa rent innan til, måge utaf prästerskapet hvarje Söndag taga ny lexa i Catechismo, så ock enkannerligen på Aposteldagarna och i Fastan förhöras, til dess de genom Guds nåd blifva skickeliga at värdeligen begå Herrans Nattvard." Alltså redan då ett slags konfirmationsundervisning.

Först år 1769 tog kyrkoherde Olof Grentzelius mera allvarligt upp frågan om undervisningen med anledning av ett kungligt brev angående "scholors inrättning för allmogens barn". Han anförde, enligt protokollet, "ömmaste föreställningar och bevekande skäl", men församlingsborna ställde sig likväl avvisande rörande skolans inrättande. De betecknade visserligen skolväsendet som en "Christelig och nyttig sak", men protokollet lyder i fortsättningen: "The hafva haft nyligen kyrko- och Prästgårds byggnad, sockenstuga, at nybyggas, är äfven för händer, tillika med ansenliga reparationer, som återstå wid kyrkan. Emellertid åtnöjer sig Förs. med gudfruktige och beskedelige personer, som lära theras barn läsa i bok, jämte hwad Föräldr. sjelfve kunna undervisa barnen i bokläsning och nödvändiga Christendoms stycken. The som större framsteg vilja göra, hafwa så när til Waesterviks schola, at ther tilräckeligen, jämväl i räknande och skrifvande, kunna blifve undervista. När Gud förlänar lättare tider, vil Förs. i underd.ste lydno efterkomma, hwad Kongl. Maj.tts Faderliga allernådigste vilja uti hwad ofvan anförts är, om scholans inrättning för thes barn."

Undervisningen sköttes sålunda på denna tid av "gudfruktige och beskedelige personer", men någon riktig skola blev icke ordnad. Av dessa pionjärer på skolans område är det endast en, som blivit känd för eftervärlden, nämligen Pet. Georg Bergius, född den 1 nov. 1746. Följande anteckning finnes i ett protokoll den 7 sept. 1800: "Anhölls och bifölls herr Bergius i Gagersrum att i församlingen, där han ren långan tid vistats, såsom Sokne-Scholmästare få åtnjuta försvar." Och när biskop Jacob Axel Lindblom förrättade visitation år 1805 lät han i protokollet an-

tecknа: "I Törnsfalla har barnaundervisningen blifvit verkställd af föräldarne sjelfva med biträde af förre scholem. Bergius i Gagersrum och församlingens klockare." Dessutom hade komministern varje söndag "mellan annangångs- och sammanringningen, biträdd av klockaren, examinerat de lexor i catechesen som socknens barn under veckan hemma i föräldrarnes hus öfver läst". De klockare som under denna tid hade en uppgift även på undervisningens område voro Jonas Ringström, född 1760 i Frödinge, och Carl Pet. Blom, född 1785 i Odensvi.

I början av 1800-talet upptogs emellertid på allvar frågan om folkundervisningens ordnande. I anledning av ett kungligt brev av den 4 febr. 1824 om "Barna-Undervisningen i hvarje församling" behandlades spörsmålet om sådan undervisnings upprättande på Valborgsmässe sockenstämma med Törnsfalls församling den 20 maj samma år, och — heter det i protokollet — "till följe såväl af nämnde Höga Konunga-Bref som ock af Klockare-Ordningen åtog sig Klockaren P. Pettersson att emot någon Betalning den samma förrätta — och äger han härom i vänlighet aftala med de Föräldrar, som hafva tillgång att med eget underhåls bestånd sjelfva utgifva densamma, men medellöse Föräldrars barn som åstunda undervisning böra antingen af dem, eller Comministern på stället, när han derom får kunskap, eller af Klockaren anmälas hos Kyrko-Rådet, som äger att efter billiga grunder här om aftala med Klockaren efter råd och ämne i alla afseenden och dertill anslå nödige medel, hvilka Socknemännen nu trodde kunna lämpligen meddelas af Fattig-Cassans nu varande väl behållne tillgångar".

Det var alltså härmed första början till en ordnad undervisning, för vilken socknen svarade, blev gjord. Klockare P. Pettersson, som tillträtt klockaretjänsten 1823 efter förutnämnde C. P. Blom, vilken på grund av misskötsel blivit skild från densamma, var följaktligen den förste anställde skolläraren. Han avled emellertid 1831, och sedan "klockarekandidaten" Joh. Fredrik Hægerström en tid vikarierat, tillträddes tjänsten af Gustaf Dahlgren, som också övertog läraresysslan. Skolundervisningen torde dock alltjämt ha varit klen, och någon skolplikt förelåg ej heller.

Skolundervisningen organiseras

Emellertid utfärdade k. m:t den 18 juni 1842 den på området epokgörande stadgan om folkundervisningen i riket, enligt vilken i varje socken skulle finnas minst en fast skola. Denna förordning upplästes på Andersmässe sockenstämma i Törnsfall den 30 nov. 1842. Vid tillfället lämnades av prästerskapet den upplysningen, att barnaundervisningen i allmänhet försvarligt sköttes av föräldrarna själva. Klockarens insats nämndes däremot icke, varför den sålunda ej torde ha varit särdeles betydande. Då f. n. nödiga medel för anordnande av den påbjudna skolinrättningen saknades, beslöt församlingen begagna sig av den medgivna anståndstiden av fem år. På förslag av friherre Johan Nordenfalk på Blekhem, vars vidsynta reformvilja nu som många gånger eljest kom till synes i stämmoprotokollen, beslöts emellertid omedelbart, att ett årligt sammanskott skulle ske med fyra skilling banco av varje skattskyldig person, vilket sammanskott skulle fortfara tills församlingen funne skäligt att härom annorlunda besluta. Berörda avgift skulle avlämnas till byordningsmännen senast före april månads slut varje år, varefter de skulle mottagas av komministern (J. H. Engstrand), som åtog sig att, då uppbörden bleve avslutad, insätta dem i sparbank för "Törnesfalla Skol-Cassas räkning".

Efter ett par år fick församlingen en påstötning i skolfrågan från domkapitlet, varefter den på stämma den 28 april 1844 beslöt avlåta en skrivelse, vari framhölls, att "församlingen väntar sig visserligen av en skolinrättning stor nytta för det uppväxande släktets kristeliga bildning och danande för samhällslivet, men nödgas erkänna sin bristande förmåga att kunna, i enlighet med hvad kungl. Maj:t och Rikets senast församlade ständer gemensamt beslutat, stifta en dylik, med mindre något bidrag till större belopp, än det som nu nådigst blifvit åtskillige församlingar beviljat, kunde hvid nästkommande Riksdag anslås, hvarigenom den åsyftade fördelen för församlingarne icke blefve förenad med en så betungande kostnad, att utgifterna av hvarje hemman i en så liten församling, som denna, sannolikt skulle årligen uppgå

till, om ej öfverstiga, hvad som nu årligen utgår till Församlingens ordinarie lärare".

I motiveringen för denna ståndpunkt angives vidare församlingens tryckta ekonomiska tillstånd och meddelades bl. a., att "Församlingen består av 250 hushåll, hvaraf 92 på egna och andras hemman, men resten eller 158 utgöres dels af Torpare och dels, till största delen, af Statfolk och backstuguhjon".

Frågan om skolinrättningen var sedan före på en stämma den 12 juni 1845 — då den uppsköts på grund av att friherre Johan Nordenfalk ej var närvarande och man ville höra hans mening — och sedan ytterligare på en stämma den 12 juni 1846. Nu var tidsfristen snart ute, varför beslut måste fattas. Det fick följande lydelse: "1:mo att församlingens sockenstuga skulle inredas till skolhus och att påbyggnad å samma skulle ske så, att den blifvande läraren och nu varande orgelnisten kunna vara lagligen och tjänligen bebodde; 2:do Nedre våningen blir skolhus och den öfre begagnas af orgelnisten."

Härmed var det avgörande steget taget. Arbetet med ombyggnaden av skolhuset (numera f. d. fattigstugan vid vägen till Aveslätt) skulle enligt beslutet vara slutfört till i november samma år. Stämman valde också ledamöter av socknens första skolstyrelse. På stämma den 16 nov. samma år kunde också den färdiga skolbyggnaden tagas i ögonsikte, varvid intet var att anmärka på densamma. Anståndstiden skulle utgå den 17 juni 1847, varför det nu beslutades, att skolan skulle, så fort ske kunde, i övrigt ordnas och igångsättas, att skollärarеsysslan skulle annonseras ledig att tillträdas den 1 maj 1847 och att skolreglemente skulle utarbetas före nämnda tid.

Det första reglementet för folkskolan i Törnsfall, vilket antogs år 1847, bestämde bl. a.: "Undervisningen, som så vitt lämpligt är besörjes efter växelundervisningsmetoden, meddelas uti den vid kyrkan inrättade Fasta skolan. Skulle erfarenheten komma att visa behovet av undervisningens meddelande i flyttbar skola för någon del av socknens barn under någon viss tid av året, anordne härom Skolstyrelsen, efter det församlingen blivit hörd; och ställe sig skolläraren till ovillkorlig underrättelse vad skolstyrelsen så-

lunda förordnat." Vid antagandet av reglementet indelades socknen med avseende på avståndet från fasta skolan i tre rotar.

Församlingen beslöt sedan på stämma den 21 juni 1847, att skolan skulle bli ambulatorisk. Utom den fasta skolan vid kyrkan ansågos Källsåker och Dröpshult vara lämpliga skolstationer. Vid stämma den 27 maj 1847 valdes till socknens förste egentlige skollärare seminarieeleven A. P. Broman. Denne tjänstgjorde blott en kortare tid, varefter han avflyttade, och på stämma den 1 juli 1849 skulle åter lärareval förrättas. Därav blev dock intet. Det var nämligen så att klockare Gustaf Dahlgren, som den 1 febr. 1832 valts till klockare och organist i församlingen, icke var utbildad till lärare och sålunda ej kunde väljas, medan den ende kompetente sökanden till skolläraretjänsten, t. f. skolläraren i församlingen Erik Gustaf Myrenius, icke var utbildad till organist — och församlingen ville ha dessa båda tjänster förenade. Myrenius blev sålunda icke vald till lärare, utan tjänsten skulle utlysas ledig till ansökan av för båda tjänsterna kompetenta personer. Emellertid synes det icke ha kommit någon lämplig sökande, ty Myrenius fortsatte att uppehålla tjänsten ända till år 1862 och räknades tydligen som ordinarie lärare utan att ha blivit formellt vald. Sedan organisten Dahlgren avlidit år 1850, valdes emellertid till klockare och organist den även till skollärare utbildade Carl Johan Johansson. Men Myrenius fick likväl fortsätta som lärare, tills han år 1862 blev avskedad på grund av att han misskött sig och försummat skolan. Han avflyttade sedan till Misterhult, där han enligt uppgift skall ha försörjt sig som fiskare. Han avled den 15 jan. 1871.

Redan före avskedandet av Myrenius hade organisten Johansson emellertid tagits i anspråk för skolundervisningen. Sålunda beslöts på stämma den 9 juli 1854, att han skulle leda undervisningen i fasta skolan under fyra månader, medan Myrenius fick ägna sig mera åt den flyttande skolan. Till ordinarie lärare valdes Johansson dock icke förrän Myrenius avskedats eller den 20 dec. 1863. Den efter Myrenius ledigblivna tjänsten uppehölls i övrigt genom vikarier, först av Joh. Fr. Embring 1863—64, sedan av P. G. Wesslén och en privatlärare Andersson 1865—67, varef-

ter, såsom av det följande närmare framgår, den extra lärare-tjänsten upphörde och ersattes med tre småskollärarinnetjänster.

Efter denna översikt av de första årens lärareförhållanden återgå vi till att följa själva skolans utveckling sedan den år 1847 på beskrivet sätt organiserats och påbörjat sin verksamhet. Undervisningen fortgick under de närmaste åren dels i den fasta skolan vid kyrkan, dels ambulerande på två stationer ute i socknen med lokal på olika platser. Ett undantag var år 1852, då det ej fanns möjlighet att uppbringa några lokaler, varför det beslöts att hela undervisningen skulle meddelas endast i den fasta skolan vid kyrkan. Men redan påföljande år återgick man dock till det tidigare tillämpade systemet.

En mera omfattande behandling av skolproblemet företogs år 1858, då på stämma den 15 aug. förelåg ett omfattande protokoll från skolstyrelsen. Denna meddelade, att socknens folkmängd vid 1857 års slut utgjort 1,387 personer, att barnen i skolåldern då varit 227, att skolan under det gångna året besökts av 105 barn (alltså ej halva antalet skolpliktiga) och att de barn, som ej besökt skolan, dock erhållit undervisning av föräldrar eller andra, en undervisning som av skolstyrelsen dock ansågs ofullständig. Det meddelades vidare, att skolläraren var avlönad dels av folkskoleavgiftsmedlen, vilka för 1857 utgjorde 129 rdr 39 sk. 1 rst banco, och dels genom sammanskott av spannmål och ved. Lönebeloppet i kontanta penningar utgjordes av lösen efter länets markegång för 8 tunnor råg och av spannmål in natura levererade 10 tunnor råg samt dessutom — såsom uppmuntran för läraren — såväl kontant 5 rdr riksmynt som ock 10 tunnor potatis.

Till ett fullständigt ordnande av folkskoleundervisningen föreslog skolstyrelsen vid detta tillfälle såsom oundgängligen nödvändigt, att undervisningen skulle pågå permanent i den fasta skolan samt att fyra roteskolor skulle inrättas enligt följande: 1:a roten hemmanen Blekhem, Gyllebo, Bofall, Måsebo, Kålåker och Almviks köping med dithörande torp; 2:a roten hemmanen Almvik, Gagersrum, Skvagerfall, Gäddeglo och Kråkebo med dithörande torp; 3:e roten hemmanen Källsåker, Mommehål, Hamp-

rödsle, Mörtvik, Rödsle och Falla med dithörande torp; 4:e roten hemmanen Överby, Kårby, Dröpshult, Sömstad, Vångsunda, Aveslätt, Svinnersbo och Duvekulla med dithörande torp. Till avlöning av fyra tjänliga lärare i dessa roteskolor med beräkning av 300 undervisningstimmar om året i vardera skolan och 75 öre pr dag erfordrades tillsammans 900 rdr riksmynt, till vilken utgift, i fall ⅓-del finge påräknas av statsmedel, församlingen borde bidraga med de övriga ⅔-delarna eller 600 rdr riksmynt.

För en senare tid förefaller ju detta förslag att vara billigt, men likväl kunde det icke förverkligas. I stämmoprotokollet heter det, att efter noga övervägande av förslaget fann församlingen ”det alltför betungande, varför detsamma ogillades, och föreslog i stället, att orgelnisten, som därtill var beredvillig, skulle bestrida undervisningen i den fasta skolan vid kyrkan, då skolläraren däremot finge tillfälle att oftare alternera vid de uti socknen varande skolstationer”. Det var alltså nu den tidigare tillämpade ordningen med två lärare definitivt infördes.

Församlingen beslöt på stämma den 30 jan. 1862, att undervisningen i den fasta skolan vid kyrkan skulle fortgå under tre mån. tid årligen, nämligen juli, aug. och september; fyra roteskolor skulle, så fort ske kunde, inrättas på lämpliga ställen inom socknen, och skulle undervisningen därstädes pågå under åtta månader, nämligen oktober—juni, och bestridas på det sätt att vardera läraren skulle undervisa under två månader alternativt i varje roteskola. Station för 1:a roten skulle vara Blekhem eller Almviks köping, för 2:a roten Skvagerfall, för 3:e roten Mommehål och för 4:e roten Avalund. Till andra lärare antogs nu organisten Johansson för ett arvode av 250 rdr rmt.

Den sålunda beslutade ordningen följdes några år, under vilken tid episoden med avskedandet av Myrenius inträffade. En stämma den 28 maj 1863 uttalade emellertid en önskan, att skolundervisningen skulle förbilligas — man tänkte sig att kvinnor skulle sköta undervisningen i roteskolorna, medan de äldre barnen från hela socknen skulle besöka den fasta skolan, men på stämma den 2 dec. samma år beslöts dock att antaga en skolordning för år 1864, enligt vilken två ord. lärare skulle anställas.

Det beslöts då, att utom den fasta skolan skulle finnas fyra roteskolor, och lästiden bestämdes till tio månader för varje lärare, nämligen fem månader på varje rote utan avbrott så delat, att två månader på varje rote skulle avses uteslutande till läsövningar för de barn, som övades i stavning och innanläsning, de tre övriga för de barn, som arbetade på folkskolans minsta kurs.

Någon ny ord. lärare utöver Johansson, som valts därtill 1863, blev det emellertid ej, utan vikaresystemet fortsatte tills en betydelsefull ändring av skolordningen genomfördes på stämma den 18 nov. 1867, då det beslutades, att i stället för den extra läraren för kommande år skulle antagas tre ambulatoriska småskollärare för att bibringa församlingens barn den förberedande undervisningen i stavning och innanläsning. Såsom lärare ansågs lämpligt att antaga kvinnor, och åt vardera anslogs en årlig lön av 100 rdr rmt för 10 månaders lästid. Vidare beslöts, att sedan tre småskolor blivit inrättade, skulle den egentliga folkskolan med en examinerad lärare ordnas på två stationer. Småskolorna skulle förläggas till Almvik, Svinnersbo och Kårby.

Någon delning av den fasta skolan blev dock icke av, ty när man på en följande stämma skulle indela socknen i två distrikt för denna, visade det sig omöjligt att nå enighet därom, varför i stället med frångående av det tidigare beslutet nu fattades beslut, att skolan skulle bli fast i skolhuset vid kyrkan med 8 månaders årlig lästid och att gossar och flickor skulle gå varannan dag. På samma stämma beslutades, att skollärarens lön skulle lösas kontant med 400 rdr och kofodret — fem tunnor — efter markegångstaxan.

I enlighet med det refererade beslutet, som dock tydligen icke trädde i full verkställighet förrän år 1870, anställdes alltså tre småskollärarinnor, nämligen för småskolan i Almvik Carolina Rydman, för småskolan i Kårby Mathilda Bauman och för småskolan i Mommehål, Falla och Svinnersbo Hilma Sandström. Dessa damer voro icke utbildade till lärarinnor, men de fingo någon undervisning dels av en skollärare C. A. Landström, dels av en mamsell Anna Mellin i Västervik, vilka för detta arbete av församlingen erhöllo vardera 10 rdr. I detta sammanhang kan

nämnas, att ordinarie småskollärarinnor ha senare varit: vid Almviks skola Maria Josefina Olivia Månsson, Mathilda Josefina Westelin, Josefina Charlotta Svensson, Elin Karolina Mathilda Karlholm och Ester Maria Cecilia Sjöberg, vid Mommehåls skola Anna Lovisa Olsson, Anna Charlotta Christina Westelin (ett avbrott förekom sedan 1885—1907, då särskild småskola ej fanns på platsen), Ebba Jonsson, Elin Elisabet Nilson, Dagmar Eva Linnéa Wedell och Gerda Maria Ersson samt vid Kårby, sedermera Gustavsbergs skola Anna Claesson, Augusta Wilhelmina Magnusson, Amanda Fredrika Kron-Winström, ovannämnda Sjöberg och Annie Lindberg.

Nu hade sålunda skolordningen börjat få fastare utformning, men det behövdes lokaler. Det gamla skolhuset vid kyrkan hade alltid varit trångt och föga tillfredsställande, och den 28 dec. 1868 beslöt kyrkostämman att låta uppföra ett nytt skolhus (det nuvarande), vilket stod färdigt och kunde tagas i bruk 1870, varefter prosten M. Nennes vid den första examen i detsamma den 17 juli 1871 högtidligen gav det sin invigning. Under de följande åren ordnades också så småningom småskolornas lokalförhållanden på det sättet, att för småskolan i Almvik år 1883 inköptes lägenheten Alviken, för småskolan i Avalund, tidigare Kårby, uppfördes år 1885 ett nytt skolhus, kallat Gustavsberg, och för skolan i Mommehål förhyrdes lokal vid Mommehål. Tidigare voro skolorna inhyrda än här och än där. Sedan beslut om småskolans i Mommehål förändring till folk- och småskola fattats den 21 maj 1883 uppfördes år 1885 vid Mommehål av rusthållaren L. F. Nilsson på Källsåker ett skolhus, som år 1886 mot hyresersättning kunde tagas i bruk för skolans räkning. Detta skolhus inköptes sedermera av församlingen år 1890 och finnes alltjämt kvar, ehuru det senare undergått om- och tillbyggnader.

Med utgången av år 1884 skulle Carl Johan Johansson avgå från skolläraretjänsten, men t. v. kvarstå som organist, och enligt beslut år 1883 skulle vidare ordinarie folkskollärare anställas även vid Mommehåls nyinrättade folkskola. På stämma den 28 juli 1884 valdes därför till folkskollärare vid kyrkan (med skyldighet att senare även tillträda klockare- och organisttjänsten)

Johan Axel Wretman och till folkskollärare vid Mommehål Axel Theodor Strömmert. Båda tillträdde tjänsterna den 1 januari 1885. Strömmert anställdes med villkor att ambulera mellan Mommehål och Kårby, men någon sådan ambulering blev aldrig satt i verket. Organisten och skolläraren Johansson avled år 1888, varefter Wretman tillträdde även klockare- och organisttjänsterna. Ännu vid denna tid uppgick den kontanta lärarelönen till blott 950 kr. om året.

Under många år var nu skolundervisningen, som äntligen fått mera stadga, ordnad med folkskola vid kyrkan, förenad folk- och småskola vid Mommehål samt småskolor vid Almvik och Gustavsberg. På grund av växande barnantal i Mommehåls rote blev behovet av en särskild småskola där åter kännbart. En tid inackorderade socknen en del barn i Västerviks stads småskola i Målserum, men från år 1907 inrättades en särskild småskola i Mommehål, för vilken lokal förhyrdes. Senare inrättades även folkskola vid Almviks köping, där skolhus uppfördes vid Bondetorp för både den nya folkskolan och för småskolan, som flyttades dit från Alviken.

Under de senare åren ha också en del förändringar beträffande lärarepersonalen förekommit, men dessa ligga så nära i tiden att de icke här beröras.

Detta är själva folkskolans utveckling, skildrad i korta drag, men samtidigt med denna ha andra förbättringar och utvidgningar skett på folkundervisningens område, vilka här böra omnämnas.

Andra åtgärder för folkundervisningen

En syskola inrättades redan 1876, men synes ha verkat endast i tre år. Den var dock första början till slöjdundervisning i socknen. Alltsedan år 1878 har slöjdskola för gossar varit anordnad vid kyrkskolan, där den från början och långt in på 1900-talet leddes av byggmästaren J. Westerlund. Slöjdskolan fick egen byggnad (den nuvarande) år 1892. En slöjdskola för flickor inrättades år 1905 vid kyrkskolan med fru Anna Wretman som första lärarinna. Sedermera har slöjdundervisning för såväl gos-

sar som flickor successivt införts vid socknens samtliga folkskolor. Vid kyrkskolan förekommer numera även skolköksundervisning.

Med anledning av kungl. förordningen av den 11 sept. 1877 beslöt kyrkostämman samma år att för framtiden ordna fortsättningsskola vid kyrkskolan. Fortsättningsskolor ha senare ordnats vid de andra folkskolorna från deras början.

Redan år 1850 begärde dåvarande läraren (Myrenius) planteringsland, och församlingen beslöt ”för att på samma gång bereda skolläraren en fördel och skolbarnen en nyttig undervisning, att, såvitt ske kan, någon planteringsjord skall av församlingen anskaffas och varav inkomsten tillfaller skolläraren mot förbindelse å hans sida, att i odlande av köksväxter och uti trädplantering undervisa skolbarnen”. Det blev dock ingenting av med denna skolträdgård den gången, och frågan var sedan gång på gång uppe utan resultat. Ett definitivt beslut om anläggande av skolträdgård fattades år 1870 och reglemente för densamma antogs år 1873.

Vid olika tillfällen under de första årtiondena hade skolstyrelsen eller stämman anledning att klaga över visad oginhet mot skolan. Så t. ex. uttalade kyrkostämman den 30 juli 1866 att ”ovisa och försumliga föräldrar funnos, vilka måste trugas och förmanas att hålla barnen i skola”. Stämman uppmanade varje hemmansägare att sörja för sina underhavandes barns ordentliga skolgång.

Men många gånger var det ej heller lätt för barnen att gå regelbundet i skolan. Vägarna voro långa — vissa tider skulle, såsom av det föregående framgår, barn från hela socknen gå till kyrkskolan, alltså för många milslånga vägar. Stor fattigdom förekom också i vissa fall. Skolstyrelsen beslutade sålunda vid ett sammanträde år 1871, att de barn som ej hade mat skulle få en halv kaka bröd av socknen genom skollärarehustruns försorg. Även långt senare under inträffade kriser har det varit ont om både mat och kläder.

Intressant är att den starka försvarsvind som under senare delen av 1800-talet blåste genom landet och bl. a. avsatte sådana

frukter som skytterörelsen och militärövningar i skolorna, icke heller lämnade Törnsfalls kyrkskola oberörd. Skolstyrelsen uppdrog 1869 åt hemmansägaren Per Jansson i Vångsunda att efter modell förfärdiga exercisgevär åt skolbarnen, vilka själva skulle betala dem, om de hade tillgångar därtill, medan församlingen i annat fall skulle inlösa gevären.

Till främjande av folkets upplysning beslutade sockenstämman den 28 juni 1859 att upprätta en "sockenboksamling". Kommminister E. J. Segerstedt åtog sig att ordna och förvalta densamma. Grunden bildades av de häften av "Läsning för folket" som församlingen erhållit. Av friherre Johan Nordenfalk upprättat förslag till stadgar för "Törnsfalla Socken-Bibliotek" antogos på en senare stämma samma år. På grundval av detta sockenbibliotek, som aldrig fick någon större omfattning, bildades sedan år 1910 ett församlingsbibliotek, och sedan 1923 finnes även ett sockenbibliotek. Därjämte ha ett par nykterhetsföreningar inom socknen bedrivit bokutlåning.

En föreläsningsförening med ändamål att anordna föredrag i folkbildande syfte bildades omkring 1910 och verkade i ett tiotal år. Folkbildande föredrag ha även anordnats av andra föreningar.

Slutligen kan nämnas, att Törnsfall på sin tid hade möjligheter att få andra bildningsanstalter förlagda inom sina gränser. Då Norra Kalmar läns folkhögskola skulle flyttas från Södra Vi — den blev som bekant slutligen förlagd till Gamleby — voro både Almvik och Mommehål på tal. Den förstnämnda platsen var påtänkt så pass allvarligt, att folkhögskolans styrelse år 1887 gjorde en förfrågan hos församlingen, om den i fall av skolans förläggning dit ville förbinda sig, att till folkhögskolans kassa lämna det belopp som motsvarade lärarnas kommunala utskylder. Församlingen svarade dock nej härtill.

Törnsfall hade även en gång utsikt att få Sveriges första lantbruksskola förlagd hit. Friherre Johan Nordenfalk på Blekhem, som även ägde Källsåker, bebyggde denna gård (de nuvarande bostadshusen där uppfördes som flyglar till en tänkt större huvudbyggnad) med tanke på att där upprätta en sådan skola. På grund av mellankommande omständigheter blev emellertid denna tanke aldrig förverkligad.

NYKTERHETSTILLSTÅNDET OCH RUSDRYCKSHANTERINGEN

För det sedliga livets tillstånd ha, som bekant, de rusgivande dryckerna, framförallt brännvinet, spelat en ödesdiger roll på grund av folks oförmåga att använda dem med måtta. Frånsett uppgifterna om berusade personers uppträdande i kyrkan eller om onyktert leverne i vissa gårdar, vilka uppgifter äro belysande för tillståndet, finnes dock ingenting att hämta ur äldre urkunder om dessa förhållanden i Törnsfall. Man kan dock utan tvekan draga den slutsatsen, att de mörka tidsbilder som äro kända från andra håll även ägde motsvarigheter här.

Växlingarna på rusdryckslagstiftningens område kunna dock stundom skönjas i sockenstämmoprotokollen. Under första delen av 1700-talet var, som bekant, brännvinsbränningen i stort sett fri, och det är väl antagligt, att Törnsfalls bönder liksom andra flitigt begagnade sig av denna rätt. Densamma upphörde emellertid, när förbud mot brännvinsbränning på grund av inträffad spannmålsbrist utfärdades 1756. Därefter växlade bestämmelserna högst betydligt tills kronobrännerierna inrättades 1775, i samband varmed 1776 inträdde allmän frihet att försälja brännvin. Under denna tid, då det framhölls som en medborgerlig plikt att dricka kronans brännvin för att på så sätt förbättra statsfinanserna, synas brännvinskrogar ha uppstått på en del platser i Törnsfall, och dessa krogar fortsatte sedan med eller utan vederbörligt tillstånd fram till senare delen av 1800-talet. Sådana krogar synas ha funnits i åtminstone Stensholm under Skvagerfall (en liten stuga som in på 1900-talet kvarlåg vid Hjortekrog, det senare ett namn som tydligen har sitt ursprung i nämnda krog), vid Kårby (Kallåker) och vid Almviks köping, möjligen

också på andra ställen. Att dessa krogars inflytande icke var gynnsamt för det sedliga livet och det sociala tillståndet i socknen, kan tagas för givet.

Kronobrännerierna, med vilka stort missnöje uppstod, avskaffades 1787 och s. k. arrendebränning infördes, samtidigt med att husbehovsbränning åter tilläts. Denna blev genom en förordning av år 1800 bunden vid jorden, d. v. s. endast jordägare fingo begagna sig av bränningsrätten. Myndigheterna framställde denna rätt till husbehovsbränning som en stor förmån, vilket framgår av bl. a. Törnsfalls sockenstämmoprotokoll, vilka utförligt redogöra för dithörande bestämmelser och dessutom visa, att pastor fann det vara sin plikt att särskilt framhålla det förmånliga i husbehovsbränningen och mana så många som möjligt att anmäla sig för erhållande av vederbörligt tillstånd. Ett flertal av socknens bönder skaffade sig också sådant. Självklart är, att även under denna tid superiet florerade i hög grad även här — det var ju under denna tid det allmänna nykterhetstillståndet i landet blev så dåligt, att den av Per Wieselgren ledda nykterhetsrörelsen såsom en följd därav framträdde. Dennas första stora resultat blev ju också, att husbehovsbränningen avskaffades, vilket blev till fullo genomfört 1860.

Nu omlades brännvinsbränningen till en av staten kontrollerad sådan, och även Törnsfall fick ett sådant bränneri, vilket i början av 1860-talet inrättades i Tegeltorp, d. v. s. vid Almviks köping, av en person vid namn E. J. Blag, som lär ha varit tysk till börden. Denne hade något tidigare anlagt ett bryggeri på samma plats. Bränneriet var beläget i närheten av den nuvarande kvarnen, men har numera rivits. Det överläts av Blag till Albert Pålsson, vilken drev det någon tid, varefter det enligt uppgift lär ha flyttats till Frödinge socken. Pålsson fortsatte emellertid efter bränneridriftens upphörande att i brännerilokalerna bedriva ”mindre Partihandel med Brännvin och andra Brända eller destillerade spritvaror”, som det står i ett stämmoprotokoll, och brännvinet lär då ha hämtats på fat från bränneriet i Frödinge. Brännvinshandeln ägde på denna tid rum utan restriktioner. Dock fanns den bestämmelsen, att partihandlare ej fick sälja mindre

parti än 15 kannor. Många köpte så mycket eller mera på en gång, men hade man ej råd därtill, slog man sig — ha gamla personer berättat — tillsammans och gjorde ”ett uttag” på 15 kannor, som sedan delades.

Samtidigt med att brännvinet alltså på denna tid — från 1860 tills ny brännvinsförsäljningslagstiftning 1895 trädde i kraft — flödade ganska ymnigt från nämnda och andra försäljningsställen, fanns det också inom socknen en del krogar, där utminutering skedde supvis. Vilka dessa voro under förra delen av 1800-talet framgår ej fullt klart av tillgängliga handlingar, men det förefaller som om tillåtna sådana funnos dels vid Kallåker och dels vid Almviks köping, medan en lönnkrog fanns vid Stensholm (Hjortekrog). Då vid husbehovsbränningens avskaffande även krögerirörelsen 1855 skulle regleras, begärde nämligen hemmansägaren Jan Gabrielsson och handlanden C. M. Hallendorff att inom socknen, den förre i Kallåker och den senare i Almviks köping få utminutera brännvin och andra spirituösa drycker, vilket torde få tydas så att rättighet nu enligt den nya lagen söktes för tidigare drivna rörelser. Dessa hade tydligen drivits med sockenstämmans gillande, ty när på sockenstämmor 1843 och 1844 frågades, om det fanns någon krögerirörelse, som kunde komma ifråga att indragas, svarade stämman nej. Den senare stämman, 1844, ville emellertid, enligt protokollet, ”begagna tillfället att uttrycka sin ogillan över en i socknen befintlig lönnkrog, Stensholm kallad, och önskade och förmodade, att jordägaren, på vars ägor stugan ligger, skulle göra allt vad i hans förmåga står, att befria församlingen från denna olägenhet, varjämte man hade skäl förmoda det kronobetjäningen, icke okunnig om detta oskick, skulle lagligen beivra saken”. Ägaren till Stensholm kom emellertid ett par år senare, 1846, med en fråga, om församlingen hade något emot, att samma lägenhet blev anmäld till skattläggning av krögerirörelse — lönnkrogen skulle sålunda nu legaliseras — och då ansåg sig ”stämman böra tillstyrka denna ansökan, helst där av gammalt varit skattlagd krog och därigenom resande i alla fall stanna”. År 1849 klagade stämman över att åtskilliga lönnkrogar funnos inom socknen.

Insikten om faran och olägenheten av dessa krogar började emellertid vinna insteg, åtminstone bland de bildade, vilket framgår av den behandling Gabrielssons och Hallendorffs ovannämnda ansökan rönte 1856. Sockennämnden hade tillstyrkt ansökningarna, men vid sockenstämman lät häradshövding L. A. Fries på Rödsle till protokollet anföra följande — litet skruvade — motivering:

"Oaktat mera ont än gott vore i allmänhet att förvänta av varje utminutering av brännvin och andra spirituösa drycker, så, alldenstund brännvin får tillverkas och även försäljas, i enlighet med därom gällande författningar, och då församlingens innevånare i allmänhet äro kända för ett måttligt begagnande av starka drycker, ävensom något utminuteringsställe på landet icke finnes på flera mils avstånd, samt dessutom fattigvårdens bestridande, för närvarande särdeles betungande, härigenom underlättas, finner jag för min del tillräckligt talande skäl vara, att, i likhet med vad sockennämnden i frågan yttrat, förena mig i den åsikten, att ett utminuteringsställe för ett år bör inom socknen finnas, och att därtill på Kårby ägor belägna Kallåkra synes lämpligast."

Församlingens närvarande ledamöter förenade sig med Fries. Undantag gjordes dock av fabrikör J. R. Egge, vilken uppträdde i egenskap av delägare i Källsåkers egendom, ehuru han själv var bosatt i Västervik, samt även företedde fullmakt för medintressenterna i Källsåker, handlandena C. E. Embring och Christian Tenger i Västervik. Han protesterade nämligen mot all utminutering av brännvin och andra spirituösa drycker inom socknen.

Från gästgivaren Gustaf Lind i Kårby förelåg 1857 en ansökan att få för nästkommande år hålla utminutering av brännvin samt andra spirituösa drycker. Församlingen förklarade sig ej ha sport något missbruk, men fann ej rättigheten medföra sådan nytta att den kunde tillstyrka dess vidare fortvarande. Rättigheten, som tydligen ej är att förväxla med Kallåker, var alltså av äldre datum. Ett par år senare, 1859, svarade stämman nej till en fråga, om någon olaga krogrörelse förekom inom socknen.

På 1870-talet bedrevs utminutering av vin och maltdrycker i Almviks köping av Albert Pålsson, vid Stensholm under Skvagerfall av änkan Anna Kristina Krantz och i Karlsborg under Skvagerfall av Gustaf Hultström. År 1878 inskränktes utskänk-

ningen till enbart maltdrycker. Utskänkningsställena blevo sedan bestämda till blott två, Almviks köping och Karlsborg, men 1875 flyttades rörelsen i Karlsborg till Stensholm. En ansökan av hemmansägaren W. Trybom i Kårby att få utskänka vin och öl tillstyrktes 1873 av stämman, men blev ej beviljad av konungens befallningshavande. Utskänkningen i Almvik övertogs 1875 av sjökapten Carl Hallendorff, som då även övertagit det av Blag anlagda och av Pålsson senare drivna bryggeriet på platsen. En ansökan 1881 av handlanden A. F. Schiller i Almvik att få utöva utskänkning vid Almviks järnvägsstation under den tid på dagen då tåg anlände tillstyrktes, men blev ej beviljad. Samma öde rönte en ansökan 1886 av överstelöjtnant G. Löfgren på Gagersvik. Detta år tillstyrktes en ansökan av ovannämnde Schiller att få från salubodar vid Almviks köping idka försäljning av vin för avhämtning. Ölkrogen vid Almvik upphörde på 1880-talet, då även bryggeriet flyttades till Baggetorp i Gamleby socken, och år 1887 övertogs rättigheten vid Stensholm (Hjortekrog) av förutnämnde Hultströms änka samt flyttades från Stensholm till den nära intill uppförda lägenheten Marieholm, där försäljning av alkoholfria drycker numera bedrives, sedan ölutskänkningen för en del år sedan upphört.

För ölkrogarna var enligt kommunalstämmans önskan stipulerat det villkoret, att utskänkning icke fick äga rum från kl 6 på aftonen före sön- eller helgdag till kl. 6 på morgonen näst därpå följande söckendag.

Naturligtvis lämnade nykterhetstillståndet stundom mycket övrigt att önska, men det förefaller dock som om Törnsfall varit en jämförelsevis nykter socken även under äldre tider, då nykterhet annars icke hörde till regeln. Klagomål över onykterhet förekomma i varje fall sparsamt, ehuru det icke saknas exempel på ganska flagranta fall av rusdrycksmissbruk. Kapten Otto Nordenfalk kunde i sin egenskap av kommunalstämmans ordförande 1880 framhålla i ett yttrande till länsstyrelsen, att ”församlingen aldrig haft anledning till klagomål över några de ringaste oordningar” genom utskänkningarna vid Almviks köping och Stensholm. Det torde väl också i allmänhet ha varit brännvinet mer än ölet som vållat olägenheter.

Ända in på 1900-talet kunde nykterhetstillståndet betecknas som ganska otillfredsställande. Bråk och olyckshändelser under rusets inflytande förekommo då liksom senare alltemellanåt. Sorgliga voro också de uppträden som skaror av ungdom gärna ställde till på lördags- och söndagskvällar, varvid icke sällan slagsmål o. d. förekom. Men det var dock redan vid 1900-talets början avsevärt bättre än tidigare, och sedan har utvecklingen stadigt gått mot ett bättre tillstånd.

En av de medverkande faktorerna till det sedliga livets höjande har den organiserade nykterhetsrörelsen varit. Denna har inom Törnsfall representerats av flera föreningar. Den första var en blåbandsförening, som verkade i Almviks köping en kort tid i slutet av 1880-talet. Mera beståndande blev grundlogen Kronan av Nationalgodtemplarorden, vilken bildades 1888 i Almviks köping. Den verkade med växlande framgång, medlemsantalet steg och sjönk, men logens inflytande var utan tvivel av stor betydelse. Logen använde i många år en liten lokal vid Almviks varv, kostnadsfritt upplåten av Blekhems ägare, men byggde senare egen lokal i Almviks by och flyttade verksamheten dit. Emellertid nedgick medlemsantalet, verksamheten tynade och slutligen upplöstes logen. Ett lokaltempel av Templarorden (senare Nationaltemplarorden) bildades 1908 i Almviks by och fick namnet Vår Förening. Om detsammas verksamhet, vilken alltjämt pågår, kan ges samma omdöme som om logen Kronans. Templet disponerar sedan 1914 lokal i Urtorpet (ett gammalt båtsmanstorp, vars siste båtsman hette Ur, därav namnet), vilket iordningställdes och uppläts av Blekhems ägare. Vid Mommehål bildades 1903 templet Törnrosen av samma orden, vilket sedan 1905 har egen lokal. Dess verksamhet har varit och är av samma karaktär som de andra föreningarnas. Slutligen kan nämnas, att en loge av Nationalgodtemplarorden en kort tid omkring 1910 verkade i Kårby och Överby, men snart måste nedläggas.

Under senare år ha även tillkommit andra ideella föreningar, som genom att de samlat ungdomen till ädlare nöjen, haft betydelse på samma sätt som de egentliga nykterhetsföreningarna. Genom föredrag och fester ha nykterhetsföreningarna och andra

organisationer sökt nå allmänheten samt även verkat genom studiecirklar, aftonkurser, bibliotek o. d. för folkbildningens höjande.

Sedan idrotten börjat utövas i organiserad form även på landsbygden, har även denna utgjort en positiv faktor för folklivets höjande

SOCKENSTYRELSEN OCH NÄRINGSLIVET

Kommunalt har Törnsfall naturligtvis genomlöpt samma utveckling som andra svenska socknar, en utveckling på vilkens allmänna drag här ej kan ingås.

Man kan ej heller följa Törnsfalls administriella liv längre tillbaka än till 1636, enär alla äldre protokollsböcker och kommunala handlingar förstördes vid en eldsvåda i prästgården 1665. Sockenstämmoprotokoll finnas dock (de äldre bevarade i landsarkivet i Vadstena) för åren 1636—1703 samt från 1723 (en lucka föreligger alltså) till dess sockenstämmorna enligt de nya kommunallagarna av år 1862 upphörde och avlöstes av kyrko- och kommunalstämmor, för vilka protokoll likaledes finnas bevarade.

Sedan sockenstyrelsen utformats i vårt land, vilket skedde dels före och dels efter kristendomens införande, var det länge sockenstämmorna, hållna på kyrkvallen eller i en sockenstuga, som voro den beslutande myndigheten i såväl kyrkliga som världsliga frågor. Kyrkoherden var självskriven ordförande, och detta innebar för Törnsfalls vidkommande, att efter föreningen med Västervik den i staden bosatte kyrkoherden i regel besökte församlingen för att hålla Valborgsmässe sockenstämma i maj och Andersmässe sockenstämma i december. Stort oftare synes kyrkoherden åtminstone under vissa perioder ej ha besökt församlingen, och det saknas icke exempel på att denna knotade litet över att den blev negligerad. Under mellantiderna var det komministern som i församlingen representerade den kyrkliga myndigheten.

På sockenstämman valdes kyrkovärdar. De äldsta kända, 1636, voro Hans i Källsåker och Erich i Kålåker, vilka samma år efterträddes av Måns i Almvik och Hindrich i Överby, i sin tur efterträdda av Anders i Duvekulla och Pehr i Skvagerfall. Kyrkovärdarna hade att jämte klockaren hålla vård om kyrkans egendom,

mottaga och föra räkenskaper över kyrkans inkomster m. m. Sysslan, som i en senare tid blivit en verklig hederspost, betraktades tydligen i äldre tider ofta som en besvärlig tunga, varför ombyten stundom skedde med korta mellanrum. Pastorn och kyrkovärdarna bildade av gammalt kyrkorådet, vilket senare utökades med flera ledamöter, och detta utgjorde det förvaltande och verkställande organet, som även hade hand om kyrkotukten. Vidare valde sockenstämman sexmän, vilkas uppgift var mera växlande och obestämd, men de kunna karakteriseras såsom ett slags uppsyningsmän ute i socknen. De brukade också vara byordningsmän i sina respektive byar.

Sockenstämman skulle också tillsätta klockare, vilken ju av gammalt hade en mängd olika uppgifter. Han skulle förestå klockringningen (därav titeln), leda församlingens sång i kyrkan, vara barnalärare, vårda kyrkan och dess egendom tillsammans med kyrkovärdarna, hålla ordning på kyrkogården m. m. — "klockarefar skall allting bestyra" som det hette. När skolundervisningen ordnades och kyrkan därjämte blev försedd med orgel, blevo klockare-, organist- och folkskollärarebefattningarna förenade. Huru länge klockare funnits i socknen är ej bekant, men vid Törnsfalls förening med Västervik 1653 hade dock församlingen egen klockaregård, som då fråntogs klockaren och uppläts åt komministern. Den förste kände klockaren var Lars Snickare, som tillsattes av sockenstämman 1675. Omsider fick klockaren tydligen ett nytt boställe, Klockaretorpet, ty vid ett "ordinarie Probsteting och Socknestämbna" 1694 fick en paragraf följande lydelse: "Som här en rundan tidh eij hafver varit någon Klåckare, hvar öfver klagades, låfvade Probsten, att när någon finnes som till thet Embetet blifver antagen, skall han få Klåckare torpet på Prästgårds ägor till boställe, som tillförne varit lofvat och vanligt".

Sockenstämman inleddes alltid med bön och tal av kyrkoherden, varefter församlingen — som förut nämnts — tillfrågades, om gudstjänsten rätt skötts, vartill församlingen i regel svarade ja. Församlingen tillspordes sedan, om det fanns någon gudlös i församlingen, och då var det pastor, kyrkovärdarna och sexmän-

nen som fingo andraga, vad de visste om församlingsbor, som icke skickade sig rätt. Vidare upptogos på stämman de ekonomiska angelägenheterna, varvid kyrkovärdarna fingo redogöra för sina räkenskaper m. m. Sällan förekom någon sockenstämma utan att någon byggnads- eller reparationsfråga var uppe till behandling, än för kyrkan, än för prästgårdarna och än för sockenstugan. För prästgården (kyrkoherdebostället) hade församlingen byggnadsskyldighet, men komministern skulle själv svara för sitt boställe. Han gjorde dock stundom framställningar om hjälp därmed och fick ibland bifall, ibland avslag. Att dessa frågor återkommo så ofta berodde nog till en del därpå, att om också sockenstämman beslutade utförandet av ett arbete, var det ingalunda säkert att detta blev utfört, utan måste upptagas på nytt till behandling.

Det var stämman och kyrkorådet som verkställde räfst med personer, som på något sätt försyndat sig, men dessutom utfärdade stämman ordningsregler av olika slag. På en stämma 1653 beslutades sålunda förbud mot inhysande av löst folk, mot arbete på söndagen, mot oljud och tobaksrökning i kyrkan samt mot hästars och oxars betande på söndagen, 1661 beslöts förbud mot att sätta skötar på natten till söndagen, och bland besluten på en stämma 1675 märktes bestämmandet av böter för den, som besökte Västerviks kyrka i stället för församlingens egen eller som efter sammanringningen stod kvar utanför kyrkan. Som synes ingrep stämman på många områden.

Ett ofta förekommande ärende på sockenstämmorna under en senare tid var uppvisandet av skinnen efter avlivade rävar. Ordföranden skulle då egenhändigt avskära rävöronen, varefter stämman skulle rekommendera jägaren till erhållande av skottpengar.

Vidare hade sockenstämman även hand om socknens brandkassa, som inrättades i början av 1780-talet och hade till ändamål att lämna hjälp till dem som drabbats av eldsolyckor. På stämma 1840 beslöts att brandsprutor skulle anskaffas till gårdarna, 1847 beslöts att brandförsäkra alla församlingens hus i länets brandstodsbolag och redan 1845 tillsattes den första brandstodskommittén.

Om sockenmagasinet, vars angelägenheter behandlades på sockenstämman, berättas i annat sammanhang. Vidare behandlas särskilt fattigvården och folkundervisningen, i vilka ärenden sockenstämman också hade att besluta.

Stämmoordföranden, kyrkoherden, passade f. ö. på att vid stämmorna upptaga olika frågor för dryftande. Eller också kunde han hålla allvarliga tal, såsom exempelvis när kyrkoherden Olof Grentzelius som avslutning på en stämma 1747 höll ett av honom själv i protokollet refererat tal om ”goda och onda andars uppenbarelse”, detta med anledning av de spökerier som förekommit hos Johan Stensson i Svinbo (Svinnersbo).

Kommunallagarna 1862 ändrade radikalt den gamla ordningen, som naturligtvis under årens lopp undergått smärre förändringar. Då övertog kyrkostämman de kyrkliga ärendena med kyrkorådet som verkställande organ. Självskriven ordförande var kyrkoherden och det var alltså kyrkoherde Anders Wastensson som inledde denna period. Under kyrkostämman låg även folkskolan.

För de icke kyrkliga ärendenas behandling tillsattes redan 1844 enligt en ny kunglig förordning en sockennämnd, vars förste ordförande blev f. d. nämndemannen Johan Ifvar i Hamprödsle. Kommunalstämman och kommunalnämnden övertogo enligt 1862 års lag de borgerliga ärendena och förste ordförande i kommunalstämman blev häradshövdingen L. A. Fries på Rödsle, medan inspektoren J. G. Hjertström på Blekhem blev kommunalnämndens förste ordförande. Skolråd inrättades 1845, särskild fattigvårdsstyrelse, barnavårdsnämnd m. fl. nämnder ha senare tillkommit — allt i enlighet med utvecklingens krav och nytillkomna lagar och förordningar.

Näringslivet

Socknen är mycket sjörik och bergig. Mellan bergen finnas jordlager av olikartad sammansättning, vilka dels äro beväxta med barr- eller lövskogar, som även erbjuda naturliga beten, dels odlade fält eller naturängar.

Redan tidigt fick Törnsfall den ekonomiska struktur som i stort sett blivit bevarad intill nu: bondesocknens. Här har funnits

och här finnes alltjämt en stark självägande bondestam. Visserligen har det även här förekommit storgodsvälde, men helt har aldrig den självägande bondeklassen varit undanträngd i socknen. Storgården Blekhem fanns redan på 1300-talet, och till det hemman, som bildade stammen, lades sedan gård efter gård i både Törnsfall och grannsocknarna, vilken storgodsbildning ännu består, ehuru den minskats. Bo Jonsson Grip, som under 1300-talet slog under sig större delen av riket antingen i form av enskild egendom eller som förläning, hade en mängd gårdar i Tjust, bl. a. Almvik och Gäddeglo i Törnsfall, men detta ledde ej till någon bestående storgodsbildning inom socknen. Övriga gårdar, som i äldre eller nyare tid ägt karaktär av herrgårdar, på vilka adelsmän eller s. k. ståndspersoner bott, äro Rödsle, Källsåker, den största gården i Mommehål, Dröpshult och Aveslätt. I övrigt äro gårdarna ren odal, även om under tidernas lopp en del av dem temporärt förlorat denna egenskap.

Vid en blick på listan över jordbruksgårdar i Törnsfall finner man, att bysystemet ännu delvis består, ehuru bykaraktären nu naturligtvis är mindre utpräglad än tidigare. Den största byn är Almvik med nio gårdar, av vilka två tillhöra Blekhemsgodset. Denna by torde också ha varit den mest typiska, och den har ända till nuvarande tid bevarat små drag ur den gamla byadministrationen. Byordningsman finnes alltså ännu i dag, även om han icke har särdeles mycket att göra, och gäller det att sammankalla till bystämma, vilket numera dock knappast sker, finnes en ”byklubba”, ett slags budkavel, som kan sändas runt. Ända in på 1900-talet fanns en ”luffareklubba”, så kallad på grund av att den gick runt i byn med skifte varje vecka efter bestämd ordning, och där den fanns skulle vägarnas vandrande folk erhålla härbärge. Den märkliga egendoms- och arbetsgemenskap som tog gestalt och kvarlevde ända in på 1900-talet i vinternotdragningen skildras i ett särskilt kapitel.

Bland övriga byar märkes Gagersrum med fyra gårdar och säkerligen i äldre tider med Almviks överensstämmande struktur. Vinternotdragningen har där försiggått på samma sätt som i Almvik. Överby by består av sex gårdar, Vångsunda av fem,

Skvagerfall, Falla, Svinnersbo och Kårby av fyra vardera samt Mommehål (vars rätta namn av äldre skrivsätt att döma torde vara Mumhult eller Mummåla) av tre. I vissa fall ha numera två gårdar samma ägare och brukas som en.

För socknens byar voro i gamla tider särskilda byordningar gällande. För Almvik finnes ordalydelsen av en sådan bevarad, och då den sannolikt är typisk för sådana byordningar, återges den här. Den antogs av byamännen den 9 nov. 1780 att gälla från och med den 1 april 1781. Samma år fastställdes den av häradsrätten. Sedan antogs den på nytt dels 1807, dels 1832 och dels 1847. Den lyder:

§ 1. Hwarje år den 1:ste Aprill skola byamennen inom sig wälja ålderman efter ordning, hwilken icke heller får utan laga förfall och wid 8 skillingars wite undandraga sig samma sysla och förtroende, utan då han wald är bör han noga handhafwa och i akttaga sin skyldighet och följande punkters wärkställighet.

§ 2. Med en pipa, lur eller horn, som af byn skall anskaffas, skall åldermannen sammankalla alla grannarna i byen, när han eller någon af tem finner något nödigt, att med tem rådgöra och föreställa, och om tå någon utan laga hinder icke infinner sig på kallelse inom ¼ timme plicktar han 2 skilling för första gången och andra gången dubbelt och åt lyde lika fullt Hwad the närvarande besluta och af åldermannen påminnes.

§ 3. Åldermannen bör noga efterse all slags ohägn och oordning, eller ock då någon af dess grannar angifwes det straxt rätta och felagtiga till plikt befordra.

§ 4. Then sina gärdesgårdar icke sätter i fullkomligt stånd inom förelagd tid plicktar 6 rstr för hwarje hot. Inkomma theröfwer kreatur, ersätte gjärdesägaren skadan; men är kreaturen okynnes, betale ägaren.

§ 5. Grinder och led hålles i godt stånd och wintertid upfredas wid 3 skillingars bot och skadans ersättande. Eho som öpnar förswarlig grind eller led och dem icke igenstänger, plikte 4 skillingar Hwarje gång antingen skadan sker eller icke.

§ 6. Insläpper någon, utan samråd och bifall af grannarna i ängar, gärden, täppor eller hagar om Wåhr och höst till tramp och wäxtens skada plickte hwarje gång och för hwart kreatur 4 skillingar och tage ändå straxs ut kreaturet. Wid samma bot skall ingen insläppa öfwer sin rätt i antalet.

§ 7. Eho som hafwer eller utsläpper oringade svinkreatur sedan kiälen är ur jorden, och så länge marken är bar, plicktar hwarje

gång och för Hwart kreatur 8 skillingar. Inga getter få wara i byn utan skall hwem som hwill få skiuta dem, straxt gifwa det ägaren tilkänna och plicktar ägaren 8 skillingar.

§ 8. Wägar och broar byen tillhörige skola med första och inom et års tid delas och i förswarligt stånd sättas och hållas; försummar thet någon föreläggеs tid ther till; men försummar han ändå sin skyldighet låte åldermannen det Reparera för lego, som hos then försumlige jämte 8 skillingars plikt uttagas.

§ 9. All kreaturs tiudring i gärden och ängar där flera hafwa del förbjudes wid 8 skillings plikt, och må ingen med gående och kiörande skada den andres säd eller gräs vid 6 skill. plikt och skadans ärsätning. Slår, kiörer eller skiär någon in öfwer skilnaden och på sin granne, lämne dubbelt til baka och plikte hwarje gång 8 skillingar.

§ 10. Tager någon hö, torf, näfwer, tyre, rofwer, gröna ärter eller giör någors slags åwerkan på annans teg och ägor, plickte 16 skillingar och ersätte skadan.

§ 11. Uti såg och notens wid magt hållande skal hwar och en, i öfwerens kommen tid prestera sin skyldighet, i annat fall lejer åldermannen någon som det jör och utager af den försummelige arbetslön och kostnad samt dessutom 4 skill. plickt Hwarje gång.

§ 12. Eho som dristar sig, at olofligen taga och bärja någon slags jord- eller trä, frukt i annans trägård eller bärga ållon på annans teg och ägor då the finnas böte 3 rdr. och lämna straxt waran tilbaka til dess ägare.

§ 13. Ingen må kiöra höst och whår då blöt mark är, på äng med gärdsle eller annat inan marken blifwit frusen, ej heller kiöra utom rätta wägen, giör någon annorlunda plikte hwarje gång 3 skillingar.

§ 14. Ej må någon gå i källare, stall och ladugårds hus eller emellan stugor med bar eld och lius; gjör någon häremot plikte warje gång 3 skillingar och bör åldermannen dagarna för Bartholomei dag med en af grannarna eller besitiaren öfwerse alla eld städer i Byn och om någre äro så bristfälliga, att eldswådor befaras bör den af åldermannen nedslås och plikte ägaren 8 skill. — befinnes någon tröska wid tyre blås skall han plikta 1 Rdr 32 skr.

§ 15. Then som om hösten eller wintern insläpper lösa kreatur på rågen at beta utan grannarnas öfwerenskommelse, plikte hwarje gång 2 skill. för hwarje kreatur och tage thet straxt tädan.

§ 16. Skulle någon af Byamännen upfinna något tienligt och nödigt för byens bästa gånge i fulbordan och plikte then motwillige 8 skill.

§ 17. Then som inhyser hion och folk av mindre frägd intager på sina ägor utan grannars bifall plikte 32 skill. och bortskaffe äntå straxt slika personer ther byamännen det påstå och begära.

§ 18. Alla kiällor och brunnar böra med brunskar och låk förses, rensas och upgrafwas då nödigt är; samfälte wattenställen på samma sät wid 4 skillingars vite.

§ 19. Hwarje år 8 dagar efter michalij dag skall denna byordning upläsas för alla grannar, tienstefolk, barn i byen samt torpare och inhyseshion på ägorna och i öfrigt åtwarnas the af hwar sin fader, husbonde och jordägare, wäl wetandes, at om tienstehion, barnen eller inhyseshion förbryta sig här emot skall plickten af husbonden eller fadren uttagas och må han sedan sådant afkorta på lönen, sielf lida för barnens sielfswåld och bortskaffa wanfrägdat folk.

§ 20. Emedan gårdarna i byen genom storskifte äro i ägorna mest enstaka så skall åldermannen wäljas wäxelvis eller hwart annat år i gårdarne och då ålderman är af denne gårdens grannar skall en bisitjare altid hwara hwald hwart år i den andra gården på det ålderman må hafwa tilsyn på sin gårds ägor och Bisitjaren på sin gård och gifwa ålderman oordningar straxt tilkiänna, at det må rättas. Skulle åldermannen mot dessa punkter wara brotslig ligge han i twäböte och hafwa grannarna med bisitjaren makt at af honom samma bot uttaga; samma lag ware ock för bisittiaren ther han brottslig är. Utfar någon med oanständiga ord eller eder och swordom wid sammankomsterna plikte 8 skill. Hwarje gång.

§ 21. Alla Böter, som i denna byordning äro utsatte, äger åldermannen af then brotslige uttaga, förwara, uptekna samt therföre, för grannarna 2:ne gånger om året eller oftare om så fordras — wisa redo. Och ther then som til böter förfallen är, skulle wägra, at then straxt betala, hafwe han tå makt af then gensträwiga taga pant, och lägga honom wisst tid före, inan hwilken han then inlösa må. Försummar han thet warde panten till then bästbjudande försåld, och öfwer skottet sedan böterna guldne äro, honom återstäld. Skulle någon wara så obetänkt at under en förrättning med hugg och slag eller oanständiga ord, öfwerfalla them som thenne utmätning förrätta. plikte 32 skillingar, utom annan laga plikt.

§ 22. Therest wi eller wåre efterkommande aldeles nedlägga denna byordning och hwarken wälja ålderman, ej heller denna byordning enligt § 19 årligen och almänt upläsa, hwarigenom granar lida och nödgas med hwarandra gå till rätta, och sådant antingen af den rätssökande grannen inför domstolen angifwes plikte hela byen den angifwande undan tagen 5 rdr. 32 skill., hälften till angifwaren och hälften till socknens fattiga.

§ 23. Alla öfrige här nämnda böter delas i 3 delar wid årets slut Hwaraf ⅓-del tillkommer åldermannen, ⅓-del socknens fattiga och ⅓-del anwändes till något nyttigt samfält arbete för hela byen. Thenna byordning tager sin begynnelse d. 1 nästkommande Aprill 1781. At wi öfwerens kommit och antagit denna byordning att efter-

lefwa och anhålla at thensamma må af Respektive domstolen i wår från waro till dess laglighet och egenskap och dom fästes, bekrefta wi med wåra namns och bomärkens undersätiande som skedde Almvik d. 9 November 1780.

Nils Andersson. Herman Wikström. Nils Pehrsson, Petter Larsson. Anders Larsson. Mårten Jönsson. Bengt Månsson. Anders Larsson. Erik Larsson. Anders Nilsson. Hans Jönsson. Nils Persson.

§ 286. År 1781 den 19 martii wid tiust häraders laga winterting i Gamlebyn är denna byordning in duplo till ting Rätten ingifwen offänteligen upläst samt hwarefter till framdeles säkerhet och obrottslig efterlefwnad fastställd: warande det andra exemplaret lagt till häradshandlingarna att förwaras; betygar ut supra på härads Rättens wängnar:

L. Axe. Lindblom.

På nedanstående dag är denna byordning upläst antagen, och å nyo antagen, som skjedde i Almvik den 7 Maij 1807. Härmed antogs såsom Ålderman Lars Andersson och till bisittiare Erik Johan Nilsson intill dess brodren Anders Nilsson blifwer till hälsan återstäld. Betygar ut supra.

Otto Dahlgren. Jonas Jaensson.

Med säkerhet kan antagas, att denna byordning, antagen 1780, grundade sig på en äldre, om vars ålder ingenting är känt.

Utom de nu berörda byarna äro gårdarna i Törnsfall följande: Blekhem, under vilken gård lyda två gårdar i Almvik samt Boefall, Bondetorp, Duvekulla, Gullebo, Hult, Johansbo (Jansbo), Kålåker, Måsebo, Syltorp och Tegeltorp jämte gårdar i Hallingebergs socken, vidare Aveslätt, Dröpshult, Gäddeglo, Källsåker, Mörtvik, Rödsle, Sjönäs, Sömstad (två gårdar) och Törnsfalls prästgård.

Källsåker har en areal av 1,190 har och är socknens största gård, därnäst kommer Rödsle med 460, Hult (under Blekhem) 384,$_2$, Blekhem (stamgården) 349,$_2$, Prästgården 285, Dröpshult 270,$_5$, Bondetorp (under Blekhem) 265,$_{75}$, Duvekulla (under Blekhem (227,$_6$, Gäddeglo 226, Skvagerfall (största gården) 226, Aveslätt 225, Kårby (största gården) 218. Övriga gårdar ha arealer under 200 ned till 13,$_{125}$ har.

De större gårdarna ha haft ett flertal torp, men torpsystemet i den gamla formen med dagsverksarrende är numera avvecklat.

Till ett större antal smärre lägenheter, backstugor enligt gammalt språkbruk, hör självständig eller arrenderad jord.

Lantbruket i Törnsfall har naturligtvis undergått liknande utveckling som landets lantbruk i allmänhet, och det beröres följaktligen av alla de ekonomiska och andra problem som följa med tiden, bl. a. jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse.

Avsättningen av lantbruksprodukterna har alltid skett och sker alltjämt främst på Västervik eller via denna stad. Så levereras numera huvudparten av mjölken till Västerviks mejeri. Spannmål säljes till stor del genom lantmannaföreningen, som har silomagasin vid Västerviks hamn, och slaktdjur avsättas genom slakteriföreningen, som har slakteri i Västervik. Som i gamla tider är dessutom Västerviks torg avsättningsplats för diverse produkter. Även Gamleby har i viss mån tjänat som avsättningsplats.

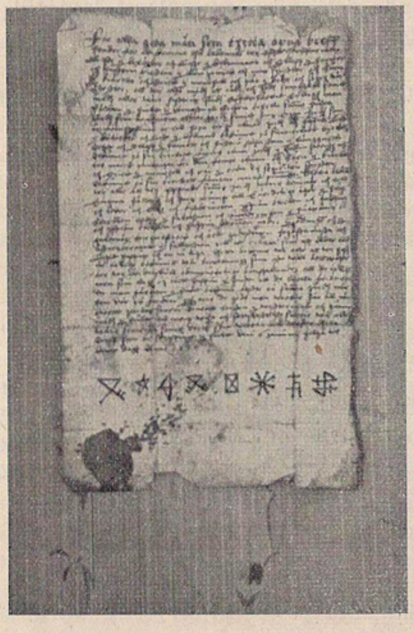

Ett gammalt blad sockenhistoria med underskrift av olika bomärken.

På 1880-talet inrättades på initiativ av lanthushållaren C. J. Holm på Dröpshult kreatursmöten vid denna gård, varvid handel med kreatur samt även alster av jordbruk, ladugårdsprodukter och husslöjd skulle förekomma, men dessa möten finga ingen större betydelse och upphörde snart. Likaså inrättades på 1880-talet torgdagar för samma slags handel i Almviks köping, som redan tidigare i viss mån spelat en roll för handelsutbytet. Även dessa torgdagar upphörde sedan den stora sågverksrörelsen på platsen nedlagts.

Jordbruket med binäringar har sålunda varit och är alltjämt kärnan i socknens näringsliv.

Vid sidan av detta förekomma nu liksom tidigare hantverk och industri, den senare dock av jämförelsevis ringa omfattning.

De vanligaste yrkena — skrädderi, skomakeri, snickeri, smide m. fl. — ha naturligtvis städse varit representerade i socknen. Under skråväsendets tid fram till 1846 fanns det sockenskräddare och sockenskomakare, som tillsattes av sockenstämmorna. Detta ärende förekom ganska ofta, ty ombyten skedde icke sällan, varjämte det stundom förekom klagomål inför stämman mot dessa hantverkare med påföljande varning eller avsättning. Ibland skulle stämman även fastställa taxor för arbetet.

Någon större industriell verksamhet har icke förekommit inom socknen. Där har aldrig funnits gruvor eller bruk. Däremot har det naturligtvis redan i gamla tider funnits flera mjölkvarnar, såsom vid Almviks köping, Källsåker och Kårby. Den betydande skogstillgången har även medfört, att sågdrift förekommit. Redan på 1600-talet funnos sålunda ej mindre än tre sågar vid Almvik. Två funnos därstädes ända till för några decennier sedan, då en, som tillhörde Almviks byalag, såldes till Blekhem och därefter nedlades. Blekhems såg vid Almvik är nu socknens enda vattensåg, men småsågar uppsättas då och då på skilda platser. Under en period, 1880—90-talet drevs en betydande sågverksrörelse vid Almviks köping av firman Broms i samband med större avverkningar på Blekhemsgodset. Likaså förekom under senare delen av 1800-talet en ganska omfattande brädgårdsrörelse vid Framnäs på Almviks bys ägor. Om dessa företag talas närmare i kapitlet om Almviks köping.

Den inom socknens område avsatta ishavsleran har på flera ställen betydande mäktighet och har använts för tegeltillverkning. Det äldsta tegelbruket är det Blekhemsgodset numera tillhörande Almviks tegelbruk, som torde ha börjat på 1850-talet — kanske tidigare — och sedan alltjämt, möjligen med vissa avbrott, fortsatt driften, såsom närmare berättas i kapitlet om Almviks köping. På 1800-talet fanns även ett tegelbruk vid Gagersrum, vilket dock var av mindre omfattning och saknade modern utrustning. Gäddeglo Tegelbruks A.-B. bildades 1905 och anlade efter förvärv av Gäddeglo gård ett modernt tegelbruk.

Socknen saknar malmförekomster, men har däremot en stenart, som blivit föremål för industriell exploatering, nämligen dioriten. Sådan förekommer omkring sjöarna Gagnaren och Kvarnsjön, i närheten av Ängsjön och Svinnarn samt i mindre mängder vid Duvekulla och Mommehål. På det förstnämnda stället har den under benämningen "svart granit" brutits och bearbetats till gravmonument o. d. Där anlades sålunda i mitten av 1890-talet av A.-B. Bröderna Flinks Granitstenhuggeri på Gäddeglo ägor ett sliperi. Brytning hade skett på platsen sedan i början av 1880-talet. Sliperiet var i verksamhet tills bolaget 1903 beslutade att riva detsamma och flytta det till lägenheten Stenhamra på Västerviks stads område. År 1919 träffades arrendeöverenskommelse, gällande till 1969, om rätt till brytning på Källsåkers marker. Bergen på det tidigare brytningsstället ligga sedan dess i reserv. Likaså i början av 1880-talet började Västerviks Granitindustri, I. Schannong, att bryta sten på Källsåkers marker. Denna rörelse övergick 1912 till den 1897 bildade firman Bröderna Styrenius Stenhuggeri A.-B., Västervik. Schannong hade då brytningsrätt på 30 år, vilken övergick till firman Styrenius, men hr Reinhold Styrenius inköpte senare Källsåkers gård, varefter brytningsrätten delades mellan firmorna Styrenius och Flink.

Almviks manufakturverk fanns i Almviks köping från 1760-talet till mitten av 1800-talet. Det var från början en knipphammare, och mot slutet bestod det av en räckhammare och två spikhamrar — alltså en spikfabrik.

Brännvinsbränneri och maltdrycksbryggeri funnos under senare delen av 1800-talet i Almviks köping.

Utöver det nu nämnda har ingen större industri men väl en del smärre företag funnits inom socknen.

Kommunikationerna

Den plats, där Gamleby nu ligger och Västerviks stad till 1433 låg, var redan i den grå forntiden en betydande ort, till vilken väg ledde från de rika bygderna i Östergötland med centra för handel, administration m. m. i Linköping, Norrköping och Söder-

köping. Från Gamleby fortsatte vägen — i den mån man kan tala om väg — redan under gamla tider liksom senare söderut till Kalmar och andra orter, varvid den passerade Törnsfall, där denna äldsta landsväg, från början naturligtvis blott en ridstig, sannolikt alltid gått huvudsakligen i samma sträckning som nuvarande landsvägen Gamleby—Almvik—Västervik (Oskarshamn och Kalmar). De övriga vägarna inom socknen torde länge ha varit av mindre betydelse och alltså även sämre.

Den andra genomgående landsvägen, Vimmerby—Västervik, är ej äldre än från början av 1600-talet. Den gamla staden Vimmerby, som 1532 förlorat sina stadsprivilegier, återfick dessa 1604 av Karl IX, varvid det stadgades, att invånarna i Vimmerby ej finge segla utomlands, utan skulle "handla med Kalmare borgare, Västerviks borgare och ingen annan" — tidigare hade de utskeppat sina varor över Figeholm och Döderhultsvik (senare Oskarshamn). För att underlätta denna Vimmerbys handel på Västervik lät Gustaf II Adolf 1617 påbjuda byggandet av en allmän väg mellan Vimmerby och Västervik. Denna väg kom då att genomskära Törnsfall från Kårby till Västerviks stadsgräns, därvid sannolikt följande någon tidigare banad mindre väg. Den fick sålunda stor betydelse för Törnsfalls socken.

Båda dessa huvudvägar genom socknen blevo väsentligt förbättrade genom borttagande av backar och rätning av krökar under 1800-talet, men de voro dock i hög grad backiga och krokiga samt vid dålig väderlek spåriga och gyttjiga in på 1900-talet. Genom bilismens uppträdande och de därav föranledda storartade vägförbättringsarbetena ha dessa vägar försatts i ett bättre skick, ehuru de fortfarande icke kunna betecknas som förstklassiga.

Större vägar, som dock varit mindre betydande, uppstodo så småningom på sträckorna Almvik—Törnsfalls kyrka—Aveslätt samt från sistnämnda plats dels över Vångsunda och Dröpshult mot Ankarsrums bruk och Gladhammars kyrka (Fårhults järnvägsstation) dels över Duvekulla och Svinnersbo mot Verkebäcks lastageplats, likaledes från Svinnersbo till Mommehål. Dessutom finnes ett antal enskilda vägar.

I enlighet med den gamla gästgivareförordningen fanns ett gästgiveri, mot slutet förvandlat till endast skjutsstation, inom socknen, nämligen vid Kårby. Därifrån skjutsades till Västervik, Hallingeberg, Lund (i Gladhammar), Grönhult (i Blackstad) samt Segelrum (i Gamleby).

Direkt sjöförbindelse har Törnsfall haft över Almvik, där hamn funnits sedan mycket lång tid tillbaka. Det har dock huvudsakligen varit fraktfart med ortens produkter eller importvaror, men vid vissa tillfällen under senare delen av 1880-talet anlöpte ångbåtar på traden Gamleby—Västervik—Stockholm denna hamn. För diverse utskeppningar ha tillfälliga bryggor varit anlagda här och där på stranden av Gamlebyviken.

Törnsfall genomlöpes i den äldsta landsvägens sträckning från Gamleby till Västervik av järnvägen Norsholm—Västervik, varjämte en mindre del av socknen, vid Rödsle, berörës av järnvägen Västervik—Hultsfred.

Innan dessa järnvägar kommo till stånd diskuterades i dessa bygder flera järnvägsprojekt, som direkt eller indirekt berörde Törnsfall. Det första förslaget, som uppkom redan 1855, gällde en järnväg Göteborg—Västervik över Vimmerby, vilken eventuellt kunde ha kommit att genomkorsa Törnsfall, ehuru sannolikare är att man enligt ett diskuterat förslag dragit den söder om Törnsfall genom Gladhammar, varvid dock Törnsfall måst tangeras vid Rödsle. Järnvägsfrågan togs sedan upp år 1868, då dess förnämste förespråkare, kongl. sekter Emil Key på Sundsholm i Gladhammar och bl. a. häradshövding L. A. Fries på Rödsle togo initiativet till närmare överläggningar. Resultatet av dessa blev att det upprättades och 1869 framlades ett förslag till en järnväg Västervik—Vimmerby—stambanan. För sträckan Västervik—Vimmerby hade upprättats två alternativa förslag, av vilka ett innebar järnvägens dragande över Verkebäck, det andra över Vångsunda i Törnsfall. Nu framkom emellertid ett nytt förslag om en järnväg från Västervik genom Törnsfall och över Gamleby till Linköping, och denna fråga kom under den närmaste tiden till livlig behandling med slutligt resultat, att den nuvarande järnvägen kom till stånd. I det tidigare skedet före-

lågo rörande sträckningen genom Törnsfall två alternativ, nämligen dels ungefär den sträckning nuvarande järnväg har, dels en mera västlig från sjön Kvennarn över sjön Hjorten i närheten av Falla samt vidare över Vångsunda till Almviks köping och Gamleby. Den sistnämnda sträckningen blev dock aldrig undersökt. Enligt en tidig plan skulle på sträckan Västervik—Gamleby en järnvägsstation anläggas vid s. k. Almviks klynna, d. v. s. vägskälet där vägarna från Gamleby och Vimmerby förenas, varjämte en hållplats skulle förläggas vid Almviks köping. Vidare var vid denna tidpunkt också ett annat järnvägsprojekt uppe, nämligen om en linje Norrköping—Valdemarsvik—Gamleby—Almvik—Hultsfred (alltså med förbigående av Västervik).

Den föreslagna järnvägen norrut från Västervik skulle ju nära beröra Törnsfall, men trots detta var intresset för densamma ringa i socknen. På kommunalstämma i Törnsfall 1871 behandlades sålunda en av ledarna för järnvägsplanerna framställd begäran om aktieteckning och upptagande av ett amorteringslån för järnvägen, varvid en del av vederbörande paragraf i protokollet fick följande lydelse: "Under en vidlyftig diskussion i ämnet uttalades åsikter i allmänhet om den ringa fördel av en järnväg i förutnämnda riktning för denna ort och synnerligast för Törnsfalls kommun, som genom sitt läge dels vid kusten och dels i närheten av Västervik ej vore i saknad av nödig kommunikation och avsättning för sina produkter." Därjämte framhölls såsom skäl för nekande av ett deltagande i upptagandet av ett lån, att kommunen var ekonomiskt betungad. Resultatet blev alltså, att förslaget om stöd åt järnvägsprojektet denna gång avslogs.

Västervik—Åtvidaberg—Bersbo Järnvägs A.-B. bildades 1876 efter många förvecklingar för anläggande av den järnväg, som också blev verklighet. Då hade emellertid stämningen inom socknen något förändrats, vilket nog mest berodde på kapten Otto Nordenfalk på Blekhem, vilken tillhörde järnvägens förkämpar. Kommunen tecknade då aktier för 12,000 kr. Samtidigt tecknade även Nordenfalks på Blekhem en större aktiepost.

I april 1877 började arbetet på Västervik—Åtvidaberg—Bersbo

järnväg, och den 9 aug. 1879 öppnades den för allmän trafik samt några dagar senare för samtrafik med banan Bersbo—Norsholm, som anknöt till stambanan. Ett invigningståg hade den 7 aug. gått i båda riktningarna, varvid stationshusen — däribland det av kapten Otto Nordenfalk uppförda vid Almvik — voro festligt smyckade och mycket folk var samlat efter hela linjen. Konung Oscar II var med och invigde järnvägen — i närheten av Almvik lät han tåget stanna för att han skulle få en stund njuta av den hänförande anblicken av denna vackra nejd.

Chef för järnvägsbygget Västervik—Almvik—Gamleby var ingenjören greve Fredrik Arvidsson Posse, en kraftkarl, sträng men respekterad av arbetarna, som till mycket stor del voro skåningar. Som belysande för denna tids förhållanden kan nämnas, att arbetstiden var 13 timmar pr dag och att dagsförtjänsten uppgick till kr. 1: 30 à 1: 40 pr dag. Arbetarnas krav på livet fingo alltså icke vara höga, och födan var av enklaste slag. Kärnmjölk levererades i stora kvantiteter från Blekhems mejeri. Men rallarna fingo dock ibland en slant över till brännvin, som då kunde fås utan några restriktioner, och följden härav blev en del bråk med ortsbefolkningen.

Törnsfall fick sålunda järnvägsstation vid Almviks köping. En hållplats upprättades 1908 vid Hjortekrog. Av betydelse för sydöstra delen av socknen är också stationen Jenny.

Järnvägen Västervik—Hultsfred hade samtidigt varit under byggnad, och den öppnades för allmän trafik 16 nov. 1879. Den berör, som nämnts, endast i ringa mån Törnsfalls socken, men för sydvästra delen av denna har järnvägsstationen Fårhult viss betydelse.

Under åren 1916—1920 diskuterades i orten nya järnvägsplaner, gällande Västervik—Kisa, men Törnsfalls kommunalstämma avslog för sin del framställd begäran om stöd åt detta projekt, som ej heller blev förverkligat. Härtill bidrog den begynnande starka utvecklingen av motorfordonstrafiken, som gåvo landsvägarna ny betydelse.

I förening med järnvägsstationen i Almvik upprättades där också poststation, varigenom postförbindelserna väsentligt för-

bättrades. Många i socknen använda sig emellertid av poststationerna i Västervik, Jenny och Fårhult. Tidigare kördes post landsvägsledes från Västervik dels till Gamleby och vidare, dels till Vimmerby och vidare. Från inrättandet av poststationen i Almvik har landsvägspost gått därifrån till bygderna västerut, tidigare med hästskjuts, senare med bil.

Telegraf öppnades i Västervik 1855 och kunde ju även komma Törnsfallsborna till gagn. Telefonstation inrättades i Västervik 1883, varefter telefonnätet hastigt utvecklades. I Almvik upprättades telefonstation på 1890-talet. Dessutom gå telefonförbindelserna från en del av Törnsfall direkt på Västervik.

I början av 1900-talet fick landsvägstrafiken, som redan nämnts, ökad betydelse genom tillkomsten av motorfordonen. I samband därmed upprättades även omnibuslinjer, som beröra Törnsfall.

VÅRDEN AV DE FATTIGA OCH SJUKA

Socknen, denna redan under förkristen tid uppkomna och sedan med kristendomens införande och kyrkors byggande allt fastare utformade samhällsform, har bland sina uppgifter alltid haft att draga försorg om de fattiga och sjuka. Detta skedde dock under lång tid, förvisso redan under hednatiden, så gott som uteslutande genom givandet av allmosor åt tiggande fattiga eller genom att släktingar, vänner och grannar hjälpte närstående orkeslösa och sjuka. Tidigt utformades dock den bestämmelsen, att fattigvård ålåg den fattiges släkt, och redan i våra äldsta lagar stadgades straff för den, som vräkte sina föräldrar. Många fingo dock gå omkring med tiggarstaven. Redan under medeltiden började emellertid kyrkan taga hand om fattigvården, och den avstod åt de fattiga 2/9 av sitt tionde, varjämte för orkeslösa och sjuka på sina håll byggdes s. k. helgeandshus och hospital. Med kristendomens införande hade också skett en viss förändring i den allmänna uppfattningen, eftersom kyrkan framhöll barmhärtigheten som en kristen plikt, vilkens fullgörande ansågs bidraga till minskande av individens syndabörda och sålunda jämna vägen till den eftersträvade saligheten. Först långt fram i tiden blev vården av de fattiga och sjuka mera allmänt organiserad.

Fattigvårdens utveckling

Det tillåtna tiggeriet var i Törnsfall som annorstädes den förnämsta formen av hjälp åt socknens fattiga ända fram på 1700-talet. De lagstiftningsåtgärder som ända från Gustaf Vasas tid vidtogos för att ordna fattigvården i landet gåvo nämligen inga mera betydande resultat förrän en förordning av den 25 maj 1847 verkligen lade grunden till en fast organiserad fattigvård,

men betydelsefulla ansatser gjordes dock tidigare. Sålunda reglerades tiggeriet gång efter annan, såsom genom 1698 års tiggareförordning, vilken förbjöd tiggeri utanför vederbörandes hemsocken, och hemortsrätten bestämdes genom en kungl. förordning av den 5 dec. 1788. I Törnsfalls bevarade sockenstämmoprotokoll göra sig dessa förhållanden länge mest märkbara genom ständiga räfster med dem som hyste löst folk, som ej hörde hemma i socknen, och redan 1653 antogos stadgar med förbud mot hysande av sådana personer. Likaså vidtogos åtgärder mot tattare och "s. k. lappar" (fattigt, löst folk, jämför uttrycket fattiglapp). De inom socknen hemmahörande fattiga fingo dock gå omkring och bedja om bidrag till sitt uppehälle, och dessutom blev det vanligt att vid begravningar, bröllop och andra liknande sammankomster göra insamlingar till de fattiga. Enskilda personer ihågkommo också vid särskilda tillfällen de fattiga med gåvor, och vidare var det vanligt att böter för smärre förseelser tillföllo de fattiga. Några räkenskaper över dessa medel finnas dock icke bevarade, och antagligt är, att församlingens pastor mottog och utan egentlig redovisningsskyldighet fördelade dessa små och säkerligen högst otillräckliga belopp.

Fattigvårdsfrågan i egentlig mening behandlades första gången på en sockenstämma 1726. Kyrkoherden Johan Petrelius var då ny i pastoratet, och nu förde han fattigvården på tal, varvid det konstaterades, att inga donationer till de fattigas understöd funnos i socknen "utom thet som faller vid begrafningar och af christmilde menniskor", heter det i protokollet, där kyrkoherden tillfogat: "Jag förmante fördenskull till christelig gifmildhet." Emellertid fanns det, som förut nämnts, redan då en de fattigas kassa, till vilken medlen tydligen kommit på de sätt som förut omtalats.

Vid detta tillfälle fördes också, förmäler protokollet, på tal den skäppa säd, som av vart mantal skulle givas åt "scholemästaren i socknen", vilken socknemännen — som tydligen icke voro särskilt intresserade av folkundervisningen — menade kunde givas åt de fattiga. Kyrkoherden avvisade dock detta deras förslag.

Kyrkoherden Olof Grentzelius, som efterträdde den nyssnämnde, frågade på en stämma 1758 om de fattiga och deras behov, varvid svarades, att ingen utdelning gjorts på ett halvt år och att många fattiga funnos i socknen. Under den överläggning, som därefter uppstod, föreslog bonden Jöns Eriksson i Kårby, "at i predikstolarne vissa Söndagar påminnes at the som äro christeligen sinnade få gifva til the fattiga efter gudstjensten, tå Klockaren på et papper antecknar gifvarens namn och gåfvans summa, hvilken annotation sedan af predikstolen upläsas skall. Tredje Söndagen efter Trinitatis så väl som then Fierde samlas thesse penningar och then Femte Söndagen efter Trinitatis utdelas penningarne i Kyrkan, tå the som ei gjordt thetta Christendomsverket, äga tilfälle at tå giöra thet." Detta förslag blev av sockenstämman bifallet, och det torde kunna betecknas som den första kommunala åtgärden till fattigvårdens ordnande. Det finnes emellertid ingenting antecknat om resultatet.

Vid samma tillfälle uppgjordes emellertid även en förteckning — tydligen den första i socknen — över de fattiga samt beslöts, att en utdelning av säd till dem skulle göras.

Bostad åt de fattiga anskaffades delvis på det sättet att sockenstämman gång efter annan uppmanade hemmansägarna att var för sig sörja för bostad åt de fattiga på sina marker. Man kan förstå, att de bostäder som under sådana förhållanden bestodos voro av torftigaste slag. Inrättandet av socknens fattigstuga finnes ej någonstädes omnämnt, men någon gång i mitten av 1700-talet hade man dock börjat anvisa hemlösa fattiga att bo i en stuga nära kyrkan. Huruvida den förut hade begagnats för annat ändamål eller om den uppförts för att tjäna de fattiga till bostad, finnes ingenstädes angivet. Denna stuga, Bibostugan, stod ännu in på 1900-talet kvar på den plats där det nya ålderdomshemmet numera ligger. Fattigstugan finnes omnämnd första gången i ett sockenstämmoprotokoll av den 28 juni 1778, men hade då redan tjänat i några år. För de fattigas behov tjänade även tidvis en annan gammal stuga som låg vid Bibo tills den i början av 1900-talet revs. Möjligen var det denna sistnämnda stuga som, när en änka med tre barn 1854 flyttat in i

fattigstugan och denna därför blivit för trång, erbjöds socknen av inspektoren på Blekhem, om socknen ville flytta den från Ydre (vid Ydre backe på vägen till Kårby), där den då var belägen.

Då det finnes antecknat, att fattigstugan, vilken innehöll ett rum och ett kök, stundom beboddes av upp till fjorton personer, åldringar och barn, män och kvinnor, sjuka och friska, kloka och vansinniga om varandra, vilka alla dessutom hade mathållning var och en för sig, kan man mycket väl förstå de ofta förekommande klagomålen över olidliga förhållanden i fattigstugan. Det hände ibland, att något fattighjon, kanske sinnessjukt, genom sitt uppförande gjorde livet så svårt för de andra, att dessa t. o. m. hotade att lämna fattigstugan. Vid sådana tillfällen måste prästen eller annan person ingripa och försöka lugna sinnena, men snart var det lika illa igen. Detta är en mörk bild, mot vilken en nyare tids förhållanden te sig glädjande ljusa.

Under senare delen av 1700-talet blev det vanligt att fattigvårdsfrågorna behandlades på sockenstämmorna, och i början av 1800-talet stadgade detta sig så att dessa ärenden alltid behandlades på Andersmässe sockenstämma i december.

År 1787 beslöt stämman, att de som intogos i fattigstugan därvid skulle lämna klockaren en förteckning på sin egendom, som socknen senare försålde för sin räkning.

Fattigvårdsfrågan i Törnsfall behandlades vid visitationsstämma som biskop Jacob Axel Lindblom höll år 1805. Han konstaterade då, att fattigvården ”alltid varit ett ömt föremål för presterskapets och församlingens uppmärksamhet och behjärtande. Frivilliga sammanskott av matvaror och säd samt penningar utom Fattig-Cassans utdelades vid jultiden, men vid midsommartiden endast penningar.” Härav framgår sålunda, att en fattigkassa redan då fanns i socknen. Biskopen uttalade emellertid nu en önskan, att ”fattigvården i Törnsfall måtte sättas på en mera säker fot, därigenom att en viss och bestämd avgift i säd och matvaror av varje helt hemman årligen kunde påräknas”.

En klassificering av de fattiga gjordes första gången på en sockenstämma den 23 febr. 1806, nämligen: ”gamla, orkeslösa och sjukliga, som beviljades och fingo mera underhåll, friska

och någorlunda arbetsföra, som, försedda med en bricka (dylika s. k. tiggarpass voro i gamla tider vanliga) till instundande Walborgsmässe sockenstämma fingo tillstånd att gå omkring i socknen och med arbete, afpassat efter deras förmåga, uppehålla sig några dagar på hvart ställe och således till någon del förtjäna sitt uppehälle; minderåriga, värnlösa barn, hvilka utsattes, mot visst beting af omvårdnad och arvode till vissa i församlingen". Så småningom ändrades denna klassindelning, så att på 1820-talet "första klassen" omfattade dem som hade rum i fattigstugan och helt underhåll, "andra klassen" dem som icke vistades i fattigstugan, men dock fingo ett mera bestämt underhåll, och "Utom någon klass", vilka fingo tillfällig hjälp. Sedan denna fasta ordning införts valdes också av sockenstämman årligen en fattigföreståndare, som hade till uppgift att mottaga och förvalta de nu efter bestämda grunder inflytande medlen i kontanter och in natura samt fördela dessa med redovisning inför sockenstämman. Ett fattigmagasin upplades även till förvaring av det in natura till de fattigas underhåll influtna.

Det var, som förut antytts, genom en förordning av den 25 maj 1847 och en annan av den 13 juli 1853 som fattigvården i riket reglerades. Nu bestämdes alltså, att rätt till fattigvård tillkomme den, som i följd av ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, vanförhet eller lyte är oförmögen att genom arbete förvärva, vad till livets uppehållande oundgängligen erfordras, och som saknar egna medel samt underhåll och vård av annan. Därjämte stadgades särskilt beträffande barn i skolåldern, frigivna fångar och medellösa sjuka, som vårdades på lasarett. Nu organiserades alltså fattigvården även i Törnsfall enligt dessa principer. En fattigvårdsstyrelse tillsattes, men bestod av sockennämnden, sedan av kommunalnämnden ända till 1918, varefter särskild fattigvårdsstyrelse fungerat. Något senare tillsattes även särskild barnavårdsnämnd. Någon ordnad bokföring för fattigvården började ej förrän 1852, utan förut hade blott anteckningar gjorts på lösa papper. År 1853 antogs även reglemente för fattigvårdens besörjande inom socknen, vilken 1872 uppdelades i distrikt, inom vilka tillsyningsmän tillsattes.

Det kan nämnas, att år 1863, då kommunalnämnden efter den nya kommunalförfattningens ikraftträdande tog hand om fattigvården, utgjordes fullt fattigunderstöd av husrum eller understöd till dylikt samt 7 kubikfot ved, 8 kubikfot råg, 2,4 kubikfot ärter, 2,4 kubikfot korn, 36 skålpund sill och 6 riksdaler för år i mjölk-, salt- och skopenningar. Detta understöd, som tydligen särskilt vad de kontanta pengarna beträffar var mycket knappt även efter dåtida förhållanden, var säkerligen dock betydligt bättre än vad som bjudits några årtionden tidigare.

Bibostugan började framemot mitten av 1800-talet anses vara för liten och dålig att tjäna som fattigstuga, varför fattigvårdsstyrelsen år 1847 framställde ett förslag, att ”varje hemman vill herbergera sina fattiga, hvarigenom byggnad av nytt Fattighus kunde undvikas”. På detta sätt kunde dock denna angelägenhet icke slutgiltigt ordnas, utan på 1860-talet uppkom åter frågan om byggande av nytt fattighus. Då förelåg emellertid redan förslag om att bygga nytt skolhus vid kyrkan, vilket skulle inrymma även sockenstuga och skollärarebostad, varför man beslöt avvakta för att, sedan det nya skolhuset blivit färdigt, taga den gamla byggnad, som inrymde skola och sockenstuga, i anspråk för fattigvårdens behov. Och när det nya skolhuset vid kyrkan 1870 kunde tagas i bruk, blev det gamla skolhuset efter reparation taget till fattigstuga. Detta hus, som ännu finnes kvar, hade uppförts 1790 och senare om- och tillbyggts.

Denna fattigstuga tjänade sedan ända till hösten 1932. Till en början motsvarade den förvisso ganska väl den tidens anspråkslösa krav och var naturligtvis betydligt bättre än den förutvarande fattigstugan, men efter en senare tids fordringar voro hygien och trevnad långt ifrån tillfredsställande. Icke förrän 1906 infördes gemensam mathållning, varför dittills varje hjon såvitt möjligt sörjde för sig själv, vilket naturligtvis bidrog till trängsel och otrevnad. En del av hjonen voro dock nöjda med det gamla systemet, och ett par av dem vägrade till och med att godtaga den nya ordningen, ehuru de måste böja sig. Under den gemensamma mathållningens första tid skulle föreståndarinnan — examinerad sådan anställdes först 1921 — hålla maten

för en kostnad av 30 öre pr dag och person, men beloppet ökades redan första året till 35 öre och år 1909 till 40 öre för att under första världskrigets kristid, år 1917, höjas till 80 öre, senare ännu mer.

Fattigstugan var gång efter annan föremål för reparation och förbättringar, men den motsvarade likväl icke de växande anspråk som den nya tidens åsikter och den nya fattigvårdslagstiftningen av den 14 juni 1918 ställde på ett ålderdomshem — den nya benämning som infördes i stället för fattigstuga. Anmärkningar gjordes av fattigvårdsinspektören, och vid en rundresa i bygden gjorde även landshövding John Falk vid ett besök i Törnsfall anmärkningar mot fattigstugan. Nu upptogs på allvar frågan om antingen om- och tillbyggnad eller uppförande av ett nytt ålderdomshem. En tillsatt kommitté framlade 1930 förslag om uppförande av ett sådant hem på den s. k. Bibotomten, d. v. s. den gamla fattigstugans plats, med utrymme för femton pensionärer, beslut fattades av kommunalstämman samma år, och det nya hemmet stod färdigt att tagas i bruk hösten 1932. Den vackra byggnaden, omgiven av lummiga träd, blickar från den första eländiga fattigstugans plats mot den gamla kyrkan, och den utgör ett vackert bevis på en ny tids uppfattning av samhällets plikt att hjälpa dem, som ej kunna hjälpa sig själva.

Sockenmagasinet

Ehuru icke direkt sammanhörande med hittills omnämnda slag av samhällelig hjälpverksamhet, med vilka den dock är besläktad genom sitt syfte att vara till hjälp i nödens stund, må sockenmagasinsinrättningen omnämnas.

Denna institution utvecklade sig överallt i landet från 1700-talets ingång. Sådana sockenmagasin hade till uppgift att förvara den kvantitet spannmål, som ansågs nödvändig att hålla i förråd för socknens invånares behov i händelse av felslagen skörd med höga spannmålspriser, krig eller andra ogynnsamma förhållden.

Frågan om inrättande av ett sockenmagasin i Törnsfall upptogs på en sockenstämma i Törnsfall först 1803, bordlades då och

återupptogs sedan först 1813, då beslut om ett sockenmagasins inrättande också fattades. Magasinet uppfördes 1815 vid ringmuren på kyrkovallen, där man ännu tätt intill lilla kyrkogårdsporten kan se lämningar efter grunden. Emellertid blev det ingen fart på insättningen i magasinet — bönderna klagade nämligen varje år på att klena skördar förtogo dem möjligheten att göra insatser — och det hela rann ut i sanden. Först på en stämma 1832 beslöts på nytt, att ett sockenmagasin skulle inrättas genom att varje hemman årligen under tre år skulle insätta en tunna råg. Magasinshuset måste dock dessförinnan repareras. Två föreståndare, Petter Sundberg i Vångsunda och Jonas Törnlöf i Duvekulla, utsågos, medan klockaren Fredrik Dahlgren utsågs till räkenskapsförare. Reglemente för magasinet antogs 1835, men detsamma förlorades, och efter tio år upprättades 1845 ett nytt, om vilket man dock ej kunde enas, och först 1852 blev ett tredje förslag till reglemente av sockenstämman antaget och därefter av konungens befallningshavande fastställt. Det tog alltså ett halvt århundrade att riktigt komma igång med sockenmagasinet.

Magasinsbyggnaden stod, som sagt, intill kyrkogårdsmuren, vilket icke var alldeles lämpligt, och på sockenstämma 1861 beslöts, att den skulle flyttas till en av pastorsbostället innehavare upplåten plats, där även kyrkostallar då uppfördes. Denna länga står alltjämt kvar. På samma tomt byggdes senare det nya skolhuset, som alltså kom att ligga i kyrkostallarnas omedelbara närhet, en icke särdeles lycklig kombination.

Någon större betydelse fick emellertid detta sockenmagasin aldrig. När kommunalnämnden 1863 konstaterade, att magasinet var så dåligt att det åter måste repareras för att spannmålen — då innelåg ett parti av 60 tunnor — skulle kunna skötas, beslöts att sälja spannmålen på auktion, vilket också skedde. Därefter reparerades magasinet. Men på kommunalstämma den 14 nov. 1864 uttalades, enligt protokollet, ”att magasinet, såsom numera ej motsvarande det vid stiftelsen avsedda ändamål, kunde utan något men för församlingen upplösas”. Det beslöts också, att upplösning av magasinet skulle ske ”samt att de för säden

erhållna penningarna borde t. v. av Sockennämnden särskilt förvaltas och redovisas intill dess förs. komme i tillfälle att om dess användande för allmänt nyttiga ändamål bestämma". Ehuru något formellt beslut därom icke protokollförts, lära enligt uppgift dessa medel ha tagits i anspråk vid det nya skolhusets vid kyrkan uppförande.

Sjukvård och hygien

För sjukvård ha inga åtgärder varit vidtagna inom socknen förrän i ganska sen tid, och då även sjukvården i övrigt under äldre tider var mycket försummad och, i den mån sådan förekom, huvudsakligen var organiserad i städerna, fingo sjukdomarna länge härja nästan fritt här som annorstädes på landsbygden.

Stundom torde dessa härjningar ha varit svårartade. Digerdöden eller Svarta döden, den pestsjukdom som omkring 1350 härjade i landet och vid samma tid bortsopade miljoner människor i Europa och Asien, gick hårt fram över Tjustbygden och berörde även Törnsfall. Bland dem som här dogo i sjukdomen var, enligt tidigare meddelad uppgift, presbytern Ivar. Däremot synes koleran aldrig ha vunnit insteg i Törnsfall, men vid upprepade tillfällen ha åtgärder till skydd mot denna sjukdom måst vidtagas. I början av 1830-talet, då denna sjukdom härjade svårt i landet, indelades sålunda socknen i distrikt med en föreståndare i varje, plats för särskild kolerakyrkogård utsågs, en kassa upprättades genom tillskott av 2 skilling banco från varje person och ställdes till en särskild sundhetsnämnds förfogande, likkistor förfärdigades och lades i förråd, bommar uppsattes vid sockengränserna och vakter utsattes vid dessa för att hindra kommunikation med smittade orter. Även vid flera andra tillfällen organiserades dylikt koleraskydd, såsom 1892—93, då sjukstuga ordnades i sockenstugan och ett par änkor tillsattes som sjuksköterskor, samt senast 1908. Lyckligt nog har farsoten emellertid vid alla dessa tillfällen dragit förbi socknen.

Smittkopporna härjade emellertid stundom här som annorstädes, länge utan att något effektivt skydd bjöds emot den hemska sjukdomen. Den Jennerska vaccinationen infördes emellertid

1801 i Sverige och utövades dels av läkaren, dels av i socknarna tillsatta vaccinatörer, vanligen klockaren. I Törnsfall antogs sålunda klockaren C. P. Blom 1813 som socknens första vaccinatör, och sedan dess har vaccination beständigt förekommit. En allvarlig koppepidemi, som härjade i orten 1874, föranledde kommunalstämman att giva kantor C. J. Johansson i uppdrag att vaccinera alla socknens invånare.

Så småningom började det allmänna att på ett effektivt sätt organisera sjukvården, och ett första tecken härpå möter man i Törnsfalls sockenstämmoprotokoll av den 4 dec. 1785, då det på framställning därom beslöts, att socknemännen skulle lämna frivilliga gåvor till ett under upprättande varande länslasarett, en fråga som sedan upprepade gånger förekom. Sedermera har ju landstinget, här som annorstädes, ordnat och övertagit ansvaret för sjukvården. Från mitten av 1700-talet har landets provinsialläkareorganisation varit under utveckling och sedan denna fullt genomförts i dessa bygder har Törnsfall tillhört provinsialläkaredistrikt med läkare stationerad först i Överum, sedan i Gamleby. Socknen har ju dessutom haft ganska nära till läkare i Västervik. Inom socknen har aldrig någon läkare varit bosatt.

Till hjälp vid barnaföderskors förlossning stodo tidigare s. k. jordegummor till tjänst, äldre kvinnor utan särskild utbildning men som genom erfarenhet vunnit en viss kunnighet på området. De ägde naturligtvis föga begrepp om sanitärt skydd för moder och barn. Sedan ett barnmorskereglemente för riket utfärdats 1856, anställdes även i Törnsfall utbildad barnmorska. Frågan om antagande av en sådan var förresten uppe redan 1849 med anledning av en skrivelse i ämnet från länsstyrelsen, men stämman beslöt då svara, att "då församlingen var annex till Västervik, där det finnes 3 examinerade barnmorskor, och avståndet dit är högst 1½ mil, det vore bäst att som hittills begagna sig av dessa". Den första barnmorskan, fru Anna Charlotta Magnusson, anställdes först 1879 och undergick därefter utbildning för att 1881 tillträda tjänsten. Sedan dess har barnmorska varit stationerad i Almvik.

En viss hemläkekonst utövades naturligtvis sedan urminnes tider särskilt av gamla gubbar och gummor, som ansågos vara mera kloka på området och som kanske på grund av sin erfarenhet också voro det. Naturligtvis kunde sådana i vissa fall på grund av medfödda anlag och erfarenhet lämna effektiv hjälp, men andra kurer voro säkerligen dömda att misslyckas. Hemkurer och ”kuseri” av olika slag förekommo långt fram i tiden. Att t. ex. sätta blodiglar på folk för att draga ut dåligt blod var en konst som idkades av olika personer in på 1900-talet. I stället för blodiglar kunde emellertid koppning genom instrument företagas, och år 1849 beslöt sockenstämman inköpa ett koppningsinstrument. Detta förvarades först hos pastor, men år 1852 uppdrog stämman åt dåvarande skollärarens fru att hos kunnig person i Västervik ”inhämta nödig undervisning” i instrumentets begagnande, varjämte hon anmodades att i förekommande fall stå till tjänst med koppning. Hon skulle därvid i ersättning för koppning av ”fattigt och medellöst folk” erhålla i varje fall 32 skilling banco ur fattigkassan. Detta koppningsinstrument överlämnades sedan, när barnmorska blev tillsatt, till denna.

BLEKHEM, SOCKNENS FÖRNÄMSTA GÅRD

I en sockens historia såväl som i dess kulturella och sociala nutidsliv finnas i regel två fasta punkter: kyrkan och herrgården. För Törnsfalls vidkommande har Blekhem varit dess förnämsta gård under hela den historiska tiden, och denna gård behåller sin ställning.

Blekhem ligger mycket vackert vid den lilla sjön Bleken, vilken genomflytes av vattnet från ett flertal sjöar och gölar innan detta genom den lilla Almviksån når Gamlebyviken. Naturen bjuder vidare höga berg, däribland Borgberget med lämningar av en fornborg på toppen, kullar med gravar från brons- och järnåldrarna, hagar med många slag av träd och buskar, barrskogar och odlade fält, allt i en behaglig och tjusande omväxling.

De fornfynd som gjorts i trakten vittna om att människor strövat här redan under stenåldern och att det här varit kulturbygd sedan långt tillbaka i förhistorisk tid. Blekhems säteri (säteri betyder av gammalt lantegendom, som befriats från allmänna på jorden vilande utskylder) är dock ej känt tidigare än slutet av 1300-talet.

Stormannen Bo Jonsson Grip, som redan i slutet av 1360-talet fått fast fot i Tjust genom arv efter sin moder, övertog år 1375 Kalmar slott och län som pant. Det finnes nämnt, att han skapade ett stort godscentrum i Tjust, och bland hans gårdar nämnes även Almvik, medan Blekhem däremot ej nämnes i detta sammanhang. Däremot är det känt, att Blekhem i slutet av 1300-talet ägdes av Björn Soop, vilken 1385 nämnes som underhäradshövding i Tjust. Han hade en dotter Märta, vilken 1450 gifte sig med Peder Svensson Soop till Malmö i Kvillinge socken i Östergötland, varigenom Blekhem kom i dennes ägo. Dessa makar hade en dotter Brita, vilken först var gift med Nils Ingelson, som tyd-

ligen därmed blev ägare till Blekhem — han skrev sig nämligen som dess ägare i ett köpebrev av 1489. Andra gången gifte sig Brita med Knut Ulfson Soop, som även synes ha varit från ovannämnda Malmö, och han skrev sig 1490 herre till Blekhem. Efter dem ägdes denna gård av deras son Erik Knutson Soop till Malmö. Han var gift med Märta eller Maria Skytte (av gamla Skyttesläkten) och lär ha levat till 1550.

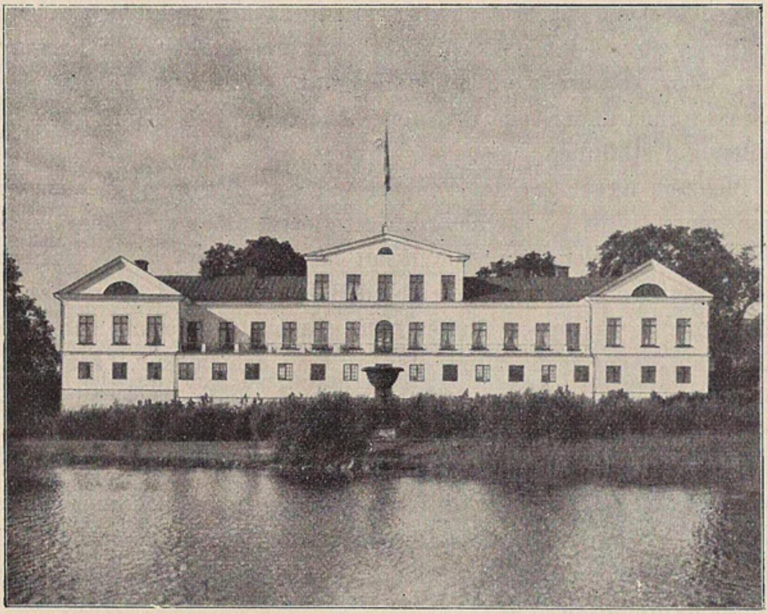

En monumental herrgårdsfasad i Tjustempire, den store byggherren Johan Nordenfalks Blekhem, uppfört 1838—44.

Erik Soops äldre dotter Katarina synes redan före faderns död, möjligen som morsarv, ha fått Blekhem. Hon hade emellertid tydligen gripits av stark religiositet, vilket föranledde att hon 1525 lät viga sig till nunna i Vadstena kloster. Redan tidigare 1523, hade hon i ett gåvobrev, undertecknat av biskop Brask och Ture Jönsson Tre Rosor, givit Blekhem, Skaftekulla, Fisksäter, Duvekulla m. m. till nämnda kloster, dock med rätt för hennes släkt att inom tre år tillösa sig egendomen mot en summa av 220 mark. Hon dog 1535.

Antingen släkten Soop begagnat sig av nämnda lösenrätt eller om gåvan vid den sedan inträffade reformationen återgått från klostret, så hade Blekhem i varje fall återkommit till nämnda släkt, ty när Lars Andersson från Nyköping 1543 gift sig med Katarina Soops syster Brita, skrev han sig ägare till Blekhem. Denne Lars Andersson dog 1552, men dessförinnan hade han till konung Gustaf I upplåtit Blekhem och nio andra gårdar i trakten, vilka sedan nämndes bland konungens egendom. Någon verklig försäljning till konungen — vilken ibland hade ganska egendomliga metoder för att utöka sin förmögenhet — hade tydligen ej skett, ty Lars Anderssons änka skrev sig 1552 som ägare till Blekhem, "då hon ärvt det efter sin fader". Enligt en uppgift av J. H. Siewers hade Blekhem kommit till Gustaf I genom dennes kyrkliga reduktion, varigenom jord, som av stormannafamiljer donerats till kyrkan eller klostren, "återbördades".

Huru som helst återkom dock gården till släkten. Lars Andersson och Brita Soop hade en dotter Elin, som 1552 gifte sig med Anders Pehrsson, på sin tid borgmästare i Nyköping, och en son, Anders Målare, vilken var arkitekt och som sådan nyttjades av Gustaf I och Johan III. Dessa syskon samt släktingar till dem, däribland Anders Pehrssons svåger Nils Bröms, som var slottsloven på Nyköpingshus och även amiral, sålde den 24 febr. 1562 Blekhems m. fl. gårdar till konung Erik XIV för 1,600 mark. När denne konung avsattes 1568, tog den nye konungen, hans broder Johan III, hand om Blekhem, och år 1571 gav han denna egendom till ovannämnde Anders Målare på livstid. När Anders Målare dog 1585, torde Blekhem ha återgått till konungen eller kronan.

Förutnämnde Nils Bröms i Nyköping och hans hustru Carin Ulfsparre av Hjortösläkten från Tjust hade en son, Hans Bröms till Ottinge i Lofta, vilken blev fogde på Borgholms slott och över Öland. Han inköpte 1590 Blekhem för konung Sigismunds av Polen räkning, alltså innan denne 1592 blev svensk konung. När Sigismund senare, 1599, avsattes från Sveriges tron av farbrodern, hertig Karl, och denne under namn av Karl IX besteg tronen, "anammade" den nye konungen även Blekhemsgodset.

De tidigare nämnda ägarna till Blekhem Lars Andersson och hans hustru Brita Soop hade, som redan nämnts, en dotter Elin, gift med Anders Pehrsson i Nyköping. Dessa makar hade i sin tur en dotter Anna, gift med Bengt Nilsson Skräddare, som var politieborgmästare i Nyköping. I denna stad eller på Nyköpingshus bodde då hertig Karl, sedermera Karl IX, och han var en ofta sedd gäst hos borgmästarefamiljen, vilket uppges ha berott icke minst på att han hyste ömma känslor för den vackra fru Anna. Denna födde fyra söner, Nils, Lars, Johan och Bengt, vilka efter fadern kallade sig först Skräddarus, sedan Schroderus. Det har emellertid med stor bestämdhet påståtts, att Lars och Johan i verkligheten voro söner till hertig Karl, vilken särskilt Johan lär ha mycket liknat. Denne Johan, född 1577, blev också särdeles gynnad av hertigen och sedermera konungen Karl. Han fick studera och blev riksråd samt lärare åt Gustaf II Adolf m. m., vartill kom att han adlades med namnet Skytte. Vid adlandet 1603 hade han av konungen lovats rätt att få inlösa mödernesläktens gods, och Gustaf II Adolf gav den 2 juni 1612 sin lärare (och kanske halvbroder) brev och tillåtelse att för 1,600 mark lösa till sig Blekhem m. fl. gårdar i Tjust, vilket också skedde. Johan Skytte, som var gift med Maria Nääf, dog 1645.

Dessa makars dotter Anna, född 1610, ärvde Blekhem. Hon var gift med amiralen och landshövdingen friherre Göran Gyllenstjerna. Han dog 1646, men änkan behöll Blekhem till sin död 1680, då egendomen ärvdes av dottern Maria, som på 1670-talet hade gift sig med landshövdingen i Kalmar friherre Mauritz Nilsson Posse. Vid dennes död 1720 ärvdes Blekhem av makarnas dotter Anna Kristina, gift 1691 med generalmajoren greve Carl Julius Lewenhaupt. Denne avled 1719 i Stade, Preussen, där han var ståthållare, och makan hade avlidit något tidigare.

De efterlämnade två döttrar, Magdalena Sibilla Sophia och Caroline. Den förstnämnda blev först gift med generallöjtnanten i fransk tjänst baron Ludvig Sinclaire till Ober und Niederbrunn i Elsass och sedan med greve Aug. Leiningen (de Linonges). Den andra dottern, Caroline, blev 1743, då hon vistades hos systern i Elsass, gift med en svenskfödd fransk officer, fältmarskalken

baron Jacob Ludvig Hamilton, född 1698. Dessa sistnämnda makar ägde Blekhem tills baron Hamilton avled 1767. Änkan var sedan bosatt i Strassburg, där hon avled. De hade inga barn, och Blekhem övergick till släktingar. En broder till nyssnämnde Hamilton, riksrådet baron Carl Otto Hamilton, född 1699 och gift 1730 med Sally Jennings, bodde på Blekhem 1755—60. En annan broder, fältmarskalken baron Gustaf David Hamilton, född 1699, gift 1740 med Jacobina Henrietta Hildebrand och död 1788, synes sedan ha övertagit Blekhemsgodset (att kornetten Gustaf Math. Ulf på Vinö, död 1764, under denna tid skall ha skrivit sig som ägare till Blekhem är ett oklart förhållande), ty han sålde det 1773, då arvsföljden sålunda bröts och godset kom till en ny släkt.

Den som då köpte Blekhem var den framstående och rike handelsmannen och direktören i Ostindiska kompaniet Christian Dichman i Västervik, sonsons son till Didrich Dichman, som 1577 inflyttat från Hamburg till Västervik. Denne Christian Dichman, som var född 1711, hade 1737 gift sig med en syssling, Margaretha Johansdotter Dichman från Västervik. Maken dog 1787, makan redan 1762. De hade tre barn, två söner och en dotter, Maria, som var född 1740 och 1760 gift med häradshövdingen över Vikbolands domsaga Olof Risell. Till dessa makar skänkte Dichman (dennes son Johan hade dött 35-årig och den andre sonen Herman var sinnessjuk) Blekhem 1778, och de bosatte sig nu där. Häradshövding Risell hade nämligen 1774 tagit avsked och då erhållit lagmans heder och värdighet. Då han tillträdde Blekhem och därmed blev en av landets rikaste godsägare, blev han också adlad med namnet Risellschöld.

Enligt ett dåtida dokument bestod den fasta egendom dessa makar besutto i Törnsfall och Hallingeberg av följande: Blekhems säteri med gårdarna Gyllebo, Bondetorp, Brofall, Jansbo, Hult, Syltorp med många torp, Almviks lastageplats och frälsekvarn med 5 par kvarnstenar, 1 såg, 1 spiksmedja med 1 räckhammare och 2 spikhamrar; frälsehemmanen Duvekulla, Kråkebo, Arnäs, Hamprödsle, Tegeltorp, kronoskatterusthållet nr 8, Kålåker, Måsebo, frälseskattehemmanet Almvik 2, halva räntan därav, Fisk-

säter med torparekvarnarna Djupedal och Nytorp, Bashult, Boda med torp, Elmarsrum, Skaftekulla, Hallingeberg och Nagelstad — alltsammans värderat till 17,666: 32 riksdaler.

Lagman Risellschöld dog den 1 juni 1795, hans maka först den 12 april 1814. Makarna hade haft sex barn, av vilka två döttrar och en son dogo som barn. De tre som uppnådde vuxen ålder voro Christian Christoffer, född 1768 och död 1826, Olof Johan, född 1771 och död 1836, samt Anna Christina, född 1775 och gift med bergsrådet Erik Magnus Sjögreen. Den äldste sonen övertog Blekhem efter modern.

Denne Christian Risellschöld hade först ägnat sig åt ämbetsmannabanan och var kanslist i Svea hovrätt, då han 1797 tog avsked och fick protokollsekreterares, sedan lagmans namn, heder och värdighet. Han gifte sig 1802 med Anna Elisabeth von Hofsten, men skildes från henne redan 1805 och gifte sig 1809 med Wendla Hammarskjöld från Tuna, född 1770. Makarna hade — ehuru ägande gårdar och hus på flera håll — sitt egentliga hem på Blekhem, som vid denna tid värderades till 125,617 riksdaler banco. På Blekhem hade de också en stor förmögenhet i mynt, guld, silver, tenn, linne m. m., och slutsumman av Risellschölds egendom var, enligt bouppteckningen efter honom, 326,318 riksdaler banco, vilket var en mycket stor förmögenhet på denna tid. Trots sin rikedom var han mycket sparsam, vilket stundom tog sig originella uttryck. Han dog hastigt och oväntat den 17 okt. 1826 på Getterums gästgivaregård, där han tagit in under resan till ett bröllop på Kulltorp. Makan dog i Linköping i februari 1851.

Då inga barn funnos i detta äktenskap, överenskoms vid arvsuppgörelsen efter lagman Risellschöld, att dennes broder, expeditionssekreteraren Olof Johan Risellschöld, skulle utlösa svägerskan Wendla Risellschöld och systern bergsrådinnan Anna Christina Sjögreen med 66,666 riksdaler 32 skillingar vardera. Fru Wendla köpte sedan Bjursund, men hade även våning i Linköping, där hon som sagt avled.

Olof Johan Risellschöld, vilken sålunda blev ägare till Blekhem 1827, bodde dock aldrig där, utan på Gränsö i Lofta till 1831 och

sedan på Ed till sin död. Han hade 1802 gift sig med sin kusin Kristina Sophia Risell, dotter av presidenten Jöns Risell och Elisabeth Beata Törning, och i detta äktenskap föddes 1809 dottern Maria. Expeditionssekreterare Risellschöld avled 1836, och hans förmögenhet uppskattades i bouppteckningen till 579,287 riksdaler 30 skilling och 10 runstycken banco, som då delades mellan änkan, död 1855, och dottern.

Maria Risellschöld hade 1828 gift sig med dåvarande statssekreteraren, sedermera statsrådet Johan Nordenfalk, och därmed kom Blekhem till den släkt som ännu innehar egendomen. Från 1831 besatt nämligen detta unga par Blekhem, därvid betalande ett formellt arrende på 25 skilling, och efter expeditionssekreterare Risellschölds död blevo makarna ägare till godset.

Johan Nordenfalk, född den 9 sept. 1796, död den 9 mars 1846, var en mycket framstående man. Såsom ägare till Blekhem nedlade han åtskilligt arbete på dess förbättring — han byggde bl. a. dess nuvarande huvudbyggnad — och tog f. ö. många initiativ till hela bygdens gagn. När han ganska ung avled, efterlämnade han utom makan sex minderåriga barn. Egendomarnas förvaltning och affärernas ordnande uppdrogos då åt särskilt utsedda personer. Änkans moder köpte Blekhem och behöll det till sin död, då det åter tillföll Maria Nordenfalk. Under tiden bodde dock den sistnämnda på Blekhem sommartid, ehuru hon om vintrarna följde barnen till Uppsala, där de studerade. Senare flyttade hon på allvar till Blekhem. Hon sålde dock 1875 egendomen till sina fyra söner, Johan, Carl, Erland och Otto, vilken sistnämnde några år förvaltade densamma. Maria Nordenfalk avled 1886.

Den andre sonen i ordningen, Carl Nordenfalk, vilken var född 1833, slutade sin ämbetsmannabana som landshövding i Hallands län. Han hade 1880 ingått äktenskap med grevinnan Sophie Piper från Lövstad i Östergötland, och vid moderns död 1886 inlöste han Blekhemsgodset från bröderna. Åt dettas skötsel ägnade han sedan så mycket tid han fick över för andra plikter. Han avled den 12 juni 1909 på Blekhem, vilken egendom sedan äges av hans brorson, friherre Johan Nordenfalk på Lövsta i Södermanland

(född 23 aug. 1866), gift med Hedvig Reuterskiöld (född den 26 okt. 1869). Egendomen besatts dock och förvaltades efter landshövding Nordenfalks död av dennes änka, grevinnan Sophie Nordenfalk, född den 6 sept. 1856, till hennes död, som inträffade den 26 maj 1940.

Blekhems egendom, vars kända ägare här uppräknats, består nu av följande gårdar: Blekhem, två gårdar i Almvik, Boefall, Bondetorp, Duvekulla, Gullebo (Gyllebo), Hult, Johansbo (Jansbo), Kålåker, Måsebo, Syltorp och Tegeltorp i Törnsfalls socken samt Andledebo, Boda, Bashult och Fisksäter i Hallingebergs socken. Detta utgör i allt 11 mantal och i areal 3,890 hektar, därav 662 hektar åker.

Den äldsta kända huvudbyggnaden på Blekhem var en timrad sådan, belägen på samma plats som den nuvarande. Den revs emellertid då excellensen Johan Nordenfalk 1838—44 lät uppföra den nuvarande ståtliga huvudbyggnaden av sten. Denna underkastades 1892 av landshövding Carl Nordenfalk med maka en omfattande ombyggnad och reparation enligt en plan av professor J. G. Classon. Under en av fyra kolonner buren altan möta mot gårdssidan snidade ekportar, och innanför dessa är en stor hall, som sträcker sig genom huset till en lång altan mot sjösidan. Huvudbyggnaden flankeras av flyglar. Ett flertal stora, gediget och smakfullt inredda rum finnas i byggnaden.

Även övriga byggnader på Blekhem äro liksom de på utgårdarna gedigna och väl underhållna.

Nordenfalks på Blekhem

För Törnsfall har Blekhem naturligtvis haft mycket stor betydelse, icke blott ekonomiskt och socialt såsom socknens största gård utan även som säte för högt bildade, allmänt intresserade personer, vilka utövat ett dominerande inflytande och därmed skänkt kulturella värden åt sin omgivning. I de gamla stämmoprotokollen möter man gång efter annan namn på dessa personer, vilkas inflytande man åtminstone anar, men under 1800-talet framträda Blekhems ägare allt tydligare som dominerande personligheter i socknens liv. Det är ätten Nordenfalk som knytes

samman med socknen och dess utveckling, och utöver det redan anförda må här några kompletterande erinringar om denna ätts med Törnsfall förbundna medlemmar göras.

Ätten Nordenfalk härstammar från "tornbyggaren" Gudmund, som på 1500-talet skall ha invandrat från Flandern till Sverige. Dennes sonsons sonsons son var revisionssekreteraren och t. f. landshövdingen Johan Noréen, som 1769 adlades med namnet Nordenfalk. En gren av ätten erhöll, såsom av det följande framgår, friherrlig värdighet.

Johan Nordenfalk, som enligt det föregående besatt Blekhem 1831—1846, föddes på Gålsjö bruk i Ångermanland den 9 sept. 1769 som son till bruksägaren Carl Fredrik Nordenfalk och Hedvig Sofia Hjärne. Han blev student i Uppsala 1815, avlade redan 1816 juridiska och kamerala examina därstädes samt började därefter att tjänstgöra i åtskilliga verk i huvudstaden. Sedan han 1821 erhållit häradshövdings namn, heder och värdighet, utnämndes han 1823 till assessor i Svea hovrätt samt blev redan samma år förordnad att förestå ett revisorssekreterareämbete, varefter han blev protokollsekreterare i k. m:ts kansli 1825 och förste expeditionssekreterare 1826. Ett par år senare, 1828, blev han t. f. statssekreterare för krigsärendena, och i denna egenskap gjorde han en uppmärksammad insats i riddarhuset vid 1828—30 års riksdagar, då han verkade för regeringens framställningar gentemot oppositionsmännen Gustaf Hierta, C. H. Anckarsvärd m. fl.

På grund av meningsskiljaktigheter med konung Carl XIV Johan lämnade han 1831 denna tjänst och drog sig tillbaka till Blekhem, vilken egendom jämte annan förmögenhet han erhållit genom sitt giftermål med Maria Risellschöld 1828. Med iver och intresse ägnade han sig åt jordbruket och närliggande intressen. I Törnsfalls sockenstämmoprotokoll ser man ofta hans namn nämnt, när det gäller sådant som folkundervisningen, sockenmagasinet, fattigvården och andra gagnande företag. Källsåker, som då hörde till Blekhemsgodset, bebyggdes av honom med avsikt att landets första lantbruksskola skulle förläggas dit, ehuru planen aldrig hann förverkligas. Det obekväma förhållandet att

Kalmar län hade det för norra länsdelen avlägsna Kalmar till residensstad väckte hos honom tanken på en delning av länet, för vilken han arbetade. Sålunda bildade han bl. a. ett bolag, som uppförde det hus i Västervik, vilket sedermera blev Stadshotell, med avsikt att det skulle användas som länsresidens. Även denna plan gick dock om intet. Hade den förverkligats, är det troligt att han blivit den förste landshövdingen i Västervik. Vidare arbetade han under denna tid för åstadkommande av en allmän hypoteksförening för svenska jordbrukare. Därom motionerade han vid 1840—41 års riksdag, och efter riksdagens slut tillsattes på enskild väg en kommitté med Nordenfalk som ledamot för utredning av frågan. Sina åsikter i denna framlade han i en broschyr "Om en allmän hypoteksinrättning för svenska jordbrukare jämte förslag till reglemente". Vid samma riksdag talade Nordenfalk också, en föregångsman på detta område, för ny ordning i riksdagsrepresentationen. Till följd av sina förtjänstfulla insatser på skilda områden tilldelades han redan 1838 friherrlig värdighet.

Nordenfalks inträde i regeringen ifrågasattes flera gånger, men det blev ingenting av förrän i maj 1844. Då hade Oscar I tillträtt regeringen och mera liberala strömningar hade framträtt i politiken. Nordenfalk framträdde den 28 aug. 1844 i riddarhuset som representant för regeringen och talade för en representationsreform, och innan årets slut blev han kallad till justitieminister samt förordnad till ordförande i kommittén för representationsfrågans utredning. I denna framskjutna ställning och med händerna fulla av arbete stod han med många förhoppningar knutna vid sin person, då han angreps av en febersjukdom och den 9 mars avled i Stockholm. En bana hade brutits då den var som mest lysande.

Johan Nordenfalk efterlämnade fyra söner, Johan, Carl, Erland och Otto. Av dessa var Johan den mest bemärkte, såsom politiker, preses i konstakademien m. m. Hans förbindelser med Törnsfall voro dock ringa, varför vi icke kunna inräkna honom bland sådana framstående Törnsfallsbor, som fadern och brodern Carl, den andre i ordningen av bröderna.

Carl Nordenfalk kom att delvis bli verklig Törnsfallsbo, även om hans verksamhet till stor del var förlagd på annat håll. Han föddes på Eds bruk den 15 febr. 1833. År 1851 blev han student i Uppsala, där han 1856 avlade hovrättsexamen. Härefter började han en uppmärksammad ämbetsmannabana, blev assessor i Svea hovrätt, expeditionschef i sjöförsvarsdepartementet 1870 och landshövding i Hallands län 1882, en tjänst som han innehade till 1902 eller i 20 år. Han avgick då med pension. Icke minst som landshövding visade han framstående egenskaper, som gjorde honom högt uppskattad. Samtidigt var han under lång tid riksdagsman. Redan under de senaste ståndsriksdagarna spelade han en betydande roll inom riddarhuset såsom medlem av dess mera reformvänliga riktning. Sedermera tillhörde han åren 1898—1905 första kammaren.

Carl Nordenfalk hade, som nämnts, 1880 ingått äktenskap med grevinnan Sophie Piper från Lövstad i Östergötland, och vid hans moders död inlöste han Blekhem för sin del och bosatte sig där, ehuru makarna samtidigt hade hem i Halmstad. På Blekhem vistades de dock ofta, och åt egendomens skötsel och socknens angelägenheter ägnade de livligt intresse. Sedan landshövding Nordenfalk tagit avsked, blev vistelsen på Blekhem mera stadigvarande. Han avled den 12 juni 1909.

Landshövding Carl Nordenfalk och hans maka voro de sista representanterna för den gamla typiskt patriarkaliska herrgårdstiden. Carl Nordenfalk fick dock under sin krafts dagar icke så mycket tid till övers för Blekhem, då han ju hade andra krävande uppgifter. På den minnesvård, hans efterlämnade maka reste i parken vid Blekhem, läser man orden: ”Trogen, trägen, ädel i håg, tjänade han konung och land och bevarade fädernas gård.” I detta sista, bevarandet av fädernegården Blekhem, hade han emellertid ett synnerligen gott stöd i sin maka, grevinnan Sophie Nordenfalk, som redan från ungdomen med stort intresse ägnat sig åt lantbruket och vad därtill hörde. Efter makens död fortsatte hon under icke mindre än tre decennier på egen hand skötseln av det stora godset med hjälp av närmast en inspektor. Hon följde livet på gården i smått och stort samt visade

personligt intresse för både människor och djur. Samtidigt hann hon med att ägna sig åt socknens angelägenheter. Hon tillhörde kommunalnämnden, kyrko- och skolrådet, fattigvårdsstyrelsen m. m. och försökte alltid att noga tränga in i de olika frågorna samt att med energi hävda sin mening. Konservativ i mycket, var hon dock icke främmande för det nya som rörde sig i tiden, och hennes utpräglade personlighet vann aktning och vördnad i alla läger.

Även Otto Nordenfalk var en tid på 1800-talet nära förbunden med Blekhem och Törnsfall, i det att han då förvaltade egendomen och samtidigt flitigt deltog i det kommunala arbetet inom socknen.

ALMVIK, TÖRNSFALLS FÖRNÄMSTA HANDELS- OCH INDUSTRIPLATS

Staternas behov att hävda sig utåt och därvid bl. a. på ett fördelaktigt sätt deltaga i det internationella varuutbytet ledde tidigt till ett privilegierande av städerna på landsbygdens bekostnad. Ehuru det måste erkännas, att höga och berättigade intressen motiverade denna politik, som i sista hand blev till gagn för hela landet och alltså även för bönderna, kan man icke helt undgå känslan av att de maktägande stundom beträffande bonden leddes av den åsikten, att "han är gjord att offras opp". Så har också århundradena igenom Västerviks stad gynnats på den omgivande landsbygdens bekostnad, och Törnsfall, som låg närmast staden, träffades naturligtvis i första hand av sådana åtgärder. Törnsfalls läggande som annex till Västervik i kyrkligt hänseende var ju en sådan åtgärd, vilken syftade främst till stadens gagn, och i rent ekonomiskt hänseende har ju Törnsfall liksom den övriga landsbygden kring Västervik måst tjäna staden och dess borgares intressen.

Redan på Magnus Ladulås' tid började rikets styrelse att försöka koncentrera all handel till städerna genom förbud mot landsköp, d. v. s. handel med lantbruksprodukter o. d. på produktionsorten. Bönderna skulle tvingas att fara till staden med sina produkter och samtidigt där göra sina inköp. I stort sett lyckades också denna politik, och på grund av sitt läge kom Törnsfall tydligen att stå i nära förbindelse på handelns område redan med det gamla Västervik, sedan med den nya staden. Landsköpsförbudet kunde dock icke alltid med stränghet upprätthållas, och så fingo t. ex. Västerviks borgare på 1500-talet rätt att för sitt personliga bruk göra uppköp på landsbygden. Att de då sökte sig till det närmast liggande Törnsfall i första hand, är självklart. På 1500-talet började Västervik också att

införa regelbundna torgdagar samt s. k. frimarknader. I ett kungabrev av 1568 förbjöds landsbefolkningen kring Västervik att driva handel — endast stadsbor hade rätt till detta.

I ett kungabrev av 1582 erhöll Västervik ensamrätt till all handel inom Tjust och Tunalän. Detta handelsdistrikt nämndes dock ej i 1620 års privilegier för staden, men 1652 utverkade staden en kunglig resolution, som fastställde nämnda rätt. Dennas innebörd och omfattning synas dock ha varit litet oklara, varför det uppstod vissa tvistigheter. Den innebar sålunda tydligen icke, att bönderna i Tjust voro tvungna att fara till Västervik med sina produkter, ty i en landshövdingeinstruktion av 1620 framhålles, att ingen får förbjudas att "söka vad stad eller torgdag han vill". Men å andra sidan var böndernas frihet starkt begränsad, vilket framgår av en passus i 1620 års privilegier för Västervik, vari det säges, att "om bönderna tredskas och icke komma till staden med sina varor, skola vederböande tjänstemän genom tillbörliga och skäliga medel driva allmogen in i staden, synnerligen var vecka om lördagen".

Emellertid uppstod tydligen ganska tidigt ett ömsesidigt intresse för städernas borgare och landsbygdens bönder att kunna för varuutbytets skull mötas på andra platser än städerna, och oberoende av lagar och förordningar uppstodo förvisso sådana mötesplatser vid vägar och hamnar. Man vågar antaga, att Almvik i Törnsfall redan tidigt, låt vara i relativt liten skala, blev en sådan plats. Här gick en betydelsefull väg förbi med tillstötande bivägar, och här fanns också en god och skyddad hamn, väl lämpad för de små fartyg man gärna använde för varutransporterna på en tid, då större vägtransporter voro synnerligen svåra att utföra. Det är alltså mycket som talar för att Almvik redan tidigt började bli en handelsplats för bygden, en köping, såsom sådana handelsplatser i gammalsvenskt språkbruk kallades.

För att allmogen ej skulle bli besvärad med för långa resor och därigenom frestas till landsköp, förunnades enligt 1620 års privilegier Västervik fyra köpingar, nämligen Gamleby, Bjurvik (i Hjorted), Locknevi och Ed. Senare blevo även Valdemarsvik

(för en kort tid), Figeholm (i Misterhult) och Almvik sådana köpingar. Beträffande Almvik äro dock uppgifterna knapphändiga, och man vet varken när denna köpingskaraktär egentligen började eller vilken omfattning den fick. Denna knapphändighet torde bero dels på att denna köping låg så nära Västervik — och även den betydelsefullare köpingen Gamleby — att den icke kunde få så stor handelspolitisk betydelse för staden som de andra, dels på att den genom sin närbelägenhet till staden icke förmådde draga till sig någon större bygds handel. Det är emellertid i nämnda egenskap av köping (ej att jämföra med nutida samhällen med köpingsrättigheter) som den ännu i dag använda benämningen Almviks köping har sin grund.

Enligt Västerviks privilegier skulle i dessa köpingar endast de få hålla bod, vilka voro edsvurna och besuttna borgare i staden. Dessa borgare skulle hela året igenom få där saluföra köpmansvaror — salt var på denna tid vad bönderna kanske mest traktade efter — och inköpa böndernas produkter. ”Och på det allmogen må dit vänjas, så skall”, heter det, ”först allom öppet och fritt stå var dag om året att komma därin. Men om lördagarna skola alla bönderna vara förpliktade och av ståthållaren och fogden därtill hållna, att var och en kommer in till köpingen, och där han icke mycket haver att föra, må han föra litet, allenast att ingen, med mindre han laga förfall haver, bliver därifrån, som är boende på två mil därnär. Och må allmogen där icke allenast köpslaga med Västerviks borgare och de där i köpingen bo, utan ock sinsemellan.” I varje köping skulle finnas en byfogde.

Det framgår av skilda uppgifter, att i dessa köpingar uppfördes byggnader av skilda slag — så hade t. ex. Dichmanska köpmanshuset i Västervik i bl. a. Almvik nattstuvor, stall, bodar med varulager och båtar — och i en landshövdingeskrivelse av 1702 nämnes, att en del borgare hade sina drängar och betjänte hela året igenom dag ifrån dag liggande på köpingarna, där de upphandlade både sina egna husbönders och andra borgares gods. Under vissa tider torde dock handeln på köpingarna ha varit samlad till bestämda marknader. J. H. Sievers skriver, att från

köpingarna kunde ”warorna siöledes therifrån hemföras till staden, med the handlandes, til thenna transporten byggde, skärjagter och båtar”. Samme författare säger vidare: ”Wid the fleste af thessa kiöpingar hålla the handlande ständigt förråd af sådana varor, som Landtmannen behöfwer, neml. Salt, Sill, Hampa, Lin, Tobak, Kalk och torra Fiskwaror, äfwen i the tider, tå misswäxt på Spannmålen infaller, Råg, Korn och Ärter .... Thessutom, när Allmogen skall betala sina Skatter och utskylder till Cronan, samt wid andra trängande tilfällen, giöra them af the handlande förskotter uti contiut, som uptages på Räkning, och betales igen med waror.” Alltså bedrevs också i köpingarna ett slags bankrörelse. Samme författare uppger vidare beträffande Almvik, att på 1700-talet där voro ”allenast några bodar uppslagna för Borgerskapets hantering, dock slätt inga tillägo därtill, ej heller betalas någon avgift till staden”.

Hur stor betydelse som köping Almvik haft kan, såsom förut framhållits, icke närmare fastställas. I jämförelse med vissa andra av Västerviks köpingar torde Almviks handel ha varit relativt ringa. Men säkert är i varje fall, att Almvik mycket länge eller från åtminstone 1600-talet varit vad det ännu i våra dagar är, en plats dit produkter från Törnsfall och grannsocknarna föras för att fraktas vidare och där även andra varor kunna hämtas.

Att uppfattningen av Almvik som köping mer än till själva namnet på sin tid var grundfäst framgår bl. a. av det förhållandet, att när den nya kungl. förordningen av 1862 om kommunalstyrelse på landet gav köpingar förmånen att kunna få utgöra egen kommun, Törnsfalls sockenstämma den 20 juli 1862 fann sig föranlåten upptaga denna fråga för Almviks vidkommande. Stämman beslutade emellertid uttala, att denna bestämmelse ej kunde ”tillämpas på Almviks köping, utan må den som hittills med socknen utgöra gemensam kommun”.

Det var emellertid icke endast som handelsplats Almvik tidigt fick betydelse. Sedan ganska långt tillbaka ha, enligt vad som är känt, smärre industrier varit förlagda dit. Möjligt är också, att en och annan hantverkare tidigt fick slå sig ner där, fastän städerna länge hade kontroll över hantverket. Det var nämligen

tillåtet för vissa hantverkare att slå sig ner i köpingarna, och bland de på en lista 1678 upptagna hantverkare, som sorterade under Västervik, nämnas två skomakare i Törnsfall. Åtminstone någon av dessa var säkerligen bosatt i Almvik.

Att smärre industrier förlades till Almvik berodde naturligtvis dels på den handel, som här bedrevs, dels på den här förefintliga vattenkraften. Den korta Almviksån mellan sjön Bleken och Almviken eller Granfjärden, som denna del av Gamlebyviken omväxlande kallas, bildar här fall på tillsammans över 16 m. höjd.

Det är troligt, att dessa fall först användes för drivande av en mjölkvarn. Ofta var det nämligen just för sädens förmalning man tidigast började tillvaratagа vattenkraften. I varje fall fanns det mjölkvarn på platsen under 1600-talet, ty det finnes antecknat, att en sådan nedbrann på grund av vådeld natten till den 14 maj 1682. En mjölkvarn i Almvik nämnes även på 1700-talet, då den hade fem par stenar och alltså för den tiden var ganska betydande. Den nuvarande kvarnen drevs till i början av 1900-talet med vattenhjul, men moderniserades då och drives sedan med turbin. Den omfattar fem par stenar, sikt- och grynverk samt klämkross.

De tidigast omtalade vattenverken vid Almvik voro emellertid tre s. k. sågkvarnar, anlagda någon gång i mitten av 1500-talet. Redan på denna tid förekom av Västerviks borgare bedriven trävaruexport, och dessa varor hämtades naturligtvis från de kringliggande socknarna. Man använde sig då ännu av den enkla metoden att klyva stockarna med yxor och kilar samt sedan tillyxa plankorna. Det var Gustaf Vasa som på 1540- och 50-talen började anlägga kronosågar i Tjust — främst behövde han ekvirke för sina skeppsbyggen — och detta föredöme verkade stimulerande, så att frälsemän, bönder och även borgare anlade sågkvarnar, där vattenkraft fanns. År 1559 fanns det i Tjust 39 sågkvarnar, av vilka tre, som drevos av Västerviksborgare, voro förlagda till Almvik. Någon större kapacitet ägde dessa sågar troligen icke — en dylik såg vid Åby i Gamleby tillverkade 1565 ej mer än 50 tolfter bräder —, men de utgjorde dock en för sin tid betydelsefull verksamhetsgren. Ända sedan dess har också sågning förekommit i Almvik i större eller mindre skala.

Den nuvarande sågen, som tillhör Blekhems gård, omfattar en ram, klingsåg och dubbelt kantverk. Sedan 1913, då den moderniserades, drives den med vattenturbin. Även Almviks by hade tidigare av gammalt rätt till en såg vid Almviksfallet, och denna låg i närheten av den nuvarande kvarnen. Där sågades ganska mycket virke, mest för husbehov, om vintrarna. Denna såg, som då var förfallen, inköptes i början av 1900-talet av Blekhems gård och nedrevs, sedan Almviks bönder tillförsäkrats rätt att få sitt behov av virke sågat vid Blekhems såg.

Då landshövding Carl Nordenfalk efter sin moders död 1886 inlöst Blekhemsgodset, företogos där ganska betydande skogsavverkningar, varvid firman Broms under ett tiotal år bedrev en betydande sågverksrörelse med utskeppning i Almvik, som då hade sin industriella högkonjunktur. Senare flyttades denna sågverksrörelse till Blankaholm.

En betydande brädgårdsrörelse förekom också under en tid på 1800-talet vid Framnäs på Almviks bys ägor. Det var ett trävarubolag i Hycklinge som på 1860-talet började densamma. Senare övertogs den av firman Cornelius i Gamleby, som fortsatte den till 1896, under vilken tid sedermera häradsdomaren Otto Torstensson i Almviks by var föreståndare för brädgården. Enligt av denne lämnade uppgifter rådde då livlig rörelse på platsen, dit det stod en ström av forbönder uppifrån socknarna med virke, som utskeppades härifrån. Ett år lastades vid Framnäsbryggan icke mindre än 28 fartyg, däribland ganska stora ångare.

På 1600-talet, om icke tidigare, börjades också tegeltillverkning i Almvik. Det finnes en uppgift om att borgmästaren i Västervik Hans Philipsson omkring 1650 anlagt ett tegelbruk, och ehuru platsen icke finnes angiven, kan man draga den slutsatsen, att det var Almvik, eftersom på 1660-talet ett tegelbruk i Almvik levererade tegel till byggnadsarbeten, som då pågingo vid Stäkeholms slott. Huruvida tegeltillverkning sedan pågått utan avbrott är icke känt. I en uppräkning av verken vid Almvik på 1700-talet nämnes icke något tegelbruk. Det nuvarande tegelbruket torde dock vara minst hundra år gammalt. Det moderniserades och fick maskinell utrustning omkring 1900 och har numera

en tillverkningskapacitet av omkring 1½ miljoner tegel pr år. Numera drives det med elektricitet.

Almvik hade även på sin tid ett s. k. manufakturverk. Fältmarskalken Gustaf David Hamilton, som innehade Blekhem 1760—73, anlade under denna tid en s. k. knipphammare på platsen. Knippsmide innebar utsmidande av stångjärn till smäckrare stänger för tillverkande av smärre järnsaker, och det finnes antecknat, att detta manufakturverk bestod av en knipphammare (räckhammare) och två spikhamrar samt alltså utgjorde en spikfabrik. Räckhammaren utsmidde järnet till de önskade dimensionerna, varefter två hamrar av detsamma tillverkade spik. Ungefär samtidigt anlades en sådan knipphammare vid Hörtingerum i Gladhammar av köpmannen Christian Dichman i Västervik, vilken 1873 köpte Blekhem och alltså även övertog knipphammaren i Almvik. Denna industri upphörde icke förrän framemot mitten av 1800-talet.

I någon mån har också skeppsbyggnadsverksamhet förekommit vid Almvik. Där finnes, som bekant, en plats vid namn Varvet. Huruvida någon skeppsbyggnadsrörelse i äldre tider bedrivits på platsen har icke varit möjligt att konstatera, men detta förefaller icke osannolikt. På 1800-talet fanns det emellertid i Almvik en provisionshandlande Carl Magnus Hallendorff, som bedrev affärer i spannmål m. m. Han byggde vid Varvet det stora bostadshuset och ett par magasinsbyggnader. Hans son, sjökapten Adam Hallendorff, ombyggde vid Varvet en slup till skonert, det enda skeppsbyggeri som med bestämdhet kunnat lokaliseras dit. Möjligt är, att namnet Varvet härleder sig från denna händelse, men å andra sidan ha gamla personer uppgivit, att de hört omtalas att fartyg byggts på platsen.

Ett bryggeri anlades vid Almvik på 1850-talet av E. J. Blag, som lär ha varit tysk till börden. För detsamma uppfördes då den huslänga som alltjämt kvarstår och tjänar till smedja m. m. Bryggeriet övertogs sedan av Albert Pålsson, som i sin tur överlät det till sjökapten Carl Hallendorff. Denne flyttade det emellertid på 1880-talet till Baggetorp i Gamleby. Under bryggeritiden var det ölutskänkning i den byggnad som nu inrymmer handelsbod

m. m. Den nämnde Blag anlade också på 1860-talet ett brännvinsbränneri, vilket var beläget nära intill den nuvarande kvarnen. Även bränneriet övertogs sedan av Pålsson, som drev det en tid, varefter det lär ha flyttats till Frödinge socken. Partihandel med brännvin bedrevs under bränneritiden och även efteråt i Almvik.

Även som kommunikationsknut har Almvik haft ganska stor betydelse, vilken alltjämt kvarstår. Landsvägen från Östergötland över Västervik (senare Gamleby) söderut var säkerligen redan mycket tidigt ganska trafikerad, och med tiden kom en betydelsefull väg västerifrån att stöta till vid Almvik. Där fanns också en god hamn för utförsel och införsel av varor. En mindre kaj torde ha funnits här redan tidigt, och en sådan fanns i varje fall före 1886, då hamnen illa skadades genom det stora strandraset, varom förut talats. Efter denna händelse nybyggdes kajen, och från 1888 ha hamnavgifter upptagits. Den nuvarande kajen byggdes 1909. Slutligen tillkom 1879 järnvägen, som då blev färdig, varvid Almvik erhöll järnvägsstation, med vilken sedan dess även poststation är förenad. På 1890-talet erhöll Almvik även telefonväxel.

Land och vatten kring Almvik tillhöra Blekhems egendom, som även äger sågen, kvarnen, tegelbruket, hamnen och alla byggnader på platsen utom järnvägsstationen. Frånsett vad som på ett tidigt stadium gjordes av Västerviks borgare eller andra, är det sålunda av Blekhems ägare platsens utveckling berott och beror.

VINTERNOTDRAGNINGEN I GAMLEBYVIKEN

Gamlebyviken är en av ostkustens största vikar, och i dess vatten har tiderna igenom ett livligt och ofta rikt givande fiske bedrivits. Nät, ryssjor, ståndkrokar, skötar, sommar- och vinternotar ha varit flitigt använda redskap. De Törnsfallsbor som haft strand vid viken och därmed fiskevatten ha följaktligen på mångahanda sätt försökt avvinna detta dess rikedomar.

En av de fiskemetoder som förekommit är vinternotdragningen, vilken är värd en beskrivning, dels därför att den bedrivits under synnerligen märkliga former, dels därför att den numera hör till det förgångna. Författaren var som pojke själv med om vinternotdragning vid Almvik och Gagersrum, men dessutom har han vid samtal med framlidne hemmansäg. i Almviks by Carl Andersson fått kompletterande upplysningar av stort värde. I följande skildring återges benämningar och uttryck i så nära överensstämmelse med ortens gamla språkbruk som möjligt.

Själva vinternotdragningen var intressant, men ännu mer intressanta voro de former av samarbete, under vilka detta fiske sedan urminnes tider och ett gott stycke in på 1900-talet bedrevs i Gamlebyviken, enkannerligen vid Almvik och Gagersrum i Törnsfall. I dessa former kvarlevde den gamla hedervärda bygdegemenskapen, vilken dessutom vidgades till en gemenskap med den omgivande bygdens folk, vilket tilläts att deltaga i fisket utan villkor och att dela fångsten med ägarna av not och vatten.

En vinternot av detta slag var ett stort och dyrbart redskap, vars användning också krävde betydande arbetskraft. Samarbetet i detta fiske var därför ett barn av nödvändigheten. Det bestod däri, att varje gård i byn, vilken tillsammans bildade ett notlag, höll sin del i noten efter gårdens och fiskevattnets storlek,

samt däri, att man hjälptes åt med arbetet och delade fångsten, av vilken dock även andra deltagare i arbetet fingo sin del.

När hösten kom och utomhussysslorna började bli mindre krävande, hade varje bonde att tänka på sin notdel och se om densamma, så att den skulle vara färdig i tid. Skam den som sölat och icke var redo, när isen kom. Sedan detta arbete var färdigt och notdelarna hängde klara, ännu var och en i sin gård, blev det att gå och känna på vädret och spana utåt sjön efter det efterlängtade istäcket. Någon gång kunde det hända, att det frös

Blandningen av sjö och skog ger socknen dess personlighet. Särskilt stranden vid Gamlebyviken bjuder storslagna skönhetssyner.

till redan i november eller december, men ordentlig notis blev det dock sällan förrän i januari, ibland ännu senare — såvitt icke vintern helt och hållet svek, vilket kunde hända.

Varje ordentlig vinter kom det emellertid omsider en dag, då isen låg blank över sjön under vinterklar himmel och vädret såg ut att bli kallt och stadigt i fortsättningen. Den bonde, som det året stod i tur därtill, lät då sända bud till grannarna, att de skulle samlas hos honom för "notgänge" en viss dag. Så kommo de medförande sina notdelar, och i storstugan sattes noten ihop efter

konstens alla regler. Men med notens sammansättning var dock ej sammankomsten avslutad, ty efteråt blev det kalas. Borden dukades med mängder av mat, som det skulle vara på ett gammaldags kalas i Törnsfall, och även brännvinsflaskorna kommo fram. Stämningen blev lika hög som det var trångt och varmt i den packade stugan.

Sedan noten nu var hopsatt, skulle man också "ta opp varpa" (taga upp varpen), d. v. s. märka ut och hugga upp de system av vakar, varpen, i vilka dragningen skulle ske. Det var någon av de erfarna männen som fick uppdraget att märka upp varpen. Dessa skulle nämligen läggas på sina rätta platser, där strömmingen efter gammal erfarenhet gick, och vidare skulle de göras raka och ordentliga i alla avseenden. Den som gick upp varpet tog ögonmärke, gick mot detta med stadiga och jämna steg, räknade stegen och högg med bestämda mellanrum märken i isen för de olika vakarna. Sedan kommo andra efter för att "väcke", d. v. s. hugga upp vakarna.

Den vak från vilken dragningen utgick var "nersätet", en stor vak långt ute på viken. I densamma vräktes hela noten ner, när dragningen skulle börja. Från "nersätet" gick det rader av smärre vakar åt båda hållen, men med "hornsvaka" vändes vinkelrätt, så att de två raderna av vakar sedan löpte parallellt mot stranden. I närheten av denna gjordes en ny vinkelrät avbrytning, så att raderna av vakar slutligen möttes i en "nersätet" motsvarande större vak, benämnd "opplocket", ur vilken noten till sist drogs upp. Sjätte vaken från "hornsvaka" hette "framrepa" och i den drogs det första gången under varpet. Sedan drogs det i var fjärde vak eller på största djupet i var tredje. Den sista vaken, vari det drogs, hette "locksa".

En vinternot av detta slag bestod av ett flertal olika delar. Där var "karsen", notens huvuddel. I den voro fästa tre bräder, "skir", som hade till uppgift att dels hålla noten i styrsel, dels bära upp densamma mot isen. I motsats därtill hade "hugget", en stor sten, till uppgift att hålla ner noten mot bottnen. Från "karsen" utgingo de två notarmarna, "telnera", som var för sig slutade i ett trästycke, benämnt "kärnga" (käringen). Varför det hette

”kärnga” är inte gott att veta, men ansvaret för namnet bär tydligen folkhumorn, vilken även döpt en annan del av noten, lösnoten, till ”särken”. Att kvicka notdragare kunde brodera vidare på dessa namn är självklart. ”Telnera” voro uppdelade i ”sexdjupa”, ”femdjupa”, ”fyrdjupa”, ”tredjupa” och ”tvådjupa”.

I ”kärnga” var notsträngen, en ganska grov tross eller lina fäst. Den var omkring femton famnar lång och fortsatte i smäckrare rep, ”töger”, av ungefär samma längd. I ”tögeras” yttersta ändar sutto ”träna”, smäckra träspiror av betydande längd.

När dragningen skulle börja, sedan folket samlats i den gryende vintermorgonen, gällde det först att få ut noten med tillbehör till ”nersätet”. Det var ett par duktiga lass på grova kälkar eller ”drögar”. Vid snöföre kördes med oxar eller häst — de båda ekipagen hette också ”notök” och ”repök” — men vid glansis drogos lassen av notdragarna själva. I ”nersätet” stoppades alltsammans ner, naturligtvis under iakttagande av vederbörlig ordning, och så fördes allt in under isen. Först gingo ”träna”, sedan kommo ”tögera”, ”notsträngen”, ”kärnga” samt ”telnera”, vilka fångade in strömmingen och drevo den in i ”karsen”, i vilken den stannade.

Arbetet gick så till, att ”träna”, som voro notens främst gående delar, på var sin sida av varpet fördes fram från vak till vak, dragande närmast ”tögera” med sig. ”Trät” puffades fram av ”träföraren” medelst en tjuga. Försvann ”trät” under isen, tog ”träföraren” en ”krok”, bestående av en krokväxt smäcker trädstam eller gren, som vederbörligen bearbetats, trädde ner denna i närmaste vak och fångade in ”trät” på nytt.

I därför bestämda vakar fiskade ”träföraren” med sin tjuga upp ”repet” som genast omhändertogs av en ”repere”, som nu hade att ”repe” tills notsträngen kom upp och vidare tills ett visst märke på denna blev synligt. Sedan blev det ”drageras” tur att hugga i och draga fram noten. Vid repningen skulle repet läggas i ordnade slingor på isen, vilket var en konst som det tog någon tid att lära. Som ”repere” tjänstgjorde småpojkar, unga flickor och även ibland äldre kvinnor, ty detta var ett ej särdeles tungt arbete. Men kallt var det om fingrarna att stå och hantera de våta repen i kanske 10 à 20 graders kyla. Vantar gick det ej gärna

att ha på under arbetet, ty de blevo ju genast genomvåta, och var det någon som trots detta försökte ”repe” med vantar på, blev han kraftigt avhånad och gjorde knappast om försöket. Det var bäst att tillgripa ”åkerebrasa” (att slå händerna) för att få värme i fingrarna, när det ej hjälpte med att stoppa dem i byxfickorna eller under förklädet.

När notsträngen kommit upp så långt att ”märket”, en i notsträngen insatt garnända e. d., blivit synligt, hade ”repern” gjort sitt. Dragarna kommo nu och avlöste honom. ”Dragera”, det var karlarna i ”notlaget”. På fötterna hade de ”tramper”, med järnbroddar försedda träbitar, som bundos fast, och om livet hade de bälten av läder eller sadelgjordsväv. I bältet var fäst en järnten, i tenen en smäcker kedja och i kedjan en träknapp. Med en svängning, som fordrade en viss vana, slogs kedjan med knappen fast kring notsträngen, och sedan var det bara att stampa ”trampera” fast i isen, luta sig baklänges och hugga i. Det gick långsamt — man skulle f. ö. se noga till att man höll samma fart som på motsatta sidan av varpet —, men notsträngen kom dock upp bit för bit. Den som kommit längst från vaken släppte taget där samt flyttade sig närmast vaken och tog i på nytt, och så gick det undan för undan. När sedan ett nytt märke visade sig, slutade man att draga i denna vak samt flyttade över till nästa, där ”repern” stod redo med notsträngen. På detta sätt gick det stadigt framåt.

Till sist drogs det i ”locksa”, och sedan gällde det att i ”opplocket” taga upp noten med fångsten. Där samlades nu alla, såväl repare som dragare, för att hjälpa till. Spänningen var stor, ty nu skulle man få se, om varpet givit fångst. Där kom ”tögera” glidande bland isbitarna i vaken, efter kom notsträngen. Snart skymtade man Lovisa och Karolina eller vad ”kärngera” för tillfället hade för namn, och snart kunde man få höra ett: ”Dra bättre på särken!” Det var då lösnoten som åsyftades. Uttrycken varierades, och det var sannerligen inte bara vinterkylan som gjorde, att de deltagande flickornas kinder blevo vackert röda.

Så kom det stora ögonblicket, då ”karsen” visade sig. Hade varpet lyckats väl, fylldes ”opplocket” av en enda stor och sprattlande massa, hundratals valar strömming, som med noten halades

upp på isen. Ibland var fångsten så riklig, att man icke vågade fresta noten med att draga upp den utan att ha i förväg lättat den, varför man med korgar öste upp strömmingen, bland vilken det också kunde finnas en och annan stolt gädda, pigg aborre eller föraktlig snorgärs.

Snart var man färdig att draga nästa varp. I bästa fall kunde man hinna fyra på en dag, men två eller tre voro det mest vanliga. Man måste ju också taga en eller ett par raster för att förse sig av den medförda matsäcken. Gissa att det smakade! Ibland gjordes det under matrasten upp en eld, kring vilken man samlades.

Deltagandet i notdragningen var, som redan nämnts, praktiskt taget fritt för alla, som ville göra något. Det fanns mycket arbetslöshet om vintrarna även i gamla tider, och de, som icke hade något annat att syssla med eller som kunde taga sig en ledighetsdag från det vanliga arbetet, passade på att "gå te nota". Alltid blev det litet "sågel" (sovel) till brödet och potatisen, och ibland blev det också litet över att sälja. Vuxna karlar, unga pojkar och flickor samt även en och annan äldre kvinna samlades till notdragningen. Oftast blev det överflöd på arbetskraft. Det gick att draga not med ett 20-tal man, men deltagarna kunde ibland vara hundra. Ju flera som kommo, ju mindre måste ju varje deltagares del i fångsten bli, men ingen avvisades. Alla fingo bjuda ett handtag, och var det så många att arbetet icke räckte åt alla, fingo dock alla vara med vid fångstens fördelning. Det var gammal regel, att alla som kommo "te nota" också skulle få sin del av fångsten.

Oftast var det alltså en stor skara som stod och väntade, när delningen skulle verkställas framemot vinterdagens skymning. I äldre tider började och slutades notdragningen alltid med psalmsång och bön, förrättad av "notkungen" — det var chefen för arbetet, och hans närmaste man kallades "repkung" — men detta bruk gick bort med tiden. Men dagens avslutning med fångstens delning hade dock alltid något av högtidlighet över sig.

Strömmingen delades i två eller tre högar på isen. Regeln var nämligen: en del tar vattnet, en del tar noten, en del tar fol-

ket. De båda första högarna, för vattnet och noten, sammanslogos dock ofta till en, som delades mellan notägarna i proportion till deras del i vatten och not. Den andra högen, folkets hög, delades mellan alla som deltagit i arbetet eller åtminstone närvarit i syfte att hjälpa till.

Delningen skedde med korgar och träskopor. Var och en fick sin part i medförd korg eller påse, och blev det något över, blev det "omgång", man fick alltså gå fram och hämta mera. "Dragera" skulle emellertid ha litet mer än "repera". Den som fört "trät" skulle ha särskild trälön, och sex karlar, som vid notens upptagning stått på "dröga" och lagt upp noten på denna, skulle ha särskild "dröglön". Men då hade de också skyldighet att efter arbetets slut på kvällen "myle nota", d. v. s. överhölja den med snö, på det att den ej skulle frysa och bli ohanterlig till nästa morgon. Var och en som fått sin del av fångsten skulle enligt gammal god sed säga: Tack för min lott! Men även den seden gick bort med åren.

Ville det sig riktigt illa, kanske dagens lön blev endast några kast strömming. Sådant hände. Men ville det sig väl, kunde det bli många valar. En karl kunde stundom få gå hem med ända till 30 valar strömming. En gång blev fångsten i Almviksnoten så stor, att det kördes hem sex parlass till byn. Det var vid samma tillfälle en flicka måste taga av sig kjolen — hon hade säkert mer än en — för att kunna bärga sin del av fångsten.

Ibland drogs det "fjällfiskevarp" till ombyte med strömmingsvarpen. Braxen gick vissa år till mycket bra i Gamlebyviken, och även på Törnsfallssidan har det under tidernas lopp gjorts fina fångster, ehuru det icke finns några sifferuppgifter därom. På andra sidan viken, vid Segersgärde, fångades emellertid i början av 1900-talet i ett enda varp 12,000 kg. braxen. Vid Vistingsö, som också ligger på andra sidan viken, fångades enligt en anteckning i Gamleby kyrkbok år 1568 icke mindre än 80 tunnor braxen, och pastors tionde — pastor var då Nicolaus Elai, som var kyrkoherde i Törnsfall med Gamleby som annex — blev 587 braxnar. År 1840 fick man vid Casimirsborg 500 lispund braxen. Det berättas också, att när braxen i gamla tider gick till, inställdes ring-

andet i kyrkklockorna för att man icke skulle skrämma bort fisken.

Den fjällfisk som möjligen erhölls i strömmingsvarpen skulle bymannen taga hand om, sälja den och förvara kassan, som sedan delades mellan notägarna.

De stora mängder strömming som ibland upptogos avsattes naturligtvis dels i den närmaste bygden och dels i Västervik. Men uppköpare brukade komma långväga ifrån, och i den s. k. gamla goda tiden brukade de bjuda på brännvin för att kunna göra fördelaktiga affärer.

Nu ha dessa gamla fiskeseder — som naturligtvis hade motsvarigheter på andra håll, men som voro särskilt utpräglade i Törnsfall, där de också längst kvarlevde — alldeles övergivits, och endast få ha ännu personligt minne av hur notdragningen tillgick. Orsakerna till att detta fiske upphört äro flera. Det påstås, att strömmingen icke går till så bra nu som förr, och man skyller bl. a. på spilloljan från de motordrivna fartygen. En viktig orsak är också upplösningen av den gamla bygemenskapens band. Nytt folk har icke kunnat hålla fast vid de gamla sederna. Vidare ha de ekonomiska förhållandena i samhället ändrats. Det är kanske så som författarens sagesman Carl Andersson i Almvik sade, nämligen att folk har för stora anspråk nu mot förr. Då kunde man göra ett arbete och taga den lön Vår Herre gav, nu fordras det i förväg avtalad lön, innan man gör arbetet.

Men orsakerna till den gamla vinternotdragningens upphörande må vara vilka som helst — det var något vackert, friskt och storstilat i detta arbete, i vilket byns bönder stodo samman i gemensam möda och gemensamt ansvar, tagande gemensam lön, medan de samtidigt med öppna händer delade med sig av djupens skördar åt sin nästa.

BERÄTTELSE ÖVER STYRELSENS VERKSAMHET ÅR 1944

Tjustbygdens kulturhistoriska förenings styrelse har under år 1944 utgjorts av överbanmästare Hj. Johansson, ordförande, sekreterare och museiföreståndare, jägmästare T. Wæsterberg, vice ordförande, disponent Uno Steinholtz, grosshandlare Seth Jern, överlärare N. Liljeholm, biblioteksföreståndare Alg. Johansson, fil. dr Harald Stale, Gamleby, redaktör Helge Åkerman, rådman Helge Anderson, godsägare Martin Elltorp, Segersgärde, stadsarkitekt Arre Essén och friherrinnan Josefa Armfelt, Kulla, Odensviholm.

Som kassör har bankdirektören B. Westman fungerat och som vaktmästare på muséet har, även i år, tjänstgjort hr C. G. Gustafsson.

Medlemsantalet har glädjande nog ökat igen, nämligen med 49 till 446. Antalet besökande i museet har något gått tillbaka beroende på den regniga försommaren. Inträdesavgifterna i museet voro 1943 kr. 1,001: 10 mot i år 939: 25. Skolbarn och föreningens egna medlemmar har som vanligt haft fritt inträde.

Till Västerviks konstförening voro fyra rum i museet upplåtna två veckor i april och maj för en konstutställning, som besöktes av 2,300 personer. Under september var museet upplåtet för flickscouterna, som hade en väl besökt utställning.

Under året har d:r Hobroh en månad arbetat med inventering i museet. Han bokförde och beskrev 1,000 nummer. Bland samlingarna finnes ett stort antal saker, som ej äro antecknade i museets huvudliggare.

Västerviks stadsfullmäktige har även i år visat sin välvilja och förståelse för föreningen genom att lämna sedvanligt anslag på 500 kronor till museets drift. Även från Kalmar läns norra lands-

ting har föreningen rönt samma tillmötesgående som förut och fått mottaga det sedvanliga anslaget på 300 kronor. Till dessa båda institutioner ber styrelsen att få frambära ett vördsamt tack.

Under våren voro vi i kontakt med Sjöhistoriska föreningen, för att under sommaren få hit modellen till skeppet Indien, men kostnaden härför blev för stor.

Följande personer (där ej annat anges, äro de bosatte i Västervik) ha skänkt gåvor till museet: kamrer Hans Norberg, hrr Ebbe Adelgren, A. Söderlund, redaktör H. Åkerman, fröken Amanda Bonneviers sterbhus, landsfiskal Alb. Weldes sterbhus, hr David Lövgren, Jenny, fru Signe Östlund, kamrer F. Hultgren, AB C. O. Ekblad & C:o, telegrafkommissarie Oskar Ferre, Linköping, fyrmästare C. E. Lundgren, fru Annie Fransén, Sandalia, Västervik, kommunalarbetare Gustafsson, rektor Ernst Pettersson genom testamente, hr Erik Wallin, Hjorted, amanuens Sune Ljungstedt, Alma Carlsson, Hultsfred, och distriktslantmätare Orvar Nordström, Kisa.

Bland gåvorna märkes främst, fyra arbeten i elfenben, vävstol, spinnrock, nystvinda och härvel, allt i en glaslåda. Utdrag av testamentet: "Dessa synnerligen förnämliga arbeten erhöll min hustru som ung flicka av en gammal farbror Holmberg på Sjöbo i Skatelöv socken. Enligt uppgift, skulle Holmberg erhållit dem av någon Burmeijster i Visby, såsom kompensation för en förlorad större penningsumma. Att döma av typerna torde arbetet vara svenskt."

Två konsoler av italiensk valnöt, skurna av rektor E. Pettersson, efter modeller skänkta till tekniska skolans i Stockholm museum av storhertiginnan av Baden. (Konung Gustav V svärmor). Modellerna få icke utlämnas för efterapning. Kista av ek med inläggningar. Eldskärm i läderplastik. Tavla över diplomer till slöjdskolan i Västervik. Allt av rektor E. Pettersson. Landsfiskalhatt, två sablar med baljor och en gammal barometer från landsfiskal A. Welldes sterbhus. Två stenyxor, upphittade å Västerviks stads mark, skänkta av kamrer F. O. Hultgren. Tavla med ram, över grundläggaren och arb. vid firman C. O. Ekblad & C:o tiden 19/6 1834—10/6 1884. Karta över staden Västervik samt

kort över Slottsholmen, före planteringen av holmen, av telegrafkommissarie Oskar Ferre, Linköping. Tre delar av en docka till ett balkongräcke från slottet Stegeholm, hittade i brunnen å Slottsholmen vid sommarens restaurering. Stenyxa från Loftahammar av amanuens Sune Ljungstedt. Distriktslantmätare Orvar Nordström, Kisa, har skänkt en ritning till tackel och segel å tremastskonaren "Elsa af Brantevik", sista fartyget som byggdes å gamla varvet, Västervik.

Styrelsen vill till slut framföra ett vördsamt tack till alla givare och gynnare, som på ena eller andra sättet bistått föreningen.

Å styrelsens vägnar:

HJALMAR JOHANSSON.

MATRIKEL

Hedersledamöter:

Landshövding John Falk, Stockholm (1920)
Tullförvaltare A. H. Kihlberg, Örebro (1921)
Författarinnan Ada Rydström, Segersgärde, Västervik (1926) † 1932
Rektor Ernst Petersson, Västervik (1943) † 1943

Ständiga medlemmar:

Björck, Gunnar, direktör, Helsingfors (1940)
Falk, John, landshövding, Stockholm (1918)
Friberg, Th., direktör, Valdemarsvik (1918)
Friberg, V., disponent, Västervik (1918)
Guding, Astley, bankdirektör, Västervik (1942) † 1942
Häggblad, E., konsul, Västervik (1920) † 1935
Jacobsson, K., direktör, Stockholm (1918)
Kihlberg, A. H., tullförvaltare, Örebro (1920)
Kling, O. L., grosshandlare, Västervik (1918) † 1924
Odelmark, P., sjömanshusombudsman, Västervik (1918) † 1923.
Reuterdahl, P. A., fabrikör, Västervik (1918) † 1927
Rune, A., borgmästare, Västervik (1918) † 1927
Rydström, Ada, författarinna, Segersgärde, Västervik (1926) † 1932
Sjögren, Knut, direktör, Västervik (1918) † 1925
Tillberg, Erik W., bergsingenjör, Stockholm (1919) † 1940

Årligt betalande medlemmar år 1944:

Bosatta i Västervik:

Ahlstedt, H., landsfiskal
Albin, G., direktör
Ahlin, G., fabrikör
Ahlquist, Inez, teckningslärarinna
Ahlsiö, Olga, fru
Ahnve, Holger, tandläkare
Albrecktsson, G., bankdirektör
Anderberg, Gotty, fröken
Anderberg, Gust., järnhandlande
Andersson, Andreas, disponent
Andersson, Carl, gasverksförest.
Andersson, Carl, köpman
Andersson, Elof, handlande
Andersson, Ernst, handlande
Andersson, Ernst, faktor
Anderson, Eric G., juvelerare
Anderson, Einar, disponent
Andersson, A. W. H., köpman

Andersson, Gunnar, glasmästare
Anderson, Helge, rådman
Andersson, Henning, tapetserare
Andersson, Hugo, godsägare
Andersson, John, handlande
Andersson, Olof, stuveriförman
Andersson, Oscar, maskinist
Andersson, Thore, konditormäst.
Andrén, Verner, järnhandande
Andreason, Claes, exekutor
Annerstedt, Nils, stadsombudsman
Ardell, Hjalmar, sjökapten
Arkstedt, E. J., kamrer
Arvidsson, K. E., tandläkare
Axelsson, Helge, stenhuggeriägare

Banck, Lars, sjökapten
Bergh, Erik, bokförare
Berg, Sven, charkuterist
Berge, Dagmar, fröken
Berge, F. Aug., direktör
Bergenheim, C., 1:e länsskogvakt.
Berggren, V., bokbindare
Bergholm, Ernst, fabrikör
Berglund, Ernst, snickare
Bergman, Otto, hälsovårdspolis
Beckman, H., kamrer
Björkgren, Harald, köpman
Björk, G., trafikinspektör
Björck, Janne, ingenjör
Björck, Åke, fastighetsbokhållare
Blide, Herbert, byggnadschef
Borgny, A., disponent
Boman, Einar, bankkamrer
Broberg, E. A., direktör
Broberg, Einar, tullförvaltare
Brusewitz, N., läroverksadjunkt
Brändström, H., borgmästare
Börjesson, Birger, direktör

Carenbäck, David, disponent
Carlén, Y., försäljningschef
Carlsson, Gustaf M., köpman
Carlsson, Martin, köpman
Carlson, Pehr, direktör
Carlsson, Sara, fröken
Carmfelt, Uno, avdelningschef
Cronvall, Th., eldare

Dahlberg, Oskar, målarmästare
Danielsson, E., banktjänsteman
Danielsson, Karin, fröken
Dunér, Ernst, skeppsmäklare

Edén, Martin, inköpschef
Edenbrandt, K., kamrer
Edlund, J. E., grosshandlare
Edlund, Seth, direktör
Edsbäcker, D., disponent
Edström, Birger, försäljningschef
Ellerwik, B., avdelningschef
Ekberg, E. A., affärschef
Eklund, V., optiker
Eklund, T. Hj., disponent
Ekström, Georg, ingenjör
Elmlund, G., direktör
Embring, Yngve, stationsförest.
Engström, Helge, 1:e stationsskr.
Engström, John, handlande
Engström, Josef, handlande
Ericson, Allan, överingenjör
Eriksson, Fritz, disponent
Ericsson, Gustaf, grosshandlare
Eriksson, John, ingenjör
Eriksson, Lisa, fröken
Essén, Arre, stadsarkitekt

Fahlström, Sven, teckningslärare
Flink, Fredrik, disponent
Flink, Josef, disponent
Flink, Yngve, konsul
Flygt, Elias, grosshandlare
Franck, Svante, tapetserare
Francke, Gustaf, juvelerare
Fredin, Nils, tandläkare
Fridell, Thure, kontorschef
Fridén, Axel, doktor
Frisell, G. S., köpman
Frisk, Oscar, handlande

Glemme, Hans, disponent
Grenander, Sven, lektor
Grevander, S., rektor
Guding, Svea, fru
Gustavsson, Gunnar, målarmästare
Gustafsson, C. G., vaktmästare
Gustafson, H., handlande
Gustafsson, Harald, egnahemsdir.
Gustafson, Hugo, byggmästare
Gustafsson, John, vaktkonstapel
Gustafsson, Yngve, köpman
Gwielt, H., ingenjör

Hagström, Helge, komminister
Hallberg, Sven, eldare
Hallqvist, Erik, postmästare
Hansson, Axel, skeppsredare
Hanström, Erik, doktor
Heedman, S., tillsyningslärare
Hegardt, Gustaf, doktor
Heidenberg, E., direktör
Hermansson, K. E., handlande
Herndahl, H., överläkare
Hjorth, Alb., tullförvaltare
Holm, Erik, hamnkapten
Holm, Gunhild, fröken
Holmberg, Folke, rådman
Holmberg, Folke, eldare
Holmsäter, Ludv., körsnär
Holmström, Bengt, banförman
Hultgren, Erik, bokhandlare
Hultgren, Franklin, direktör
Hultgren, Fritz, stadskamrer
Hultgren, Nils E., köpman
Hårdstedt, A., maskiningenjör
Håkansson, Gunborg, fröken
Häggblad, Gordon, direktör
Högberg, Sven, folkskollärare
Hörndahl, Filip, apotekare

Idvall, Sven, konsulent
Ilstam, Bertil, veterinär

Jakobsson, Ragnar, kamrer
Jansson, Axel, fabrikör
Jansson, Charley, tryckeriägare
Jansson, Henning, köpman
Jeansson, Carl, syssloman
Jern, Seth, grosshandlare
Johansson, Algot, bibliotekarie
Johansson, Art., handlande
Johansson, Axel, köpman
Johansson, Bertil, kontorschef
Johansson, Ernst, charkuterist
Johansson, Ernst, urmakare
Johansson, Fritz A., kanslist
Johansson, J. Fr., fabrikör
Johansson, Hj., överbanmästare
Johansson, Hugo, frisörmästare
Johansson, J. A., kontorschef
Johansson, Josef, trädgårdsmäst.
Johansson, K. E., charkuterist
Johansson, K., plåtslagarmästare
Johansson, Ludvig, snickarmäst.
Johansson, Markus, lantbrukare
Johansson, Tore, grosshandlare
Johansson, Torgny, hovrättsnot.
Johnsson, C., byggmästare
Johnsson, Henning, bokhandlare
Johnsson, Josef, handlande
Johnsson, Verner, maskinist
Jönsson, Knut, förrådsförvaltare
Jönsson, Louis, sjökapten

Karlsson, Herbert, skolvaktmäst.
Karlsson, John, köpman
Karlsson, Ossian, fabrikör
Kihlberg, V., köpman
Kinnander, Gösta, eldare
Kinnbom, J. G., maskinmästare
Kling, Axel, järnhandlande
Knoblauch, W., frisörmästare
Kronbäck, A., läroverksadjunkt
Kulling, J., lektor

Lagell, Ella, fru
Lagermark, Hilda, fröken
Lanner, Erik, grosshandlare

Lanner, Gust., köpman
Lapidus, H., köpman
Larsson, Conrad, handlande
Larsson, G., charkuterist
Larsson, Henrik, charkuterist
Larsson, Seth, handlande
Larsson, S., veterinär
Leander, Paul, advokat
Levihn, Gordon, handlande
Liedholm, G., doktor
Liljedahl, E., handlande
Liljeholm, N., överlärare
Linderoth, N., redaktör
Lindskog, A., auditör
Ljungberg, Bertil, ingenjör
Ljungberg, H., lokförare
Ljungkvist, G., handlande
Lundberg, O., poliskonstapel
Lundberg, Tore, handlande
Lundgren, H., handlande
Lundqvist, J. E., skorstensfejare-
mästare
Lundström, G. O. M., fabrikör
Lönnerblad, L., doktor
Lövstedt, A., verkmästare

Magnusson, Carl, musikdirektör
Mansfeld, H., folkskollärare
Markström, Hj., major
Michaëlsson, Erik, lasarettsläkare
Moberger, E., folkskolinspektör
Myhrén, Ch., föreståndare
Möller, Harry, ingenjör

Nildin, Nils, urmakare
Nilsson, Carl, urmakare
Nilsson, Erik, skogvaktare
Nilsson, Einar, kontorschef
Nilsson, Edv., handlande
Nilsson, E. V., fabrikör
Nilsson, G. A., inspektor
Nilsson, Fritz, handlande
Nilsson, Gust., byggmästare
Nilsson, John, inspektor
Nilsson, Josef, chefsläkare
Nilsson, Lawe, folkskollärare
Nilsson, Nils, handlande
Nilsson, Ossian, disponent
Nilsson, Ragnar, skeppsredare
Nordenberg, G., köpman
Norberg, Hans, hamnkamrer
Nordstrand, M., bankkamrer
Nordstrand, L., lokförman
Nordh, H., uppsyningsman
Norin, Fritz, disponent
Norlin, C. J., banktjänsteman
Nyberg, Åke, stadsfiskal
Nyström, O., 1:e exekutor
Näsberg, Carl, bankdirektör

Odén, Alb., överlärare
Ohlsson, Carl, mätarerevisor
Ohlsson, Birger, kakelungsmakare
Olsson, Elias, kamrer
Ohlsson, Erik, trädgårdsmästare
Olsson, Fritz, bankkamrer
Ohlsson, Herbert, kassör
Olsson, K. I., grosshandlare
Olsson, Lars-Olof, tandläkare

Palén, Elna, folkskollärarinna
Palm, Bror, folkskollärare
Palmgren, Carl, läroverksadjunkt
Palmgård, Erik, konsulent
Paues, Erik, disponent
Persson, A. V., bankdirektör
Persson, Elof, sjukvårdare
Persson, Erik, folkskollärare
Perzon, Einar, ingenjör
Petersén, Vivan, fru
Pettersson, Carl, fabrikör
Pettersson, Gunnar, fabrikör
Pettersson, John V., kamrer
Pontén, L., disponent
Porsinger, K., glasmästare
Prim, G., köpman
Pylad, Ragnar, lagerchef
Pylad, Uno, plåtslagarmästare

Qvarnström, A., prost
Qvarnström, Helge, advokat
Qvist, Gösta, stationsinspektor
Qvist, Willy, kontorist

Regnell, Harald, kamrer
Regnér, E., disponent
Rehler, H., ingenjör
Rehlin, Gust., jägmästare
Reinhard, Martin, överlärare
Restorp, Karl, läroverksadjunkt
Risholm, Gösta, köpman
Rosenkvist, Ernst, ackvisiatör
Rosander, K., lantbrukare
Roth, Oskar, skräddarmästare
Rundqvist, U., handlande
Römer, H., stationsinspektor

Sahlin, F., schaktmästare
Sahlström, Greta, körsnär
Salmonsson, S., direktör
Salvin, D., virkeshandlande
Samuelson, Carl, kamrer
Sander, Karl, sjökapten
Sandström, Einar, frisörmästare
Segerberg, G., läroverksadjunkt
Schreyer, Hans, disponent
Schierbeck, S., rådman
Schottenius, B., hamnkapten
Sjögren, A., häradsskrivare
Sjögren, D., sjömanshusombudsman
Sjöholm, Gunnar, byråassistent
Sköld, Karl O., direktör
Spångberg, Edv., rektor
Spångberg, Rob., ombudsman
Stark, Martin, köpman
Stenfeldt, J., verkmästare
Steinholtz, Uno, disponent
Stenström, E., direktör
Stjernberg, Einar, köpman
Styrenius, Erik, disponent
Styrenius, Josef, kontorschef
Styrenius, David, fabrikör

Stämberg, O., fabrikör
Sundblad, G., distriktslantmätare
Svensson, Bertil, disponent
Svensson, Fridolf, maskinist
Svensson, Gösta, tandläkare
Svensson, Sigfr., direktör
Svensson, Tore, köpman
Svensson, Uno, kontrollör
Söderberg, Carl R., fabrikör
Söderlind, Edv., direktör
Söderström, C. A., socialombudsman
Söderström, G., ingenjör

Tengfeldt, Åke, kamrer
Thessing, Tage, omnibusägare
Teurneau, Gunhild, fröken
Thorén, Axel, handlande
Tufvesson, Pehr, detektivkonst.

Ulfsäter, E., disponent

Wahlqvist, Sten, chefsläkare
Wahlström H., trädgårdsmästare
Wallman, P. O., optiker
Wassgren, Gösta, direktör
Wellde, Alb., landsfiskal
Weman, J., major
Westberg, Torsten, ingenjör
Wæsterberg, T., länsjägmästare
Westerlund, P., kamrer
Westman, B., bankdirektör
Westrell, C., stadsnotarie
Victorin, J., bankdirektör
Victorin, Nils, direktör
Wigren, Bo, jägmästare
Wiik, Axel, fastighetsmäklare
Wikström, Nils, befraktare

Yourstone, A., kamrer

Zanton, Joh., fabrikör
Zetterholm, Josef, skulptör

Åkerlund, Hj., charkuterist
Åkerman, H., redaktör
Åström, Axel, kontorist

Bosatta utom Västervik:

Adelgren, Edgar, folkskoll., Gamleby
Albinsson, Alban, godsägare, Solvesta
Almerstam, Sten, komminister, Fårhult
Anckarman, Thorgny, nämndeman, Nelhammar
Andersson, Hj., lantbr., Lofta
Andersson, Nathan, köpman, Loftahammar
Andersson, Olle, kyrkoherde, Gamleby
Andersson, Carl, lantbrukare, Hallingeberg
André, Seth, lantbr., Almvik
Armfelt, Jozefa, friherrinna, Odenensviholm

Björkman, T., agronom, Misterhult
Bröme, R., agronom, Odensviholm

Dahlén, Karl, köpman, Almvik
Danielsson, And., handelsförest., Gunnebo bruk
Danielsson, Emrik, disponent, Solstadström
Delling, G., överingenjör, Gunnebobruk
Drott, Uno, fjärdingsman, Almvik

Elltorp, M., godsäg., Västervik
Eriksson, H., virkeshandl., Gamleby
Eriksson, W., försäljningschef, Gunnebo bruk

Fleetwood, Astrid, friherrinna, Odensviholm
Fleetwood, Georg, friherre, Gräntzö
Fleetwood, Vera, fröken, Odensviholm
Fredriksson, G., frisörmästare, Ankarsrum

Gatel, Gust., agronom, Gamleby
Glemfors, Helge, bankkamrer, Gamleby

Hegardt, B., doktor, Gamleby
Hellqvist, E. R., folkskoll., Ankarsrum
Hemdal, Eric, folkskoll., Västervik
Henriksson, Emil, kantor, Odensviholm
Holmdahl, Ivan, kantor, Gladhammar
Holmström, Axel, disponent, Västervik
Hummerhielm, S. A:son, friherre, Gamleby
Hurtig, Hilma, folkskollärarinna, Misterhult
Häggé, Alg., bankdirektör, Lofta

Jeppsson, Herman, agronom, Gamleby
Johansson, Herman, godsägare, Blackstad
Johansson, J., tegelmäst., Almvik
Johansson, Karl, lantbr., Gladhammar
Johansson, Fr. W., handl., Hummelstad
Johnsson, J., lantbr., Gamleby
Jonsson, Sigfrid, provinsialläkare, Mörtfors
Jönsson, Helge, folkskoll., Ankarsrum

Karlsson, Erik, fiskare, Händelöp, Västervik
Kjellberg, John, advokat, Gamleby
Knutsson, T., lantbr., Odensviholm

Lagerman, John L., överingenjör, Ankarsrum
Leijon, G., kamrer, Gunnebo bruk
Liljenstolpe, Maria, fru, Odensviholm
Lindblad, C. J. A., kamrer, Loftahammar
Lindén, Lars V., riksdagsman, Gamleby
Lindström, Bertil, kyrkoherde, Dalhem
Lindström, K. W., godsägare, Hjorted
Lokrantz, J., distriktsveterinär, Mörtfors
Looström, Isak, fiskare, Händelöp, Västervik
Lundén, R., nämndeman, Gladhammar
Lundgren, Axel, komminister, Loftahammar
Lundman, J., kamrer, Loftahammar
Lundström, Hugo, kontorschef, Gamleby

Malmberg, Carl, godsägare, Vindö, Valdemarsvik
Malmberg, Gust., hovpredikant, Edsbruk
Malmberg, Uno, tandläkare, Gamleby
Mobäck, Erik, kassör, Gunnebo bruk

Nilsson, Aron, kantor, Locknevi
Nilsson, Rickard, folkskollärare, Görviksjön
Nivrell, Torsten, brukstjänsteman, Ankarsrum
Nordenfalk, J. A., friherre, Blekhem, Almvik
Nyman, Ernst, köpman, Gladhammar

Olsson, Ruben, skeppsredare, Verkebäck

Pettersson, Helge, köpman, Gamleby
Pettersson, Henry, överlärare, Stockholm
Petersson, Olof, folkskollärare, Almvik

Repvassa, Aug., kapten, Solstadström
Risberg, Gustaf E., förvaltare, Gladhammar
Rydberg, E., folkskoll., Ankarsrum

Stackelberg, W., greve, Storsjö
Stale, H., fil. d:r, Gamleby
Sjögren, Arvid, folkskollärare, Misterhult
Spånberg, Ragnhild, fru, Ankarsrum
Stenholm, Ernst, folkskoll., Mörtfors
Stensson, G., lantbr., Odensviholm
Sunström, R., disponent, Gunnebo bruk
Sundberg, Carl, disponent, Överum
Svensson, Erik, stationsinspektor, Verkebäck
Svensson, Sture, kontorist, Ankarsrum
Svenstam, H., apotekare, Gamleby
Synnerstad, Gösta, doktor, Motala

Tillberg, Knut, godsäg., Hjorted
Torstensson, T. A., bankdir., Gamleby
Torstensson, Torsten, direktör, Gamleby
Trybom, G., kamrer, Solstadström

Uggla, Claes-Ivan, godsägare, Dröpshult, Almvik

Wadell, C. P., godsägare, Skeppsgården

Wirenfeldt, Gust., godsäg., Gamleby

Åsberg, Axel, kommunalnämndsordf., Hjorted

Åstrand, Karl, lantbrukare, Mommehål, Jenny

Ölander, Axel, grosshandl., Solstadström

Österberg, G. A., kassör, Överum

INNEHÅLL:

Törnsfall, en sockenbeskrivning av Jon Villskog:

Natur, geografisk utveckling och förhistoria .... sid. 9
Församlingen och kyrkan .... „ 25
Folkundervisningen .... „ 60
Nykterhetstillståndet och rusdryckshanteringen .... „ 74
Sockenstyrelsen och näringslivet .... „ 81
Vården av de fattiga och sjuka .... „ 98
Blekhems sockens förnämsta gård .... „ 109
Almvik, Törnsfalls förnämsta handels- och industriplats .... „ 121
Vinternotdragningen i Gamlebyviken .... „ 129

Berättelse över styrelsens verksamhet år 1944 .... „ 137
Matrikel .... „ 140
Annonser .... „ 149

Till Eder tjänst!

Önskar Ni ett lån, vill Ni diskontera en växel, behöver Ni ett förskott, måste Ni placera en inteckning, skall Ni ställa en rembours, önskar Ni lägga upp ett byggnadskreditiv,

vänd Eder då till oss

GÖTEBORGS BANK

Kontor: FALERUM, FIGEHOLM, GAMLEBY, KRISTDALA, VIMMERBY och **VÄSTERVIK**

Ekblads

står alltid till tjänst vid behov av alla slags

Trycksaker

modernt och omsorgsfullt utförda i en eller flera färger

AB C. O. EKBLAD & Co

VÄSTERVIK TEL. 928

Om Ni bygger ny bostad —

eller moderniserar Eder gamla —

välj **elektrisk spis**

★

En elspis av modern effektiv och strömbesparande konstruktion med temperaturreglerad ugn och värmeskåp kostar inte mer än c:a 400 à 500 kronor, en summa som, inbesparas genom minskade byggnadskostnader

★

Demonstration och upplysningar hos

Västerviks Kraftaktiebolag

Den elektriska spisen

Det elektriska värmeskåpet

Det elektriska kylskåpet

köpes hos

A. P. Jonsson & C:o

Västervik

Telefon namnanrop

Man berömmer

den goda maten och mjölken,
det välsmakande kaffet och
brödet i

Västerviks Mjölkbars

trivsamma lokaler

Bredgatan 8 Tel. 860

Inga drickpengar

KOL — KOKS

BILKOL

VED

BYGGNADSVAROR

AB G. HAAK

VÄSTERVIK

TEL. NAMNANROP "HAAKS"

A M
ANKARSRUM

gammal och ung

möbelhandlar hos

hogmans

Färdiga dräkter

och material till

TJUST-, SEVEDE- och
MISTERHULTSDRÄKT

Vävnader i

DAMAST, DRÄLL
och MATTOR

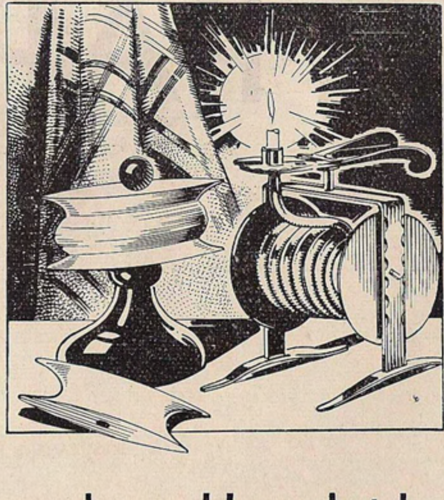

Norra Kalmar läns Hemslöjd

Storgatan 4 VÄSTERVIK Tel. 346

Westerviks

PAPP

A/B

SPIK

VÄSTERVIK

Telefon: Linjeväljare 384, 756, 899

Vackra, stilrena

Gravvårdar

Bästa material. Svart granit från Källsåker
i Törnsfall — Omsorgsfullt utförande
Förmånliga priser

BRÖDERNA STYRENIUS
STENHUGGERI AB.
VÄSTERVIK

Res

i det vackra Tjust

Aktiebolaget

Victorin & Strand

Trikå- och syfabrik

Textilvaror i parti

Manufaktur

och

Beklädnadsvaror

i största urval

GE-BE Manufaktur — Tel. 212

AB GARNBODEN — Tel. 107 - 686

VÄSTERVIK

Landets största tillverkare av

SLIPSKIVOR
SLIPPAPPER
SLIPDUK

Aktiebolaget

Slipmaterial-Naxos

A.B. SLIPMATERIAL-NAXOS VÄSTERVIK

Västervik

S.N.

ADAM JERN & C:o

Kolonialvaror
en gros

Bredgatan 5
VÄSTERVIK

Telefon 43, 709, 1579, linjeväljare

NORRA KALMAR LÄNS LANTMÄNS

CENTRALFÖRENING

VÄSTERVIK

Lantmännens eget företag

KÖPER:

Spannmål - Fröer samt Stråfoder och Potatis

SÄLJER:

Fodermedel - Gödselmedel - Utsädesvaror
Mineralfoder - Fodertran - Betningsmedel - Cement
Kalk - Torvströ - Skördegarn - Oljor - AIV-Silo
Lantbruksmaskiner och Handredskap m. m.

Telefon: Namnanrop "CENTRALFÖRENINGEN"

Trävaror

hyvlade och ohyvlade samt alla slags listverk för byggnadsbehov

Plywood av furu och björk

Träfiberplattor

porösa och hårda av fabrikaten Masonite - Treetex - Ankarboard

Ni köper alltid till förmånligaste priser hos oss. Infordra offert

A/B Västerviks Träindustri

Telefon 810

Aktiebolaget

Nya Centralbryggeriet

MANUFAKTURAKTIEBOLAGET

ÅSTRÖM & LINDH

Stora Torget 2 Västervik

Telefon 53

Manufaktur - Dam- och Herrekipering

KONSUM, VÄSTERVIK

är hushållens eget företag med 20 butiker och en omsättning under 1944 av 2.126.000 kr

konsum

Västervik, Gunnebo, Verkebäck, Skaftet

BAD

Västerviks stads Varmbadhus

VARMBAD - BASTUBAD - SIMHALL

Öppet alla vardagar från kl 12—7 em.

Kallbadhuset Öppet 15 juni—15 september

Lysingsbadet, friluftsbad

HAVSBAD - CAMPING - SERVERING

Öppet 1 juni—15 september

CARENBÄCKS Maskinaffär

Tel. Kont. 76, 79, 307 VÄSTERVIK

Försäljare av:

PERFECT kap= och huggmaskin för gengasved

PERFECT säckhållare

KAPSÅGAR och SÅGKLINGOR

ELEKTRISKA MOTORER

Inreg. varumärke

DRIVREMMAR av läder och gummi samt KILREMMAR

PAPPERSSÄCKAR för gengasbränsle

Köpare av:

BILKOL och BILVED samt TRÄKOLSSTYBB i större och mindre partier

---

Ni som skall bygga för framtiden —

använd tegel

AB. Gäddeglo Tegelbruk

Postadress: VÄSTERVIK

Telefon: Västervik 232

Stöd-Stolen

stöder medan Ni arbetar

Åtvidabergs Försäljningskontor

Östra Kyrkogatan 45 - VÄSTERVIK - Tel. 630

GUNNEBO
HAR DE RÄTTA
RESURSERNA
Gbo

Blekhems Egendom

rekommenderar sina välkända tillverkningar vid

ALMVIK belägna INDUSTRIER

TEGELBRUKET:

Murtegel
Taktegel
Dräneringsrör

SNICKERIFABRIKEN:

Verktygsskaft
Byggnadssnickerier
Inredningar m. m.

SÅGEN:

Sågade och hyvlade trävaror
Läkt och list
Gengasved

TELEFONER:

Gårdskontoret, Almvik 11, Bruket 3, Snickerifabriken 55

47000

Aktiebolaget TANNIN

Tel. Namnanrop: "TANNIN"

Garvämnesfabrik

Furfurolfabrik

Kemisk-teknisk fabrik:

Lack, kallim, bonvax

Lösningsmedel

Eksågverk:

Ekämnen av alla slag

Ekblockvara

Plank av lövträ

REDERIAKTIEBOLAGEN RAGNE & OSTENIA

VÄSTERVIK

Tank- & Tramptonnage

Kommanditbolaget

FREDR. OLSSON & C:o

VÄSTERVIK

Aukt. skeppsklarerare & befraktningsagenter

Tel. 702, 712 & 713

Tel.-adr.: "Steamfred"

Pris 4: — kr